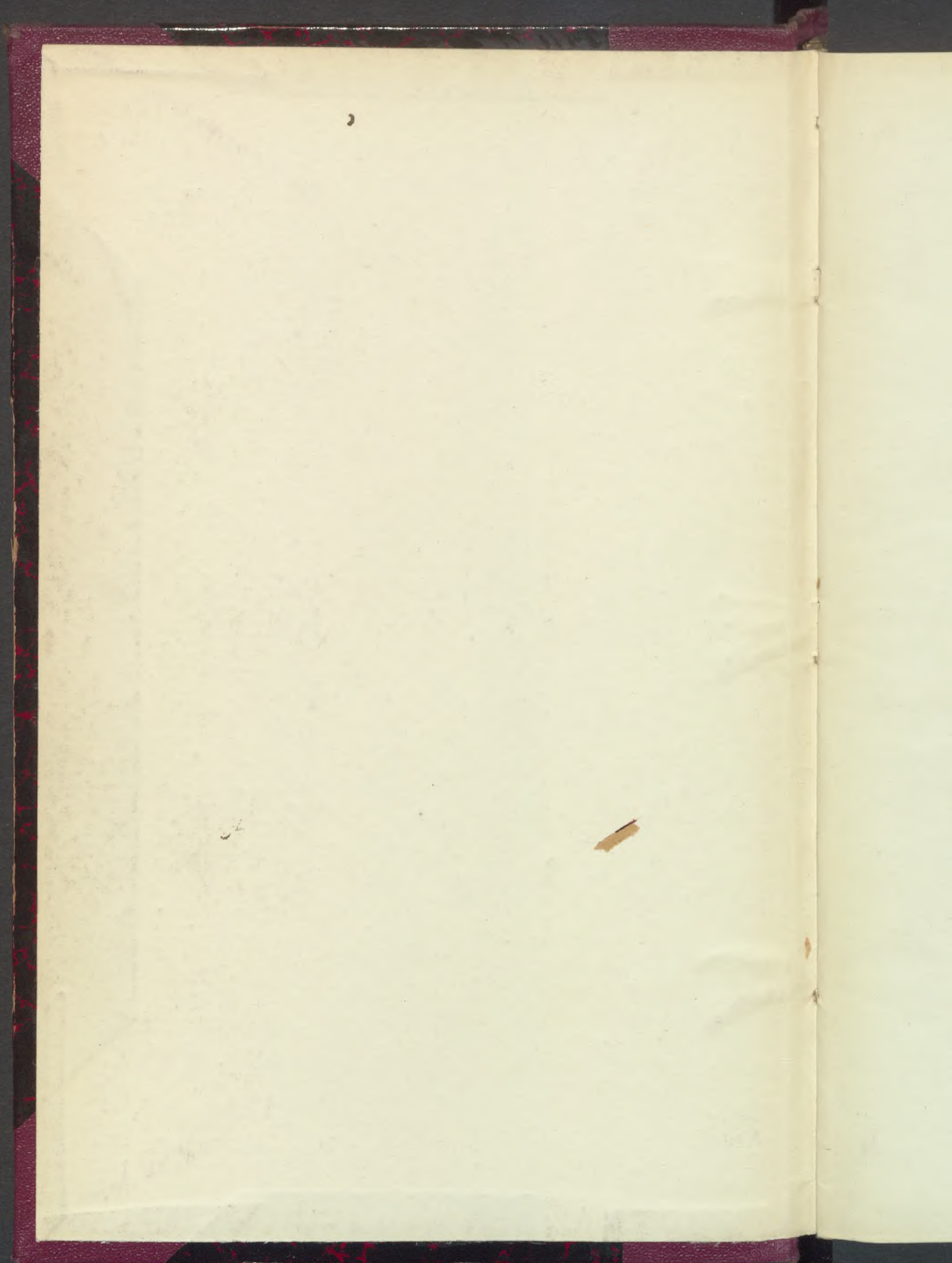

622722

4813.7

E

4813.7

355

39

KATHOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNELEM

KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK SZÁMÁRA

IRTA

DR. SCHÜTZ ANTAL

PIARISTA, EGYETEMI TANÁR, A M. T. AKADEMIA TAGJA

Ötödik javított kiadás.

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1926.

E

KATHOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNELEM

KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK SZÁMÁRA

IRTA

DR. SCHÜTZ ANTAL

PIARISTA, EGYETEMI TANÁR, A M. T. AKADÉMIA TAGJA

Ötödik javított kiadás.

BUDAPEST

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1926.

St. ecol.
118138

Nihil obstat.

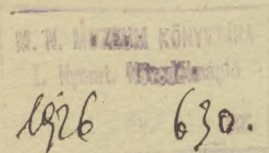
Dr. Michäel Marczell
censor.

Nr. 527.

Imprimatur.

Strigonii, die 22. Februarii 1926.

Julius Machovich
Vicarius generalis.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

A MÁSODIK KIADÁS ELŐSZAVA.

Rövidítés és könnyítés volt főcélja a jelen Egyháztörténet átdolgozásának. Remélem, ebben nem vallott kárt a könyv alapjellege, melyet az 1911-ben megjelent első kiadás így határozott meg:

Az egyháztörténelem tanításának a középiskolákban egyik főnehézsége, hogy rövid idő alatt nagy anyagot (kb. kétezer év történetét) kell feldolgoznia; még pedig olyant, amely nem mindenestül való a még meg nem higgadt fiatal elmének. E nehézséget úgy iparkodtam megkerülni, hogy az egész anyagot főbb témák szerint osztottam be, s ezek köré, mint gócpontok köré, csoportosítottam az egyházi élet többi mozzanatait. E mellett azonban törekedtem az események szerves összefüggésének feltüntetésére.

Tárgy tekintetében általában a szokásosnál nagyobb mértékben szőhöz jutott az Egyház belső története. A külső történetet rövidebbre fogtam, különösen ott, hol részben egybeesik a világi történelemmel, mely jelen tantervünk értelmében a legtöbb középfokú iskolában megelőzi, vagy legalább kíséri az egyháztörténelem tanítását. Egyébként is az adatokat (neveket, évszámokat) szigorúan megrostáltam, s technikailag is megkülönböztettem fontosságuk fokát. Nagy súlyt vetettem továbbá arra, hogy az Egyház multjából megismerhető legyen jelene; külön áttekintést adtam a magyar katolikus egyház jelenéről, hogy belőle tájékoztatást lehessen meríteni a magyar katolikus intelligencia föladataira és eszközeire nézve. Számos intézményt és jelenséget következetesen végigvezettem az egyháztörténeten.

Tartalom dolgában főtörekvésem volt semmi olyant nem írni, ami nem állja a szigorú tudományos kritikát. Ezzel tartoztam mindennek-előtt az igazság Lelkének, aztán a tanulóknak, kiknek bizalma meginogna, ha utóbb megtudnák, hogy jelentős dolgokat elhallgattunk előttük, és magának az Egyháznak, melynek XIII. Leo szerint legjobb védelme a híven előadott multja. Nem is mulasztottam el sehol sem helyreigazítani azokat a történeti hazugságokat, melyekkel Egyházunk multját eltorzították ellenségei; és mert a tanulók általában még nem rendelkeznek elég fejlett történelmi judiciummal, a nehezebb kérdéseknél a tanulót történeti méltatásra és belátásra iparkodtam rásegíteni. Nem hagytam továbbá fölhasz-

nálatlanul az alkalmat, hol rámutathattam az Egyházban élő isteni erő történeti bizonyítékaira, s legvégül egy apologetikai érvbe vontam össze nagy tanulságait. Az egyháztörténelem nevelő hatását elősegíteni vannak hivatva többek közt a nagy számmal fölvelt életrajzok, illetve jellemképek is.

A rövidítéssel járó tényereség módott adott olvasmányok csatolására, amelyeknek főrendeltetése az általános történeti műveltség szempontjából is fontos klasszikus szövegek ismertetése és a tanítás anyagának színezése által magának az Egyház multjának elevenebb ismertetése. A kiválogatásnál rendtársaimnak itt is, előző könyveimnél is hálásan élvezett támogatása mellett segítségemre voltak Schwamborn, Kirch, Mirbt, Kraus, Deimel, Rauschen idevágó kiadványai, a fordításokat magam készítettem, természetesen didaktikai és nem filológiai szempontok szerint.

Az Egyház történetének folyamatos rövid áttekintése bölcs fölhasználással nem kis mértékben előmozdítja a kronológiai tájékozódás biztonságát.

A Szentlélek Úristen iránti mély hálával fejezem be ezennel Vallástanom átdolgozását. A javítónak keze ezután sem akar pihenni; de remélhetőleg nem lesz többet szükség olyan beavatkozásra, mely a tanítás szempontjából annyira jelentős formai állandóságnak rovására esnék. A katolikus igazság felsőbbbségéről való mélységes meggyőződés, az ifjúság keresztény szeretete, szüntelen tanulmány és reflektáló gyakorlat érlelte és hozta világra ezeket a könyveket. Megadja az Úr, hogy ennek a szellemnek lesznek fáradhatatlan terjesztői ezután is.

Kelt Budapesten, 1916. Szent Péter és Pál napján.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS ELŐSZAVA.

Az egész szöveget gondosan átnéztem, sok apró hibát helyreigazítottam, a haladó kor és tudomány követelményeinek lehetőleg eleget tettem. Lényeges változás nem mutatkozott szükségesnek.

1926. Húsvét.

Schütz Antal.

1. §. Az egyháztörténelem föladata, korszakai és jelentősége.

1. Az egyháztörténelem föladata szerves összefüggésben előadni azokat a jelentős eseményeket, melyek az Egyházban végbementek.

Az egyházi történetírónak, mint minden történetírónak legfőbb gondja a történeti forrásokból (az eseményekkel egykorú írók művei, a művészet emlékei, fölíratok) megállapítani, mi és mikép történt. Ezt a nagy munkát csak számos tudósnak vállvetett tevékenysége végezheti el; tankönyvek csak az eddig megállapított igazságok legfőbbjeit adják elő. — Az egyháztörténelem behatóbb tanulmányozására ajánlható munkák: *Funk*, Lehrbuch der Kirchengeschichte. *Knöfler*, A katolikus egyháztörténet tankönyve. Ford. Kováts és Ferch 2 k. *Hergenröther-Kirsch*, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte.

2. Az egyháztörténelmet könnyebb áttekintés végett célszerű fölosztani ó-, közép- és újkorra. E korok a főbb vonásokban világosan különböznek ugyan, de közöttük éles határt vonni nem lehet. Korhatáruul egy-egy jelentősebb eseményt szokás fölvenni.

A keresztény ókor főjellemzéke a kereszténység diadalmas térfoglalása a görög-római kultúra területén. Az ókor a nyugatrómai birodalom megdőlése (476, helyesebben Nagy sz. Gergely halála: 604) után helyt adott a középkornak, melyben az Egyház főként mint a germán és román népek nevelője szerepel. 1517-től, Luther föllépésétől számítjuk az újkort. Ezt jellemzi az Egyháznak küzdelme vallás- és egyházellenes áramlatokkal.

3. Az egyháztörténelem tanulmányozásának nagy jelentősége van. 1) Megmutatja, hogyan alakult ki az Egyház mai helyzete, milyen úton-módon nyerték mai alakjukat az Egyház intézményei; és így ezeknek mélyebb megértésére segít. Hisz igazában csak azt értjük, aminek keletkezését tudjuk. 2) A jelentől eltérő embereket, viszonyokat és áramlatokat ismertet, s ezáltal tágitja látóköriinket, és elfogulatlanságra tanít. 3) Megmutatja, hogy az Egyház a küzdelmek és elnyomások között is diadalmaskodott, s a legválságosabb helyzetekben is teljesítette krisztusi hivatását. Ezáltal nagyszabású bizonyítékát szolgáltatja az Egyház isteni eredetének és erejének.

A KERESZTÉNY ÓKOR.

2. §. Az emberiség Jézus Krisztus előtt.

Isten a bűnbeesés után nyomban kilátásba helyezte a Megváltót. De csak évezredek múlva küldte el, mert *az emberiségnek elő kellett készülnie* méltó fogadására. Ebben az előkészítésben külön szerep jutott a pogány népeknek, a zsidóknak és a római birodalomnak.

1. A pogány népeknek hivatása volt minden idő számára tanúságot tenni, hogy a bűnös emberiség a maga erejéből nem képes emberhez méltó és Istennek tetsző életet élni. Jézus Krisztus nélkül egyes népek, nevezetesen a mexikói és perui indiánusok, a kínaiak, hinduk, perzsák, asszirok, babiloniak, egyiptomiak, görögök és rómaiak sokra vitték ugyan a tudományokban, művészetekben és politikában; de az öskinyilatkoztatást hamar eltorzították, és hovatovább összezavarták Istent a természettel. A vad népek az ő fétiseikben, a műveltebbek az ő isteneikben végelemzésben csak a természetet, még pedig a bűn által megfertőzött természetet imádták. Igaz, a legnagyobb züllöttségben sem halt ki az emberekből az élénk büntudat és az Isten-imádás kötelességének érzete. De ez is fonák, sokszor gyalázatos szertartásokban, nem ritkán kegyetlen véráldozatokban jutott kifejezésre. Ezek az állapotok a jobbakban lassankint megérlelték azt a belátást, hogy az emberek nyomorán csak Isten segíthet, és a Kr. e. 6. századtól kezdve egyre sürgetőbben jelentkezett a megváltás vágya (1. olv.).

2. A zsidó nép föladata volt megőrizni az egy igaz Isten hitét és ápolni a Megváltóra vonatkozó reményeket (Hitvéd. 22. §. 2; 34. §).

A zsidók nemcsak maguk készültek a Megváltó eljövetelére, hanem más népek készülését is elősegítették. A babiloni fogság után (538) ugyanis csak kisebb részük tért vissza Palesztinába, a többiek elszéledtek (*diaspora* = szétszórtság), különösen Perzsiában, Arábiában és az egész római birodalomban. A diasporában sokan elsajátították a görög műveltséget (hellenisták), kereskedelemre adták magukat és mint pénzemberek nagy befolyásra tettek szert. Alexandriában, hol Krisztus Urunk korában a lakosságnak $\frac{2}{5}$ -ét tették, görögre fordították és így szélesebb köröknek hozzáférhetővé

tették a Szentírást (alexandriai vagy septuaginta fordítás), és a római birodalom minden nagyobb városában állítottak zsinagógát. Ilyenformán a pogányok közt elterjesztették az Isten tisztább ismeretét és a Megváltóra vonatkozó kinyilatkoztatásokat.

A makkabeusi háborúk óta (Kr. e. kb. 160 körül) a zsidó nép vezetői közt két irányzat volt észlelhető. Az egyiket alkották a *szadduceusok*, többnyire a papság és a gazdagok köréből, kik a görög Epikuros könnyelmű bölcséletének hódoltak s a föltámadást és gondviselést tagadták. A vallásban jobbra csak eszközt láttak a nép fékentartására és a maguk hatalmának megerősítésére, s könnyen megalkudtak a görög világnézettel épűgy mint a római kormányval. A *farizeusok* viszont eleinte a mózesi törvénynek és a nemzeti szellemnek buzgó ápolói voltak; hovatovább azonban minden gondjukat a külsőségekre fordították (farizeizmus: Mt 23). E külsőségek pontos megtartása miatt tökéleteseknek hitték magukat, önteltséggel néztek le mindent, ami nem volt farizeus és vak gyűlölettel fenekedtek mindenre, ami nem volt zsidó. Fanatizmusuk lassan átragadt a népre is, mely még bennük bízhatott leginkább; hisz a szadduceusok nem törődtek az ő bajával, sőt barátkoztak a rómaiakkal, kiknek igája már-már elviselhetetlenné vált.

Ily körülmények közt a Megváltó-várás elérte tetőfokát, de egyúttal politikai színezetet is nyert: a heródesi időben a legtöbb zsidó a Messiásban hőst várt, aki kiszabadítja őket a gyűlölt római szolgaságból, véres bosszút áll a szenvedett méltatlanságokért és zsidó világbirodalmat alapít. De akadtak azért a nép minden rétegében (pl. Anna, Simeon, a pásztorok, Nikodémus) s különösen a félig-meddig szerzetes életet élő *esszének* körében, akik egyenes lélekkel szolgálták az Istent és híven megőrizték a Megváltónak a prófétáktól hirdetett eszményét.

3. A római birodalom is több irányban szolgálta a Megváltó előkészítését. Itt mutatkozott a legkézzelfoghatóbban a pogányság csődje. A régi szigorú római erkölcs az egész vonalon zűllésnek indult. A *vallás* elvesztette erejét, sőt hitelét. A görögöktől átvett *bölcsélet* csak kétkedést vagy nemtörődömséget nevelt; a *haza* gondolata meg már nem tudta áldozatra és lelkesedésre hevíteni sem az elpuhult patriciust, sem a tengődő proletárt. A *társadalmi és politikai élet* a bűnöknek olyan fertőjébe süllyedt, hogy elitelésére egy *Juvenalis* és *Tacitus* nem talál elég éles ostromozó szavakat; a rabszolgák aránytalan nagy száma és türhetetlen helyzete pedig társadalmi katasztrófával fenyegetett. Így az elnyomottak millióiban és a jobbak lelkében élénk visszhangra találtak a Megváltóra vonatkozó remények, melyeket abban az időben a zsidók, sőt régi pogány hagyományok is fölszítottak (1. olv.).

Maga a római világuralom is az evangélium útját egyengette. Hatalma kiterjedt csaknem az egész akkor ismert világra Kínától az Atlanti-oceánig; és ezen az óriás területen egységes kormányzat, közlekedésmód, kultúra és nyelv uralkodott.

3. §. Az Egyház alapítása.

1. Midőn az emberiség Megváltó-várása és büntudata tetőfokra hágott és az előkészület évezredei leteltek, midőn a római birodalomban het-százados szakadatlan háború után rövid időre bezárult Janus temploma, az idők teljességében, Augustus császár népszámlálásakor elküldötte Isten az ő szent Fiát, ki Betlehemben, egy Dávid családjából származó szűztől *testet öltött*, és nyomban megkezdte áldozatos életét; Názáretben József-nek, az ácsnak házában szegény munkás-sorsot vállalt és később nyilvános életében nélkülözéseket, kísértéseket és szenvedéseket. Tulajdon példájával akarta ugyanis megmutatni, hogy a legsanyarúbb körülmények közt is lehet az Isten fogadott fiaihoz méltó fölséges életet élni; és bizony-ságot akart tenni, hogy tulajdon tapasztalásból ismeri és érti az emberi lét egész nyomorúságát (Zsid 4 15).

Tiberius császár uralkodásának 15. esztendejében, mikor Pontius Pilátus volt Judeának helytartója, mintegy harmincéves korában a *nyilvánosság elé lépett. Keresztelő sz. János* kezéből fölvette a bűnbánat kereszttségét, azután néhány napra visszavonult a pusztai magányba, hol megkísértette a kísértő. Majd «tenni és tanítani kezdett». Tanítása az Isten országáról szól, melynek királya Isten és egyszülött Fia, tagjai pedig mindazok, kik megkeresztelkednek a Szentháromság nevében, Krisztusban hisznek és példáját követik. Tanítását és életét aztán megpecsételte *kín-szenvedésével és halálával*. A zsidó nép vezetői, az írástudók és farizeusok, a szadduceusok és vének ugyanis vakságukban nem ismerték föl Krisztusban megváltójukat és összefogtak elvesztésére. Midőn aztán Krisztus Urunk elérkezettnek látta az időt, önként kezükre adta magát, és állta a nagy szenvedést és halált a Golgotán. Halálával nemcsak tanításának igazságáért tett vértanúságot, hanem megváltotta az emberiséget (Hittan 17, 18. §§).

Megváltói tevékenységének az idők végéig való folytatására *Egyházat alapított* (Hittan 23. §). Nevezetesen követői közül tizenkettőt különös gond-dal nevelt az Isten országának szolgálatára, megbízást adott nekik, hogy az ő nevében tanítsanak, szentségeket szolgáltassanak és a hívőket kormányozzák; egyet pedig: Simont, kit elnevezett Péternek, azaz kőszálnak, megtett az Egyház fejének (Hittan 24. §).¹

¹ Jézus Krisztus a teremtés koronája és a történelem középpontja. (L. Hittan 15–18., Hitvéd. 17–24. §§). Megjelenése két nagy szakaszra osztja a történelmet; az előtte lefolyó idő az ő országának előkészítése, az utána

napja
és t
félén
vétele
Péter
ezren

tagjai
tusba
törés
szeret
amiből
bekne
az ige
válasz
szent
volt a
és ke

fogl
kezde
nak t

követk
a kere
kiindul
is egy
Róma
hogy 7
négy
30, ápr

volt, m
enyém
(Eötvö

2. Az Egyház Jézus Krisztus mennybemenetele után tizedik napra, a zsidók pünkösdjén *lépett életbe*, mikor a Szentlélek vihar és tüzes nyelvek képében leszállott az egybegyűlt hívőkre és a félénk tanítványokat hőselkű apostolokká avatta. A Szentlélek vétele után nyomban különféle nyelveken kezdtek szólni, és Szent Péter prédikálására az odasereglett zsidók közül mintegy három-ezren megkeresztelkedtek. Ez a szám rohamosan növekedett.

Igy megalakulhatott az **első keresztény község**, melynek tagjai nem szakítottak ugyan a zsidó szokásokkal, de hittek Krisztusban és új életrendet követtek. Esténként összegyűltek a «kenyértörésre», vagyis az Oltáriszentség ünneplésére és egymást testvéri szeretettel szerették. A tehetősebbek vagyonukat a közösbe adták, amiből azután az apostolok szükség szerint juttattak a szegényebbeknek.¹ Hogy azonban az apostoloknak ezen elfoglaltsága miatt az igehirdetés kárt ne szenvedjen, a község hét szentéletű férfit választott *diákonusnak* (*διάκονος* = szolga), kiket az apostolok felszenteltek: «Imádkozván rájuk tették kezeiket» (Ap. cs. 6, 6.). Tisztük volt a közös vagyont kezelni és az apostoloknak az igehirdetésben és keresztelezésben segédkezni.

4. §. A kereszténység első terjedése és diadala a zsidóság fölött.

1. A zsidók följői nem jó szemmel nézték az evangélium terjedését, és ismételten törvény elé idézték az apostolokat. De kezdetben még hallgattak Gamalielnek, egy tiszteletreméltó farizeusnak tanácsára, aki azt mondta: «Hagyjatok békét nekik; mert ha

következő annak megvalósítása. Ezt az igazságot szépen kifejezésre juttatják a keresztény népek, midőn az ő születése évét teszik meg az időszámítás kiinduló adatává. Ez az időszámítás a 6. században kezdett terjedni, mikor is egy római szerzetes, *Dionysius Exiguus* úgy számított, hogy Krisztus Urunk Róma alapítása után 753-ban született. Újabb kutatások szerint valószínű, hogy 749 vagy 750 a helyes, s hogy eszerint a mai időszámítás három vagy négy esztendővel késik. Halála pénteki napon történt, valószínűleg Kr. u. 30, ápr. 7.

¹ A jeruzsálemi első keresztények vagyonszövessége egészen más valami volt, mint a szociálisták kommunizmusa. A kommunisták jelszava: «A tied az enyém is»; az első keresztények pedig azt vallották: «Az enyém a tied is». (*Eötös*).

embertől van e dolog, magától elbomlik; ha pedig Istentől van, nem ronthatjátok el azt» (Ap. cs. 5₃₈); beérték azzal, hogy az apostolokat eltiltották a tanítástól és megostorozták. Mikor azonban István diakonus bebizonyította nekik a prófétákból, hogy Jézus Krisztus a Messiás, és kemény szavakkal szemükre hányta makacságukat, megindult az **üldözés**. Ennek első áldozata maga *István* volt, aki megköveztetése alatt sem szünt meg Krisztust hirdetni, és e szókkal adta ki lelkét: «Uram, ne tulajdonítsd nekik e bűnt» (Ap. cs. 7). Követte őt a vértanuságban az idősebb Jakab, János bátyja.

Az üldözés az evangéliumnak csak javára vált. A Jeruzsálem-ből kiűldözött apostolok t. i. szétszéledtek egész Palesztinában, és mindenütt új hitközségeket alapítottak; sőt miután Péter (Ap. 10) a pogányoknak is megnyitotta az Egyházat, Antiochiában, Szíria fővárosában virágzó hitközség alakult csaknem merőben pogány-keresztényekből.¹

Érthető tehát, ha épen Antiochiában élénken vitatták azt a kérdést: *Kell-e a pogány-keresztényeknek megtartaniok a mózesi szertartás-törvényt*, melyet a zsidó-keresztények megtartottak? Kr. u. 50 körül az apostolok és «öregék» Jeruzsálemben (*jeruzsálemi zsinat*) Péter javaslatára nemmel feleltek. Hogy azonban az egy községben lakó zsidó- és pogány-keresztények összeolvadása simábban menjen, a pogány-keresztényektől megkivánták, hogy tartózkodjanak a pogányok áldozati lakomáitól, a vértől és a fojtott állatok húsától. (Ez a tilalom a keleti egyházban mindmáig fennáll; a nyugotiban lassan megszűnt.) Nemsokára arra nézve is megállapodás történt Péter és Pál között (Gal 2, 11–16), hogy a zsidó-keresztényeket sem kell kötelezni a mózesi szertartás-törvényre.

2. Ettől az időtől kezdve (kb. 50) az *apostolok* nagy energiával *hozzáláttak a pogányok megtérítéséhez*. E munkában az oroszánrészt Szent Pálé.

Pál (Saul) Krisztus Urunkkal kb. egy időben született *Tarzusban*, közel Antiochiához. Jómódú szüleitől gondos nevelésben részesült, majd a farizeusokhoz csatlakozott, és vak fanatizmussal üldözte a keresztényeket. István diakonus kivégzésénél ő őrizte a kövezők ruháit; később a keresztényeket még házaikban is föl-kutatta és a Tanács elé hurcolta. Mikor ugyanilyen szándékkal Damaskusba ment, az úton megjelent neki az Úr; Saul ekkor

¹ Itt nevezték a Krisztus-követőket először keresztényeknek: *Χριστιανός*, christianus, szlávul krestyan, innen a magyarban először kresztjén (még Pázmánynál is), utóbb keresztény.

megtért.
térítő
kereszté
ismereti
nagy ré
A Nero
a bárd
Krisztus
zetek ap
odaadás
14 level

Sz
későbbi
Egyideig
Itt Nero
kereszttr
ságára f
méltóna
szent kö
az ő pr
Egyház
mutatko
házának
meg; az
sülve ér
házat. S

Sz
kitünteté
riának h
kormány
(vsz. Do
forró ol
hol meg
szinebbe
megdies
következ

1 J
azt hajtog

megtért, ádáz üldözöből a legelszántabb apostol lett. *Három nagy térítő útban* (45—60) megvitte az evangéliumot Kisázsia népeinek, kereszténnyé tette a Diana-imádó Efezust, hirdette Athénben az ismeretlen Istent, megnyerte Krisztusnak Macedonia és Achaia nagy részét s különösen Korinthus, a bűnökbe merült nagyvárost. A Nero-féle üldözés alatt (vsz. 67) azzal a tudattal hajthatta fejét a bárd alá, hogy «jó harcot harcolt». Soha ember annyit nem tett Krisztus Egyháza és így az emberiség érdekében, mint a «nemzetek apostola». *Nagyságának és sikereinek titka* az a határtalan odaadás Krisztus ügyéért, mely ma is elragadó erővel szól hozzánk 14 leveléből (3. olv.).

Szent Péternek, a Krisztus Jézustól rendelt egyházfőnek későbbi életéből a történelem csak néhány vonást őrzött meg. Egyideig Antiochiának, majd Rómának volt püspöke (Hittan 25. §). Itt Nero üldözése alatt a Vatikán-halom lábánál Pállal egy napon keresztre feszítették, még pedig ősi hagyomány szerint saját kívánságára fejjel lefelé; nagy alázatában ugyanis nem tartotta magát méltónak arra, hogy Mestere módján haljon meg. Az újszövetségi szent könyvek közül két levél őrzi nevét; Márk evangéliuma pedig az ő prédikálását tartalmazza. *Krisztus Urunk őt tette meg az Egyház fejévé*, holott egyszer megtagadta, és többször ingatagnak mutatkozott. Az Úr ezzel egyrészt meg akarta mutatni, hogy Egyházának szilárdságát nem emberek kiválósága, hanem ő maga adja meg; azután pedig azt akarta, hogy Péter bűnbánatban megnemesülve értőbb szeretettel és alázattal tudja kormányozni az Egyházat. Szépen jellemzi a *Quo vadis*-legenda.

Szent János («a tanítvány, akit szeretett Jézus») abban a kitüntetésben részesült, hogy az Úr ráhagyta édesanyját. Szűz Máriának halála (vsz. Jeruzsálemben 50 k.) után az Apostol Efezusban kormányozta a kisázsiai egyházakat. Az első század vége felé (vsz. Domitianus alatt) kínzásokat szenvedett (Tertullianus szerint forró olajba mártották) és Patmos szigetére került számkivetésbe, hol megírta a Jelenések könyvét (*Apokalypsis*), mely káprázatos színekben ecseteli az Egyház küzdelmeit, diadalait és mennyei megdiesőülését (4. olv.). Nem sokkal halála előtt, mely 100 körül következett be, megírta a negyedik evangéliumot.¹

¹ Jellemző rá, hogy öregkorában, ha hallgatni kívánták a hívek, egyre azt hajtogatta: Fiaim, szeressétek egymást. Mikor ezt kezdték únni és kérdőre

Az ifjabb **Jakab**, «az Úr testvére»¹ nagy tiszteletben állott a keresztényeknél, sőt buzgó törvénytisztelete miatt a zsidóknál is. De ez nem tartotta vissza a nép véneit és a főpapot, hogy kegyetlen módon ki ne végezzék. — Testvére, *Simon*, utóda volt a jeruzsálemi püspökségben és követője a vértanúságban. *Tamás* a partusoknál, *András* a szkítáknál, *Bertalan* Indiában prédikált. Egyebet azonban nem lehet róluk biztosan megállapítani, mint hogy buzgó apostolkodás után vértanúságot szenvedtek.

3. Jeruzsálem pusztulása.

Amíg az evangélium a pogányok körében szemlátomást hódított, addig a zsidók nagy többsége makacsul elzárkózott előle, és hovahamar kétségtelenné vált, hogy *megérték az ítéletre*, melyet kilátásba helyezett nekik az Úr (Lk 19₄₃).

A farizeusoktól fanatizált és a rómaiaktól kiszipolyozott nép ugyanis egyre fokozódó türelmetlenséggel viselte a római igát és meggyülemlett keserűségét végre is vérés lázadásban adta ki. **Nero** hadvezére, **Vespasianus** erős kézzel leverte a lázadókat, és miután Nerónak ő lett utódja a trónon, fia, **Titus** Jeruzsálem felé vonult hadával. Szokatlan jelenségek a légkörben és a városban (Tacit. Hist. v 13), álmessiasok és hamis próféták föllépése nyilvánvalóvá tették, hogy teljesedőben vannak az Úrnak Jeruzsálem pusztulását hirdető jövendölései. E jelek alapján a keresztények ott hagyták a várost. A zsidók ellenben a közel húsvét miatt és részben menedék végett tömegesen ellepték a várost, melyet aztán Titus hatalmas sánccal zárt körül. A bennszorult nép közt éhség és ragadós betegségek jelentkeztek; az inség napról-napra nőtt és hihetetlen fokot ért el; egy asszony megsütötte és megette tulajdon gyermekét. Fokozta a bajt a vezérek ádáz vetélkedése, mely még a végenyészet perceiben sem lohadt le. A zsidó **Josephus Flavius**, Titus kliense a zsidó háborúról írt művében megrázó adatokkal (5. olv.) igazolja Krisztus Urunk szavát: «Nagy szorongatás leszen akkor, minő nem volt világ kezdetétől mindedig, és nem is leszen» (Mt. 24₂₁). Végre **70**-ben a rómaiak elfoglalták a várost. A hosszú ostromtól felbőszített kato-

vonták, miért ismétli folyton, azt felelte: Mert így hallottam az Úrtól, és mert egymagában elég.

¹ A Szentírás, mint a nép nyelve ma is, testvéreknek nevezi általában a közel vérrokonokat. Aki az újszövetség Jézus testvérei nevén említ (Jakab, József, Simon és Judás — nem az iskarioti: Mt 13 55), Krisztusnak nem édes testvérei; hisz a Szentírás nem hágy kétséget aziránt, hogy Jézus Krisztus Szűz Máriának egyszülött fia; hanem Szűz Mária testvérének fiai (Jn 19 25).

nák irtó
a város
(Aelia C)

Ig
elvette i
idézett (=
Csilla
sára, me
zeti hag
hatták. I
lemzi m
Azóta az
haza és
próféták
sekké vá
Ne

Capitolu
lesz ann
birodalo

5. S

1.
gal terj

Ta
nek «óri
ször a v
falvakra
perium
másunk.
Afrika,
ténység

E
helyzetbe
előkészí
özönlött
kinálkoz
ténység
szavaib
kodott

nák irtózatossá vérengzést vittek végbe. A templom tűz martaléka lett; a városból kő kövön nem maradt; helyén utóbb pogány város (Aelia Capitolina) emelkedett.

Igy az ószövetség külsőleg is megszűnt. Szentélye elpusztult és népe elvette ítéletét, melyet Krisztus Urunk megfeszítésekor vakmerően önfejűen idézett (Mt 27 15). A zsidók Hadrianus alatt egy álmissiástól (Bar-kokhba = Csillagfia) fölbujtva még egy kísérletet tettek a római hatalom lerázására, melyet azonban a rómaiak vérbe fojtottak. Ezentúl vallási és nemzeti hagyományaikat csak a palesztinai és babiloni rabbi-iskolákban ápolhatták. Itt alakult ki véglegesen az a világnézetük, mely a zsidóságot jellemzi mindmáig, és melynek írott emléke a *Talmud* (l. *Huber*: A talmud). Azóta aztán, mint Ahasvérusnak, az örök zsidónak mondája jelképezi, haza és szentély nélkül szerte bolyonganak a világon a népek közt, a próféták és Krisztus jövődöléseinek élő tanúiként, míg majd érdeme-sekké válnak az irtalomra (Rom 11 25).

Néhány hónappal Jeruzsálem pusztulása előtt elhamvadt a *Jupiter Capitolinus* temploma Rómában, mintegy előre jelezve, milyen kimenetelű lesz annak a küzdelemnek, mely az evangélium és pogányság közt a római birodalomban már javában folyt, midőn eldőlt a zsidóság sorsa.

5. §. Az Egyház térfoglalása és üldözése a római birodalomban.

1. Az evangélium a római birodalomban meglepő gyorsasággal terjedt el, jóllehet semmi erőszakot nem alkalmazott.

Tacitus már *Nero idejéről* azt mondja, hogy akkor a keresztényeknek «óriási sokasága» szenvedett vértanúságot. A terjedő evangélium először a városokat szállta meg, onnan aztán feltartóztathatlanul átáradt a falvakra és tanyákra, úgy hogy a *harmadik század közepén* már az imperium minden provinciájában nagyszámú virágzó egyházzal van tudomásunk. Első helyen állnak Kisázsia, Görögország és Itália; aztán jő Afrika, Gallia, Edessza, Hispania és Britannia. Pannoniából az őskereszténység emlékét négy köfjítő vértanúsága és a pécsi katakomba őrzi.

E páratlanul gyors elterjedés okát nem lehet pusztán a történelmi helyzetben keresni (2. §. 3), mellyel a Gondviselés az apostolkodás számára előkészítette a talajt. Hisz épen Augustus idejében keletről sok vallás özönlött be a római birodalomba; miért nem használták föl ezek is a kínálkozó kedvező helyzetet és eszközöket? (l. *Hitvéd.* 21. §. 2) A kereszténység rohamos térfoglalásának mélyebb okai voltak: a) *Terjesztőinek* szavaiból ellenállhatatlan meggyőződés szólt; az Úr pedig velök munkálkodott és beszédüket megerősítette csodajelekkel (Mk 16 20). Helyesen

mondja Szent Ágoston: Az volna a legnagyobb csoda, ha a kereszténység csodák nélkül terjedt volna el. *b)* A keresztényeknek élő hite, ember-szeretete és egész magatartása lassankint még a legblazirtabb rómaiakra is ráerőszakolta azt a gondolatot, hogy itt egy új, világalakító erővel áll szemben. Hozzájárult, hogy aki kereszténnyé lett, új hitének egyúttal lelkes terjesztőjévé is vált. *c)* Egészen új hódító erőt nyert a kereszténység, midőn ki kellett állnia a szenvedések tűzpróbáját.

66-313
2. Az üldözések. Alig jelent meg az evangélium a rómaiak közt, újból kitűnt, hogy «jel az, melynek ellene mondanak». A 64-től 313-ig terjedő harmadfél század ugyanis a vértanúk kora lett. Itt azonban szinte önkénytelenül fölmerül a kérdés: miért üldözték a rómaiak Krisztus követőit, mikor általában türelmesek voltak idegen vallásokkal szemben, és magában Rómában is bántódás nélkül meghúzódtak a legkülönbefélebb kultuszok?

Az üldözések okai: ① A római vallás hosszú évszázadok alatt az állammal a legszorosabb egységbe forrott. Már most mindenféle más vallás az ő pantheonjában könnyen helyt adhatott a római isteneknek, elfogadhatta az államvallást; a kereszténység azonban nem alkudhatott meg a római államvallással. Ezért a római pogány állam hívei ösztönszerűen érezték, hogy a kereszténység létüket veszélyezteti. A keresztények a császártól megtagadták a vallási tiszteletet; némelyek vonakodtak katonai szolgálatot teljesíteni, és valamennyien kerültek a színházakat és nyilvános ünnepeket (erkölcstelenségük miatt). Így az államellenesség gyanújába kerültek. — ② Azonfelül az Egyház a pogány vallástól sok hívőt elhódított, és ezáltal anyagi válságba juttatta a papokat, azokat a kereskedőket, mesterembereket, hivatalnokokat stb., kik a pogány kultusból éltek. — ③ Az így támadt gyűlöletet szították a keresztényekről forgalomba került kalandos rágalmak. A keresztények ugyanis kénytelenek voltak istentiszteletüket magánházakban tartani és a pogányok elől rejtegetni. Ezért aztán gyanúba kerültek, hogy istentelenek (atheizmus vádja).¹ Ha aztán egy és más kiszivárgott a keresztény tanításból vagy istentiszteletből, azt a gonoszság és bárgyúság hihetetlenül elferdítette (pl. hogy a keresztények összejöveteleiken megölnék egy gyermeket, annak vérért megisszák,

¹ A demagógok ezt úgy használták ki, hogy a nagy természeti csapásokért a keresztényeket okolták. «Ha kiönt a Tiberis, ha a Nilus nem árad ki, ha szárazság, földrengés, ha éhség vagy döghalál dúl, rögtön azt kiáltják: Oroszlánok elé a keresztényekkel», mondja jogos szarkazmussal Tertullianus.

husát
fokozt
tápot
utált

Nero
hogy
keresz
keresz
zést sz
Diole
szünet
De so
Rómá
lösség

törvény
bűnvád
volt az
eljárás
ki, hog
kereszt
fogókka
tatások
a kard
ugyani
feszítet

drokate
ugyan
ez a c
kínzás
nyomó
nök, i
tanusá
megisr
tosság
új hív
vérből
Tertull
döbe n

husát pedig lisztel keverve megeszik). A képtelen rágalmak viszont fokozták a keresztények elleni utálatot, melynek az első időben tápot adott az a körülmény is, hogy összetévesztették őket az utált zsidókkal; sőt a zsidók is tüzelték ellenük a hatóságokat.

Az üldözések **lefolyása** a következő volt: Az irtó háborút Nero indította meg (64-ben), aki örületében fölgyújtatta Rómát, s hogy a felbőszült nép bosszúját elkerülje, a gyújtogatás gyanúját a keresztényekre hárította (6. olv.). Ettől az időtől kezdve 313-ig a keresztény írók a tíz egyiptomi csapás mintájára tíz nagyobb üldözést számlálnak. A legkegyetlenebb volt Decius-é (250) és az utolsó Diocletianus alatt (300 k.). Egyes üldözések után olykor némi szünet állott be; nem is mindegyik terjedt ki az egész birodalomra. De sohasem szüneteltek az egész birodalomban; ha a hatóságok Rómában abbanhagyták is, a provinciák folytatták a maguk felelősségére.

(Az üldözés módja tekintetében a hatóságok többnyire megőrizték a törvényesség látszatát: A keresztényeket bíróság elé idézték és ellenük bűnvádi eljárást foganatosítottak. De hogy ebben is mily következtelen volt az eljárásuk, mutatja az ifjabb Plinius esete (7. olv.). A bírósági eljárásban súlyosító fordulat állott be, midőn Decius rendeletet bocsátott ki, hogy az összes keresztényeket meg kell idézni. — A bíróság elé került keresztényre a legsúlyosabb kínzások vártak: kínpadra húzták, tüzes fogókkal marcangolták, tagjait darabonként leszelték, a nőket meggyaláztatásoknak tették ki. S aki állhatatos maradt, annak legenyhébb halál volt a kard vagy a máglya, vízbefojtás vagy a cirkusz vadállatai; sokakat ugyanis elevenen megnyúztak, kerékbe törtek, meghurcoltak, keresztre feszítettek, fáklya módjára meggyújtottak.)

3. Az üldözések azonban nem érték el céljukat. Akadtak ugyan hittagadók is, különösen a Decius-féle üldözés alatt, mert ez a császár azon volt, hogy hónapokig húzott, meg-megismételt kínzásokkal a keresztények állhatatosságát megtörje. A hívők túlnyomó része azonban állta Krisztusért a harcot; meglett férfiak és nők, ifjak és hajadonok, katonák és aggastyánok vérükkel tettek tanuságot az ő igazáról. Ezek a **vértanúk** (martyres). Naponkint megismétlődő tanuságtételük megtermette a gyümölcseit: állhatatosságuk, méltóságos magatartásuk és vallomásaik folyton új meg új hívőket szereztek az Egyháznak; minden kiöntött keresztény vérből új keresztény vetés sarjadt (semen est sanguis christianorum: Tertull.). A hívők számára pedig a vértanúk példája abban a nehéz időben állandó buzdítás és vigasztalás volt. Mi sem természetesebb

tehát, mint hogy mélységes tisztelettel vették körül emléküket. A bíróság előtti vallomásaikat az ügyesebb fiatalok sokszor gyorsírással följegyezték, a kínzások alatt vérüket fölfogták, őket a börtönben meglátogatták és az egész község imájával erősítették. Haláluk után pedig nagy kegyelettel eltemették (a második századtól kezdve a katakombákban), vértanúságuk évfordulóján délutánig böjtöltek, sírjuknál összegyűltek és fölolvasták vértanúságuk történetét (*acta martyrum*), nevüket beírták a vértanuk jegyzékébe (*martyrologium*), gyermekeiket róluk nevezték el, és könyörögtek hozzájuk (8., 9. olv.).

A vértanuk száma meg nem állapítható; biztos azonban, hogy sok ezerre megy. Ismertebbek és kiválóbbak: *Polykarpus*, *Justinus*, *Irenaeus* írók (1. 8. §.). *Tarsicius*, az ifjú akolitus, aki arra vállalkozott, hogy az Oltáriszentséget elviszi a börtönben synlódó keresztényeknek; útközben vásott pogány kamaszok el akarták tőle venni, de ő inkább agyonverette magát; Szent *Sebestyén* (Sebastianus), Diocletianus jeles testőre, a művelt keresztény férfiú mintaképe, Szent *Lőrinc* (Laurentius), az okos és lelkes római diakonus, ki a tüzes rostélyon sülvén is azt mondta: Az én éjszákamban nincs sötétség és minden fényárban úszik; Szent *Agnes*, az előkelő római leány, aki fényes házasságot utasított vissza Krisztusért és tizenhároméves életét habozás nélkül föláldozta mennyei jegyeséért.

6. §. Az Egyház diadala a római birodalomban.

1. A kereszténység krisztusi ereje végre is legyőzte a római államhatalom nyers erőszakát. «A bárdok megcsorbultak és eltörték, a hóhérok elfáradtak és egymást váltották föl; a keresztények azonban dicsőítő himnuszokat zengtek Megváltójuknak», mondja *Eusebius* alapvető művében, a görögül írt Egyháztörténetben. A legkegyetlenebb üldözés, mely Diocletianus alatt 300 körül dúlt, egyúttal az utolsó volt. *Diocletianus* lemondott a császárságról és elemésztette magát. Utóda keleten, *Galerius* egyideig folytatta az üldözést, de utóbb kénytelen volt elismerni, hogy hasztalan küzd a keresztények ellen; nemsokára utálatos betegségben halt meg. Most végre megvirradt a keresztényeknek. Nyugaton már Diocletianus idejében *Constantius Chlorus* (vsz. nejének, Ilonának hatása alatt) az üldözést megszüntette. *Fia Konstantin* az ő nyomdokain haladt. Itáliában azonban *Maxentius* ragadta magához a hatalmat és nyomorgatta a keresztényeket. Midőn aztán Konstantin ellen is állást foglalt, ez hadat vezetett ellene. E hadjáratban Konstantin, mint ő maga

elbeszélte Eusebiusnak, egy délután a nyugoti égen fényes keresztet látott e fölirással: Ebben győzzél (τοῦτο νίκα). Majd álmában nyert intésre a keresztjelet és Krisztus monogrammját (✠) tétette a hadi jelvényekre, és az Üdvözítőbe vetett bizalommal indult a döntő ütközetbe. Ez Róma közelében a Milvius-hídnál folyt le, hol Konstantin teljes győzelmet aratott a négyakkora ellenségén.

A következő évben, **313**-ban (sógorával, a keleten uralkodó Liciniussal együtt) kiadta a nevezetes **milanói rendeletet** (10. olv.), melynek értelmében nem volt szabad többé a keresztényeket vallásgyakorlatukban háborgatni, az üldözés alatt elkobzott templomokat és egyházi dolgokat pedig vissza kellett adni. Ezzel az Egyház a katakombákból napfényre jöhetett, és elfoglalhatta azt a keresztény vértől ázott földet, melyet voltaképen már régen meghódított.

2. A milanói rendelet az Egyház életében új szakaszt nyit. A római államhatalom megszűnt ellensége lenni, e hatalomnak legfőbb birtokosa, **Konstantin** császár pedig határozottan pártjára állt. *Törvényben biztosította az Egyháznak ama kiváltságok nagy részét, melyeket addig a pogányság élvezett.* Az egyházakat hagyatékok elfogadására jogosította, a papságnak köztehermentességet adott, a vasárnapot nyilvános ünneppé tette, a keresztbüntetést eltörölte, és a kiválóbb állásokba keresztényeket emelt. Székhelyét áttette Bizáncba, ezt keresztény várossá alakította át és saját nevével elnevezte Constantinopolisnak. — A kereszténység előmozdításával karöltve haladt a *pogányság visszaszorítása*. Itt azonban kimélettél és okossággal járt el. A kelet népeihez intézett szövegében kifejezte ugyan kívánságát, hogy mindenki az igaz vallásért fáradozzon; de egyben megtiltotta, hogy vallása miatt bárkinek is bántódása essék. Csak a keresztény érületet sértő pogány szokásokat törölte. Nagy érdeme, hogy a terjedő arianizmus ellen létrehozta az első egyetemes zsinatot Niceában (325).

Jelleme nem kifogástalan. Többször kegyetlen és erőszakos volt, sőt feleségét és fiát kivégeztette. A keresztiséget is élete végéig halogatta. Azt sem lehet tagadni, hogy a kereszténység fölkarolásában politikai okok is vezették; hisz a lakosság többsége már akkor keresztény volt. Mindazáltal méltán viseli a «nagy» jelzőt. Fölsimerte a kereszténység világ-történelmi hivatását; emellett vitéz, bőkezű és birodalmának ügyeivel törődő fejedelem volt; a kereszténységre pedig őszinte meggyőződés vitte. Fogyatozásai részben abban lelik magyarázatukat és mentségüket, hogy mint annyi két kor mesgyéjén álló emberben (pl. Klodvig, Nagy Károly

Géza fejedelem), benne is a pogány vér küzdött a lélek nemesebb irányával.

Fiai folytatták művét, sőt még nagyobb határozottsággal léptek föl a pogányság ellen; különösen (a 350 körül egyeduralkodóvá lett) *Constantius* még erőszakosságoktól sem rettent vissza. Erdemein csorbát üt az is, hogy az arianizmusnak fölötte kedvezett. Utóda

3. Julianus még egyszer megkísérelte a haldokló pogányság fölélesztését és a kereszténység elfojtását.

Julianus kereszténységben nevelkedett ugyan, de már ifjú korában elfordult tőle (*apostata* = *hitehagyó*), részint mert gyűlölte *Constantius* (és benne vallását is), részint mert a bizánci udvarban az ariánusoknál nem láthatott igazi, imponáló kereszténységet, ellenben tanítói eltöltötték fogékony lelkét a régi pogányság rajongó tiszteletével. Határozott szándéka volt kiirtani a kereszténységet. De a multból azt a tanulságot merítette, hogy a véres üldözés az Egyháznak csak javára van; azért *nem nyílt háborút*, hanem *guerilla-harcot* indított ellene. A keresztényeket az államhivatalokból kizárta, a magasabb oktatást iskoláikban tiltotta, az egyházi vagyont lehetőleg elkobozta, és szította az egyenetlenségeket, melyek akkor a katolikusok és ariánusok közt dúltak. Még az irodalom fegyvereivel is ellenük támadt.¹ A zsidóknak ellenben feltűnően kedvezett; még templomukat is újjá akarta építeni, talán azért is, hogy meghazudtolja Krisztus Urunk jövendöléseit (Mt 24 2, 23 28). De ebben kudarcot vallott. «Az alapvetésnél rettenetes lángok törtek elő és többször megölték a munkásokat, úgy hogy pogány föl kellett hagyni a vállalkozással» (írja a pogány Ammianus Marcellinus). Másfelől pedig *mindent elkövetett, hogy új életerőt öntsön a sorvadó pogányságba*. Emelte a külső istentisztelet fényét, a badar hitregéket átvitt értelemben magyaráztatta; a pogány papságot szigorúbb életre, a nép vallási oktatására kötelezte, szegényházakat, idegenfogadókat és kórházakat állított. Azonban itt már nem pogány talajon mozgott; reformeszméit az üldözött és elnyomott kereszténységtől sajátította ki, és így kénytelen-kelletlen elismerte annak felsőbbségét. Tehát eljárásával csakugyan vallotta, amit állítólag halálakor mondott, midőn 20 hónapos uralkodás után a csatamezőn perzsa nyíltól találva ég felé szórta omló vérért e szavakkal: «Győztél Galileai!» 363+

4. A következő császárok, különösen *Jovianus* és *Gratianus*, a pogányságot utolsó támaszaitól is megfosztották. Akkor már csak a falvakban és tanyákon akadtak gyér számmal követői (innen a «pogány» elnevezés: *paganus* = tanyai ember). Nagy *Theodosius*,

¹ Ezt előtte már többen megtették; nevezetesen a 2. sz. végén *Celsus*, kinek Igaz beszéd (Ἀληθὴς λόγος) c. műve azért érdemel említést, mert a kereszténység ellenségei azóta sem tudnak lényegesen új nehézségeket fölhozni.

ki hatalm
gati felét
üldözött,
düli vall

A k
Theodosi
esztendő
törzseinél
tatta föl
megújítja
A római
az agg Si
hassa ne
Egyház, m

Am
nyomás
az Egyhá
alapjait
cok, mely
eretneksé

1.
tanított
Téves t
sége és
keznek,
tani a
akarja

(Ez
nek jele
alkalmat
támadot
fejlődés)
elősegít
tanulmány
császár
lenül en
ellenére

2

394
 ki hatalmas kézzel utoljára egyesítette a birodalom keleti és nyugati felét, a pogányságot egyenesen tilalmazta; és így a valaha üldözött, utóbb elősegített kereszténység a római birodalom egyedüli vallása lett. 380; államvallás

A birodalom mintha ezzel be is fejezte volna világtörténeti hivatását: Theodosius halála után (395) végleg kétfelé vált. A keleti rész még ezer esztendőnél tovább tartotta magát; a nyugati azonban a népvándorlás törzseinek kemény ütései alatt összeroppant. Halódását tehát nem tartóztatta föl a kereszténység, mely miként a kereszttség szentsége, a lelkeket megújítja ugyan, de Isten különös kegyelme nélkül nem egyúttal a testet is. A római birodalomnak enyészete előtt még megadatott, hogy mint hajdan az agg Simeon, karjára vehesse fölismert Megváltóját és ajándéku nyujthassa neki évezredes kultúráját; ezt a kultúrát azután a megerősödött Egyház, mely túléli a birodalmakat, átadhatta az ifjú germán népeknek.

Amint az Egyház a milánói rendelettel fölszabadult a százados nyomás alól, lefojtott erői gazdag életet teremtettek. A 4. századtól kezdve az Egyház kiépítette az egyházi szervezetnek és a vallási életnek apostoli alapjait és kifejlesztette tudományosságát. De egyben súlyosbodtak a harcok, melyeket már kezdete óta a legveszedelmesebb belső ellenséggel, az eretnekséggel kellett megvívnia.

7. §. Az Egyház diadala az eretnekség fölött.

1. Az apostolok ideje óta mindig akadtak, kik a Krisztus tanította hitgazságok némelyikét tagadták vagy megmásították. Téves tanításaik *eretnek tanok*, ők maguk *eretnekek*, követőik összesége és rendszereik pedig *eretnekségek*. Az eretnekségek úgy keletkeznek, hogy valaki a saját elmeszüleményeit össze akarja olvasztani a kereszténységgel (szinkretizmus), vagy a hittitkokat ésszel föl akarja érteni.

Ezért eretnekségek keletkezése élénk, bár félrevezetett vallási életnek jele, és alkalmas arra, hogy azt gyarapítsa. Az eretnekségek továbbá alkalmat adtak arra, hogy az Egyház az egyetemes zsinatokon a megtámadott hitgazságokat határozottabban és részletesebben kifejtse (dogmafejlődés). Támadásaik a katolikus tudósokat védelemre sarkalták, és ezáltal elősegítették az egyházi irodalom föllendülését. Történetük pedig nagy tanulságot nyújt: Több eretnekség nagy hódításokat tett és megnyert népeket, császárokat és tudósokat, mégis bizonyos időn túl valamennyi menthetetlenül enyészetnek indult; Krisztus Egyháza ellenben emberi várakozás ellenére mindig győztesen emelkedett ki a válságokból.

2. Szinkretista eretnekségek. Az első eretnekségek az apostolok

korában keresztény és zsidó vallási elemek összekeveréséből keletkeztek. E zsidózó eretnkségeknél sokkal nagyobb jelentőséget nyert a 2. század nagy eretnksége, a gnószticizmus. A gnósztikusok azt keresték: honnan a rossz a világon, és hogyan lehet attól megszabadulni? Úgy gondolták, hogy a görög bölcselet, a keleti (különösen a perzsa) vallások és a keresztény tanok összekeveréséből sikerült e főbenjáró kérdésekre nézve felsőbb ismeretre, *gnószis*-ra szert tenniök. Alaptanuk a jó és rossz dualizmusa, vagyis az a fölfogás, hogy kezdettől fogva két abszolút való van, egy egészen jó: az Isten és egy egészen rossz: az anyag; a kettő közti űrt az Istentől kiáradó szellemvilágok (emanációk, éonok) hidalják át (hasonlót tanítanak ma a theoszofisták). Ez a rendszer hihetetlen gyorsasággal terjedt el, és a 2. század végén kiválóbb és nagyobb számú irodalmi képviselői voltak, mint a katolikus kereszténységnek. Hogy az Egyház mégis úrrá lett a gnószticizmus fölött, nem kisebb diadala, mint a római államhatalom fölötti győzelme. — A gnószticizmusnak több mint harminc felekezete közül legjelentősebb a *manicheizmus*. Az 5. századtól kezdve a gnószticizmus lassanként elenyészett, de a manicheizmus tartotta magát keleten, és a középkorban nyugaton is felütötte fejét. (L. 22. §. 1—2.)

3. Katharusok és chiliaszták. Már a 2. század közepe óta többen azt akarták, hogy az Egyház rendkívül szigorú életet írjon elő minden tagjának és a nyilvánosan vétkezőket egyszersmindenkorra zárja ki kebeléből. Mikor a legkiválóbb püspökök erre nem állottak rá, elszakadtak az Egyház közösségétől és magukat tüntetőleg tisztáknak (*καθαροί*) nevezték. Ilyenek voltak a *montanisták*, kiknek különös tekintélyt adott Tertullianus csatlakozása. — A montanisták és velük sokan *mások* a Szentírás némely helyét félreértve azt várták, hogy nemsokára ismét eljön Krisztus és ezer esztendőre földi országot alapít, melyben az igazak uralkodnak és minden jóban bővelkednek (*chiliasmus*; *χίλιοι* = ezer; hasonlóképen tanítanak ma az adventisták).

4. Theologiai eretnkségek. Ezek az Isten (Θεός) titokzatos mivoltát, a Szentháromságot kezdték ki, és vagy a Fiúról, vagy a Szentlélekről hirdettek téves tanításokat. Nevezetesen egy Arius nevű alexandriai pap azt állította, hogy a második személy, az Ige nem Isten, hanem Istennek csak legkiválóbb teremtménye, ki a világ teremtésénél segédkezett és szent élete következtében Istenhez hasonló lett. Midőn e tanításnak, az *arianizmusnak* nagy számmal akadtak követői, és heves küzdelmek támadtak, Nagy Konstantin szorgalmazására létrejött az *első egyetemes zsinat Niceában* (szemben Konstantinápolyal) **325**-ben, mely Ariust elítélte és ki-mondotta, hogy a Fiú az Atyával egylényegű (*ὁμο-ούσιος*, *homousios*).¹

¹ Arius tanítása szerint csak hasonló (*ὁμοι-ούσιος*, *homoiusios*). A két szó

Utóbbi
jukra
Midőn
jában
alig há

A
zása kö
s újra
eretnks
E két z

5
ki Afrik
ezért a
szorul
Szent Á
ügyben
vezetes
aztán a
quando
szere fő
ellentét
kegyelm
Kalvin

6
valóság
ben). M
hogy K
Mária
évre ke
Ezzel a
magát
és még
ma is

A
folylt. E
ben oly
ellenkez
hanem

között e
az egyik

Utóbb az ariánusoknak sikerült Konstantint és különösen fiait pártjukra nyerni és oltalmuk alatt az egész birodalomban elterjedni. Midőn aztán az ifjú germánok a kereszténységet arianizmus alakjában vették föl, több volt az ariánus, mint a katolikus. És mégis alig három század múlva az arianizmus szinte eltűnt.

Az arianizmus már túl volt a delelőjén, mikor Theodosius fáradózása következtében összeült a *II. egyetemes zsinat Konstantinápolyban* (381), s újra elítélte az arianizmust (és a másik kevésbé jelentős theologiai eretnekséget, mely a Szentlélek istenségét tagadta (Makedonius tévedése). E két zsinat tanítását tartalmazza a *nicea-konstantinápolyi hitvallás*.

5. Az anthropologiai eretnekség szerzője egy Pelagius nevű szerzetes, ki Afrikában azt tanította, hogy Ádám bűne csak neki magának ártott; ezért a keresztség nem szükséges az örök életre, sőt az emberiség nem szorul rá a Megváltóra és a kegyelemre. A pelagianizmussal szemben Szent Ágoston küzdött hatalmas szellemének egész erejével. Mikor az ez ügyben tartott zsinatok egyikét a pápa megerősítette, Ágoston arra a nevezetes nyilatkozatra fakadt: «Róma szólott, az ügy be van fejezve; csak aztán a tévedés is érjen véget! Roma locuta, causa finita; utinam aliquando finiatur et error». Pelagiusnak nem akadt sok követője; rendszere föléledt a mai racionalizmushoz. — Pelagiussal homlokegyenest ellentétben a *predestináciánusok* azt tanították, hogy minden az Isten kegyelmétől függ, semmi az ember erejétől. Ezt a felfogást Luther és Kalvin újították föl.

6. Christologiai eretnekségek. Jézus Krisztus valóságos Isten és valóságos ember egy személyben (t. i. a második isteni személyben). Már most *Nestorius* konstantinápolyi püspök azt tanította, hogy Krisztus nemcsak két természet, hanem két személy is; Szűz Mária nem Isten-anya, hanem csak Krisztus anyja. E tanítást három évre keletkezése után az *efezusi egyetemes zsinat* 431-ben elítélte. Ezzel azonban maga a *nesztorianizmus* nem szűnt meg. Rávetette magát Perzsiára, nem csekély buzgóságot fejtett ki a hittérítésben, és még Kinában is térített. Nesztoriánusok kevés számmal még ma is vannak Perzsiában és Indiában.

Az efezusi zsinat után a nesztorianizmus elleni küzdelem tovább folyt. Ennek hevében egy *Eutyches* nevű szerzetesfőnök Nestoriussal szemben oly hevesen hangsúlyozta Jézus Krisztus egyszemélyűségét, hogy az ellenkező végletbe esett; szerinte Jézus Krisztus nemcsak egy személy, hanem egy természet is (μὴν φύσις); benne az isteni természet fölszívta

között csak egy i betűnyi a különbség, de az általuk jelzett dolgok ég és föld: az egyik szerint Krisztus Isten, a másik szerint csak teremtmény (v. ö. igaz és gaz).

Uk ember tragédiája 4. sz. sz.

*Unio hypostatica
nem az
egység*

431

451
 az emberit, mint a tenger a csöpp tejet. Ezt a tévedést, a monofizitizmust elítélte a *kalcedoni egyetemes zsinat* 451-ben. A zsinaton Nagy sz. Leo pápa követei elnököltek; midőn ezek fölolvasták a pápa levelét, a püspökök fölkiáltottak: «Ez az apostolok és atyák hite, ez a mi hitünk is; Péter szólott Leo által». De minthogy a bizánci császár is beleavatkozott az ügybe, még pedig erőszakkal és kellő hozzáértés nélkül, Eutyches követői vérszemet kaptak és mintegy száz évig tartó küzdelmet indítottak, melyben a hithű katolikusok, köztük a pápák is súlyos üldözéseket, sőt vértanúságot szenvedtek. Ma is mintegy négy millió monofizita van; nevezetesen a kopt keresztények Egyiptomban.

8. §. Az ókeresztény irodalom.

1. Az apostoli buzgóság a tehetséges keresztényeket arra sarkalta, hogy Jézus Krisztus evangéliumát írásban is terjesszék, tanításait a hívőknek bővebben kifejtsek és a hitetlenek előtt igazolják.

Azok az egyházi írók, kik az első hat században kiváltak életszentségükkel és a főbb pontokban helyesen tanították a katolikus igazságot, *egyházatyák* (szentatyák, patres; műveik gyűjteményei *patrologiák*). Közülük a legjelesebbeket az Egyház hivatalosan *egyházdoktoroknak* jelentette ki. (Egyházdoktorok azonban akadnak a későbbi hittudósok közt is, pl. Aquinói sz. Tamás, Canisius sz. Péter, Szalézi sz. Ferenc, Liguori sz. Alfonz.)

Azok az egyházatyák, kik még az apostolokkal és azok kortársaival álltak érintkezésben, az *apostoli atyák*. Műveik (a Szentírást leszámítva) a keresztény élet és igazság legrégibb és fölötte becses emlékei; csak az a sajnálatos, hogy az idők viszontagságai közt sok elveszett. Az apostoli atyák mind görögül írtak, jobbra levélformában. Megemlítendő Római sz. Kelemen (*Clemens*), a negyedik pápa, ki egy levelében a korinthusiak viszályában intézkedik. Ugyancsak az első század végéről való a *Δδαχή*, a *Tizenkét apostol tanítása*, a katolikus keresztény igazságoknak és szertartásoknak katekizmuszerű foglalata. A 2. század elején több levelet írt Szent *Ignatius*, Antiochia püspöke, ki Trajanus alatt szenvedett vértanúságot, és *Polykarpus*, Szmirna püspöke, aki a fennmaradt egykorú akta szerint Rómában máglyán halt vértanuhalált.

2. A 2. század derekán nagy számmal léptek be az Egyházba tudós férfiak, kik pogány korukban szerzett műveltségüket arra használták, hogy a kereszténység igazait megvédték a zsidók, pogányok és gnósztikusok ellen. Ezek a hitvédők, *apologéták*, kik jobbra görögül írtak, még pedig túlnyomóan az antik retorika

szabát
 Justin
 tudomá
 ban az
 a tenger
 és ezze
 iskolát
 ember,
 M
 János e
 kusok e
 Az apol
 Ez együ
 egyház

3.
 tudomá
 driai és
 alexand
 ifjú ége
 ható lev
 tekintet
 iskolána
 könyvet
 koztato
 életet é
 szentek
 a világ
 nélkül
 Szentírá
 Halála
 redett h
 E
 százado
 kenység

1.
 nyítására
 hat oszlo
 a kereszt
 fordításol

szabályai szerint alkotott beszédekben. A legjelentékenyebb közülök Justinus, a filozófus, előkelő palesztinai görög család sarja, ki tudományszomjában kora ifjúságától járta a görög iskolákat; azonban az ott hallott tanítások nem elégítették ki. Mikor aztán egyszer a tenger partján járt, egy ősz remete a prófétákra terelte figyelmét és ezzel őt a kereszténységre vezette. Utóbb Rómában keresztény iskolát alapított és dicső vértanuhalált halt. Ő az első keresztény ember, aki nagyobb irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Megemlítendő a 2. század végéről *Irenaeus*, ki Polykarpusnak, Szent János evangélista tanítványának tanítványa, jelentős művet írt a gnósztikusok ellen és (200 körül) mint Lyon püspöke vértanuságot szenvedett. Az apologéták írásai közt a legszebb *Minutius Félix* Octaviusa (12. olv.). Ez egyúttal egyike a legelső latinnyelvű keresztény iratoknak. A római egyház nyelve ugyanis az első időkben görög volt.

3. A 3. században már keresztény főiskolák alakultak a hit-tudományok ápolására, melyek közül legnevezetesebbek az *alexandriai* és a század vége felé az *antiochiai katechetikai iskola*. Az alexandriai iskolának híres tanítója volt Origenes, aki mint gyermek-ifjú égett a vértanuság vágyától, és börtönbe került atyját meghatározó levélben buzdította, hogy ne tántorítsa meg a családjára való tekintet. Alig tizenhét éves korában feje lett az alexandriai iskolának és hihetetlen tevékenységet fejtett ki. Állítólag 6000 könyvet írt; sokszor hét gyorsíró és ugyanannyi másolót foglalkoztatott. Legterjedelmesebb műve az úgynevezett *hexapla*.¹ Szent életet élt és vértanuként halt meg. Hogy mégsem foglal helyet a szentek közt, azért van, mert *több súlyos tévedést tanított*; úgy mint: a világ öröktől fogva való, az emberek bukott angyalok, kik vég nélkül hullámzanak a mennyország és kárhozat állapota közt; a Szentírást pedig majd mindenütt átvitt értelemben magyarázta. Halála után ellenfelei és követői közt századokon keresztül elkésredett harcok folytak.

E kor latin írói közt legjelesebb Tertullianus, előkelő pogány százados fia, ki férfikorában lett keresztény és nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. A rendkívül szenvedelmes és komor lelkületű

¹ A zsidók ugyanis a keresztényeket arról vádolták, hogy igazaik bizonyítására a Szentírást elferdítve idézik. Hogy e vádra kellőképen megfeleljen, hat oszlopban (hexapla = hatszoros) egymás mellé állította a zsidó szöveget, a keresztényektől használt régi alexandriai fordítást és zsidóktól készített más fordításokat.

ember azonban idővel a katolikus Egyházat nem találta elég szigorúnak és montanistaként fejezte be életét. Egyébként a legeredetibb írók közé tartozik; éles elmével és csattanós dialektikával rendelkezik. Stilusa tömör és eredeti: «quot paene verba, tot sententiae (ahány szó, annyi gondolat)» mondták róla. Legkiválóbb műve az Apologeticus.

Tertullianus tanítványa Szent **Cyprianus** vértanu, aki szintén férfikorában tért meg és mint Carthago püspöke a legválságosabb időben, a Decius-féle üldözés alatt nagy önfeláldozással és rátermettséggel kormányozta egyházmegyéjét. Említést érdemel még Lactantius, kit szép nyelvéért keresztény Ciceronak mondanak.

4. A 4. század, midőn az Egyház minden téren kiváló alkotásokban fejti ki életerőit, egyúttal a nagy egyházatyák kora.

A nagy görög egyházatyák.

Szent **Athanasius**, a katolikus igazság elszánt védője az arianusokkal szemben. Ifjúkorát jórészt a pusztában töltötte Remete sz. Antal vezetése alatt. Midőn szülővárosának, Alexandriának püspöke lett, mindjárt szembekerült az arianusokkal, kik aztán nem is hagyták békében. Őt izben összesen 17 évet töltött számkivetésben, utoljára négy hónapot atyja sírboltjában, de még megérte az arianizmus hanyatlásának kezdetét. Erőteljes egyéniség volt, ki késő öregkoráig nem lankadt el az igazságért való küzdelemben; de emellett szeretetreméltó, ki ellenfeleivel szemben sohasem vett igénybe karhatalmat: «üldözőinek gyémánt, ellenségeinek mágnes volt» (Naz. sz. Gergely). Művei mély elmére vallanak; csaknem az egész Szentírást kívülről tudta.

A század második felében egyidőben és egy helyen, Cappadociában tündökölt **Basilus** (Nagy sz. Vazul), barátja **Nazianzi sz. Gergely** és öccse **Nisszai sz. Gergely**. Legkiválóbb közülük Basilus, előkelő és szent család ivadéka; anyja, nagyanyja, huga és két öccse szentek. Tanulmányait barátjával, Nazianzi sz. Gergellyel együtt Athénben végezte, hol saját szavaik szerint «úgy éltek, mint egy lélek két testben, és csak két utat ismertek: az iskola és a templom útját» (13. o. l.). Hazájukba visszatérve megkeresztelkedtek és szigorú szerzetesi életet folytattak. Basilus szerzetesi szabályzata ma is uralkodó a keleti egyházban (baziliták). Basilus előkelő, önzetlen és kormányzásra termett egyén volt. Már barátja, Nazianzi sz. Gergely, a költő, ki egy ideig konstantinápolyi püspök volt, az egyházkormányzatban sokkal kevésbé vált be; épügy **Nisszai sz. Gergely**, ki a három közül a legkiválóbb gondolkodó és tudós.

Chama P. sz.
Nizianzi sz.
mellett.

(Joanne
városáb
kiképzé
ben ut
Éretteb
mások
beszéde
császár
nek. It
azonban
ismételt
telettől
melyeke
«Mitől
nyereség
távozun
homiliák

A
Sz
és mint
ségében
likusok
magát:
iasztottá
szorgalo
séhez, v
hivei an
katolikus
tudott id
elárulják
hatott. h
lenséget
lettel öv
megboss
engedte
Sz
gyermek
vehesse
ban és

A leghíresebb görög egyházatyja **Aranyszájú sz. János** (Joannes Chrysostomos). (Előkelő családból származott és szülővárosában, Antiochiában a híres pogány Libanios rétortól nyerte kiképzését. Tanítója őt fiatalokra dacára szónoki iskolája vezetésében utódjának szerette volna, de ismerte keresztény érzületét. Érettebb korában megkeresztelkedett és egy ideig ügyész volt. Majd mások hosszas biztatására fölvette az egyházi rendet és szentbeszédei révén csakhamar világhírű lett, úgy hogy 400 körül a császár és nép egyértelműen őt kívánták *konstantinápolyi püspöknek*. Itt rendkívül eredményes tevékenységet fejtett ki. Midőn azonban a császári udvar laza életét sem kimélte, a császárné ismételten számkivetésbe küldette. Meg nem törve és általános tisztelettől környezve halt meg idegen földön, igazolva szép szavait, melyeket számkivetésébe menet intézett a konstantinápolyiakhoz: «Mitől féljek? A haláltól? Az én életem Krisztus, és a halál nekem nyereség! Számkivetéstől? Üres kézzel jöttünk a világba és úgy is távozzunk belőle. Ha Krisztus velem, kitől féljek?» Művei többnyire homiliák, azaz szentírás-magyarázó beszédek (14. olv.).

A nyugati nagy egyházatyák.

Szent **Ambrus** (Ambrosius) atyja példájára állami szolgálatba lépett és mint fiatal ember Felső-Itália helytartójává lett. Mikor e hivatalos minőségében megjelent a milanóiak püspökválasztásán, s ariánusok és katolikusok soká nem tudtak megegyezni, egyszer csak egy gyerek elkiáltotta magát: Ambrust püspöknek! és a jelenlevők nagy lelkesedéssel őt választották meg. Ambrus, ki ekkor még csak katechumenus volt, vas-szorgalommal látott hozzá a szükséges hittudományi ismeretek megszerzéséhez, vagyonát elosztotta a szegényeknek, fáradhatatlanul gondoskodott hivei anyagi és szellemi javáról, és elérte, hogy Itália ariánusból ismét katolikussá lett. Nagyszabású egyházkormányzati tevékenysége közepett tudott időt találni nagy *irodalmi munkásságra*, sőt himnusz-írássra is. Művei elárulják a gyakorlati rómaiakat. Kiváló szónok volt, ki nemcsak tudásával hatott, hanem még inkább *nagy egyéniségével*: a szerénységet és közvetlenséget előkelőséggel tudta egyesíteni. Kortársai szinte határtalan tisztelettel övezték. Mikor Theodosius császár Thessalonikában egy lázadás megbosszulására csellel megöletett 7000 embert, Ambrus húsvétkor nem engedte be a templomba és nyilvános vezeklésre bírta.

Szent **Ágoston** (Augustinus). Anyja sz. *Monika* nem akarta gyermekkorában megkereszteltetni, hogy később nagyobb haszonnal vehesse föl a szentséget. Midőn azonban a főiskolát járta Madaurában és Karthágóban, szenvedelmes pún vérének engedve, a bűn

útjára tért, és húsz éves korában a manicheus eretnekséghez csatlakozott. Később Rómában, majd Milanóban szónoklat-tanári állást vállalt. Mikor anyja fájó szívvel ide is követte fiát és könnyhullatással kérte az Úristent, hogy adja meg neki a megtérés kegyelmét, egy püspök azzal vigasztalta: Lehetetlen, hogy e könnyek gyermeke elvesszen. S csakugyan Milanóban részint sz. Ambrus prédikációi és példája, részint az újplatonikus bölcselek olvasása lelkét nemesebb gondolatokkal töltötte el, és már nem tekintette, mint valamikor, dajkamesének anyja vallását; csak a kereszténység szigorú erkölcsétől húzódozott még. Vivódásai közepett egyszer kertjében szózatot hallott: *Tolle, lege* (vedd és olvasd)! Ő tehát fölvette az imént letett könyvtékercset, és szeme megakadt Szent Pál szavain: «Nem tobzódásokban és részegeskedésekben, nem szemérmertlenségekben és versengésekben, hanem öltözzetek az Úr Jézus Krisztusha» (Rom 13¹³⁻¹⁴). Most már nem állott többé ellen a kegyelemnek; fölvette a keresztséget, és anyjával hazatért. Itt mint *Hippo püspöke* fáradhatatlanul munkálkodott a hitélet emelésén, és az Afrikát dúló nagy eretnekségeknek, nevezetesen a manicheusoknak és pelagiánusoknak tudományos legyőzője lett. Meghalt 430-ban, mikor városát a vandalok ostromolták.

Szent Ágoston a *legjelesebb egyházatyja és egyike az emberiség legkiválóbb szellemeinek*; egyesíti magában Aristoteles elméletét Platon lendületével, a rómainak gyakorlatias érzékét a púnnak hevével és a görögnek finom elevenségével. Számos kiváló könyvet, levelet és beszédet hagyott ránk. Legtöbbet emlegetett művei a Vallomások (*Confessiones*), melyekben utólérhetetlen bensőséggel rajzolja tévelygéseit és megtérését; azután az Isten országa (*De civitate Dei*), bölcselek világtörténet, mely az emberiség történetét úgy fogja föl, mint az Isten városának és a földi városnak harcát (15. olv.).

Szent Ágoston barátja és idősebb koriársa Szent Jeromos (Hieronymus), sokat utazott és tanult, egyideig pápai titkár volt és utolsó 34 évét Betlehem mellett egy kolostorban szigorú aszkézis és munka közt osztotta meg. A *legtanultabb egyházatyja*, ki Szent Ágoston tanúsága szerint majdnem minden könyvet elolvasott, amit addig írtak. Különösen *páratlanul állott nyelvtudásával*: a latin mellett kitűnően tudott görögül, zsidóul és kaldul; kiválóan ismerte a Szentírást, melyet az eredetiből latinra fordított (*Vulgata*).

E kornak utolsó nagy egyházatyja Nagy sz. Gergely pápa († 604), ki fiatalabb éveiben, mint régi nemes család sarja állami

hivatal lett. Jól egyform ház-kor emberne és szelie nagyság pusztulá térítésér a római szerzett ségesítés

1.

vezet, m a keresz apostolo parochia lelki ko volt. Seg helyettes szegénye keztek. A bizva. E folyamár a diakon (ajtónálló) gálatokat dozása. a városb gondoztá nekik a így kelet középkor

(Mik együtt al a birodal

hivatalokat viselt; de utóbb kolostorba vonult, majd az Egyház feje lett. Jóllehet betegsége csaknem állandóan ágyhoz kötötte, gondja egyformán kiterjedt Róma népére és a legmesszebb tájakra. Egyház-kormányzásában és irodalmi tevékenységében gyakorlati érzékű embernek mutatta magát, ki jellemében egyesítette a szilárdságot és szelidséget. Mélyen át volt hatva a római birodalom páratlan nagyságának gondolatától, és azért mély fájdalommal látta hazája pusztulását; mégis teljes lélekkel a népvándorlás barbárjainak megtérítésére adta magát, és így az *Egyház hajóját szerencsés kézzel a római multból a germán-román jövőbe irányozta*. Nagy érdemeket szerzett az egyházi ének reformja («gregorián») és a liturgia egy-ségesítése terén.

9. §. Az egyházi szervezet kialakulása.

1. Az egyházi rangfokozat (hierarchia). — Az egyházi szervezet, melynek alapvonalait maga Krisztus Urunk jelölte meg, már a keresztény ókorban nagyjából elérte mai gazdag tagoltságát. Az apostolok csak a városokban alapítottak *egyházközségeket* (*παροικία* = *parochia*), melyeknek *élén állt a püspök* (*episcopus*), ki a hívőknek lelki kormányzója, a szentáldozat bemutatója és az ige hirdetője volt. Segítségére voltak az *áldozópapok* (*presbyteri*), akik olykor helyettesítették a papi ténykedésekben, és a *diakonusok*, akik főként a szegényeket gondozták és némely szentség kiszolgáltatásában segédkeztek. A nők gondozásával a *diakonisszák és özvegyek* voltak megbízva. Ezekhez az apostoli intézményekhez (a 2. és 3. század folyamán) *több kisebb egyházi fokozat* járult, ú. m. a szubdiakonusok, a diakonusok segédei, azután a lektorok (fölolvasók), az osztiáriusok (ajtónállók), az akolithusok, kik a szubdiakonusokhoz hasonló szolgálatokat teljesítettek; az exorcistákra volt bízva az ördöngösök gondozása. Mikor a falvakon is megszorodtak a hívek, ezeket eleinte a városból kijáró papok, majd külön *vidéki püspökök* (*χωρεπίσκοποι*) gondozták. A korszak végétől kezdve aztán állandó papot utalt nekik a püspök, ki lassankint a *plebanus* (nép papja) nevet kapta; így keletkeztek a plébániák, míg a vidéki püspökök intézménye a középkorban megszűnt.

Mikor az Egyház szervezete megállandósult, több püspökség együtt alkotott egy provinciát, melynek határa rendesen egybeesett a birodalmi provinciáéval; élén állott a provincia székvárosának

(metropolisának) püspöke, a *metropolita*. A metropoliták közül egyeseknek nagyobb tekintély és több provincia fölötti joghatóság járt; ezek a *patriárkák*. Legrégibbek a római, alexandriai és antiochiai; a kor második felében ezekhez hozzájárult a jeruzsálemi és a konstantinápolyi.

2. A római püspök, nyugat patriárkája, egyúttal az egész Egyháznak is feje, mert utóda Szent Péternek, kit Krisztus Urunk az Egyház fejéül rendelt (1. Hittan 24, 25. §). Az első három században a római püspöknek elsősege jobbra az Egyház egységének megőrzésére szorítkozott, de a 4. századtól kezdve az egyházkormányzatnak egyre több terén nyilatkozott meg. Így általánossá vált az a szokás, hogy a tartományi zsinattól a pápához föllebbeztek. Az egyetemes zsinatokat ugyan a császár hívta össze és az ő kiküldötte gyakorolta a külső felügyeletet, de a pápa is jelen volt követei által és a zsinati határozatokat ő hagyta jóvá. Fokról-fokra emelkedett a pápa külső tekintélye is. Megkülönböztetett címe eleinte még nem volt, de a 6. századtól kezdve a Szentatya, pápa nevet már kizárólag rá alkalmazták. Nagy sz. Gergely a nagyravágyó konstantinápolyi patriárkák megalázására fölvette a *servus servorum Dei* címet, mely ma is a pápának legünnepélyesebb címe.

3. Az egyházi állások betöltése tekintetében a keresztény ókor a következő mozzanatokat mutatja: A *papi kiképzés* nem volt rendszerezve. Általában az idősebbek oktatták a fiatal levitákat, kik csak akkor nyerhettek el magasabb egyházi fokozatot, ha a közvetlen alatta álló fokozaton már beváltak. A tudományos képzettséget részben a katechetikai iskolák adták meg; soknál szorgalmas magántanulás pótolta. Egyébként a régi keresztények buzgó élete és a hit kérdései iránti élénk érdeklődése a legjobb előkészítő volt a papságra. — Az állások betöltése választás útján történt. Püspököt a provinciának püspökei és a nép választottak; a kor második felében azonban több visszaélés miatt a nép háttérbe szorult, és szokásba jött a császári, ill. a germánoknál a királyi megerősítés. Az áldozópapokat, diakonusokat és alsóbbrendű egyházi férfiakat a püspök nevezte ki a nép és papság meghallgatásával. — A papság *javadalmazására* nézve Szent Pál azt mondja, hogy aki az oltárnál szolgál, megérdemli, hogy az oltárról is éljen; ezért a papság a hívek önkéntes adományaiban részesült, melyeket a szentmiséhez szükséges anyagokkal együtt ajánlottak föl (offertorium; ma mise-stipendiumok). Nagy Konstantin óta ehhez hozzájárult az egyházi vagyon. E két forrás azonban nem fődözte a szükségletet; sokan magánvagyonukból éltek, mások Szent Pál példájára kezük munkájával keresték kenyerüket. — Az első időkben a papság általában nem volt *nőtlen életre* kötelezve, és azért házassembereket is szenteltek. De már az apostoli időktől kezdve törvény volt, hogy a nagyobb rendek viselői: a püspökök, áldozópapok és diakonusok felszentelésük után többé nem

házasodni
keitől n
példája
felel Kr
időkben
(elvírai z
olyanok
magukat.

1.
kiszolgál
a jelentk
és bizon
oktatásba
hallgatók
apostoli
kereszt)
templom
háromsz
századig
betegekn
keresztelt
(dominica
(a keleti
séget. —
séghez; e

2.
volt. A s
és akkor
össze. De
tartották;
A s
osztárius
podás sze
teken is,
templomb
részt a S
fűzött ho

házasodhattak. A keleti egyház ma is ezen az állasponton van (de püspökeitől nőtlenséget követel). Krisztus Urunk és az apostolok tanítása és példája azonban kétségtelenné teszi, hogy a szüzi állapot jobban megfelel Krisztus papjainak (I. Hittan 43. § 3), és azért sokan már az első időkben önként vállalták a nőtlenséget (celibátus), s a kor vége felé (elviri zsinat, N. sz. Leó) a nyugati egyházban törvénné vált, hogy csak olyanok részesülhetnek a nagyobb rendekben, kik nőtlenségre kötelezik magukat.

10 §. A régi keresztények istentisztelete.

1. A keresztséget az apostoli időkben rendszeresen nyomban kiszolgáltatták, ha a jelölt hitt Krisztusban. A 2. századtól kezdve a jelentkezőknek 2—3 évig bele kellett tanulniuk a keresztény életbe és bizonyosságot tenni szándékuk komolyságáról. Utóbb rendszeres oktatásban is részesültek (innen *katechumenusok*; *κατηχούμενοι* = hallgatók, hallgatva tanulók). — A keresztség *kiszolgáltatása* (az apostoli idők után) általában csak húsvét, pünkösd és epifania (vízkereszt) vigiliáján történt, először tavak és folyók partján, utóbb a templomokban vagy keresztelő kápolnában. Maga a keresztelés háromszoros teljes alámerítéssel történt, és így is maradt a 13. századig (házánkban még 1500 körül is megmerítéssel kereszteltek); betegeknél azonban csak meghintéssel vagy leöntéssel. A megkereszteltek fehér ruhát öltöttek, és azt a húsvét utáni első vasárnapig (*dominica in albis depositis*) viselték. A keresztség után mindjárt (a keleti egyházban ma is) fölvtették a bérnialást és az Oltáriszentséget. — A régi egyházban jobbra serdültek járultak a keresztséghez; a gyermekkereszteles az 5. században vált általánossá.

2. Az istentisztelet középpontja kezdettől fogva a szentmise volt. A szentmiseáldozatot az apostolok idejében este ünnepelték és akkor szeretet-lakomával (*agapé*; *ἀγάπῃ* = szeretet) kapcsolták össze. De csakhamar reggelre tették át, az agapékat pedig külön tartották; ezek aztán a korszak vége felé lassan eltűntek.

A szentmisére a hívőket nem szólította harangszó, hanem az osztiárius hívására vagy az előző összejövetelen történt megállapodás szerint az első időkben vasárnaponként, utóbb szerdán és pénteken is, vagy mindennap az egész község egy magánházban, utóbb templomban gyülekezett. Itt a diakonus vagy a lektor fölolvastott egy részt a Szentírásból, és a püspök buzdító magyarázatot (*homilia*) fűzött hozzá. Ezután közös imádság és zsoltározás következett,

melyben az egész község részt vett; a diakonus fölszólítására: «ite, missa est» (ezt megismételte a mise végén is) a katechumenusoknak távozniuk kellett, mert a titkokba még nem voltak beavatva.¹ Majd azután a hivek kenyeret és bort ajánlottak föl; ezeknek egy része fölött a püspök hosszasan imádkozott, és amit utána a hívőknek vételre nyújtott, már nem volt többé kenyér és bor, hanem Krisztus teste és vére. A keresztény közös istentiszteletnek ezt a leírását megtaláljuk már Justinusnál (16. olv.). *Az őskeresztények szentmiséje eszerint lényegében ugyanaz volt, mint a mienk.* Az ősegyházban a püspök a papság és a nép részvételével énekekkel és fönnhangon mutatta be az egyetlen naponkénti szentmisét. A keleti egyházban ma is kb. így van; a nyugati egyházban emellett (a 7. században) szokásba jött a magán- vagy csöndesmise is.

3. Az ősegyházban a jelenlevő hívők minden szentmisén szentáldozáshoz is járultak, még pedig éhgyomorral, két szín alatt. Az Úr testét a diakonus az áldozónak tenyerére adta, a szentvért pedig közös kehelyből itták. Helyenkint kis gyermekek is részesültek szentáldozásban. A kor vége felé lanyhult a hajdani buzgóság, s megszorodott a csak elkönyvelt, névleges keresztények száma; részint mert sokan nem annyira meggyőződésből, mint anyagi jókért, vagy egyenesen a császári rendeletek nyomása alatt lettek keresztényekké, részint mert sokan úgy születtek bele a kereszténységbe és elmulasztották azt a maguk számára öntudatossá is tenni. Ebben a korban zsinatoknak kellett elrendelniök az évenként legalább háromszor való áldozást. Ettől az időtől kezdve, mikor már nem áldozott minden szentmisén minden hívő, megáldott (de nem konszekrált) kenyereket, ú. n. *eulogiákat* adtak a nem-áldozóknak. Ez a szokás mindmáig fennmaradt Keleten.

4. A régi bűnbánati fegyelem sokkal szigorúbb volt, mint a mai, részint mert a hívőket erős hitük mélyebb bűnbánatra ösztönözte, részint mert csak szigorú fegyelemmel lehetett a nyers pogányokat az evangélium szerint teljesen átforgatni. Ezért a három főbűnt, a hittagadást, gyilkosságot és házasságtörést a legsúlyosabb büntetéssel, az *Egyházból való kiközösítéssel* sújtották. A kiközösítéssel a hívők megszakítottak minden összeköttetést, és az Egyház megvonta tőle kegyzsereit. Ha azonban egész életén keresztül buzgó

¹ A régi keresztények ugyanis Krisztus Urunk intése értelmében (Mt 7 e) az avatatlanok előtt nem árulták el a szent titkokat, nehogy meggyaláznak tegyék ki. A jelölteket csak fokozatosan vezették be a hittitkokba, a pogányok előtt pedig rendesen képekben vagy rejtett célzásokkal szóltak, melyeket csak avatottak érthettek meg. Ez a titokfegyelem (*disciplina arcani*).

bűnbánat
század o

Aki
nek vagy
tenciát (n
penitencia
a bűnt
meg; a m
is járt. A
Ez abban
nyilvános
vonult, ke
nem folyt
nálkodást.
rá a kelet
házban fö

5. A

tak. Már 2
Diocletianu
óta nagyob
bazilikák,
kodott. A
kiemelkedő
járatnál az
techumenus
lopokkal k
dázata olyk
építette Sz
zilikákat ép
védeni); m
kesegyház.
középpontia
stíl, melyne
stantinápoly
Bölcsesség),

A baz

¹ Pl. a
nyéren és víz

bűnbánatot tanusított, a halálos ágyon rendszerint föloldozták (a 3. század óta előbb is, ha vállalta a nyilvános vezeklést).

Aki súlyos bűnt követett el, köteles volt megvallani a püspöknek vagy más arra rendelt papnak; ez azután kiszabta rá a penitenciát (mely általában sokkal keményebb volt, mint a mai¹), és a penitencia elvégzése után föloldozta. Ha a pap szükségesnek találta, a bűnöst arra kötelezte, hogy bűneit az egész hitközség előtt vallja meg; a nyilvánosan elkövetett bűnökért rendszeren nyilvános gyónás is járt. A súlyosabb bűnökre a pap nyilvános vezeklést szabott. Ez abban állott, hogy a vezeklő szerzetesi vagy gyászruhát öltött, nyilvános összejöveteleken nem jelent meg, a szórakozásoktól visszavonult, kereskedelmet, ügyvédséget, katonáskodást és házaseletet nem folytatott, és elvégezte az előírt böjtöt, imádságot és alamizsnálkodást. A nyilvános gyónás 400 körül megszűnt és nemsokára rá a keleti-egyházban a nyilvános vezeklés is, mely a nyugati egyházban fennmaradt a keresztes háborúkig.

5. Az istentisztelet helyeül kezdetben magánházak szolgáltak. Már 200 körül találkozunk templomokkal is, és miután a Diocletianus-féle üldözés ezeket romba döntötte, Nagy Konstantin óta nagyobbak és diszesebbek emelkedtek helyükbe. Ezek többnyire **bazilikák**, és építésmódjuk a bazilika-stíl, mely kb. 1000-ig uralkodott. A bazilika oszlopsorokkal több hajóra osztott hosszépület, kiemelkedő középhajóval és félkörű végződéssel, az apsissal. A bejáratnál az apsissal szemben van az előcsarnok (narthex), hol a katechumenusok és bűnbánók tartózkodtak, és még ezelőtt az oszlopokkal körített födetlen udvar, az atrium. A tető nyerges, gerendázata olykor kilátszik. A leghiresebb bazilika volt a Nagy Konstantin építtette Szent Péter-templom. Hazánkban Szent István szintén bazilikákat építtetett, rendszeren négy toronnyal (hogy meg lehessen védeni); ma is megvan abból a korból (restaurálva) a pécsi székesegyház. — A hosszúkás bazilikás épületek mellett szerepeltek középpontiak is jobbára köralappal és kupolás tetővel. Ez a bizánci stíl, melynek legkiválóbb remeke az I. Justinianus építtette konstantinápolyi Sophia (Ἁγία σοφία, úgörögösen: ája-szofia = Szent Bölcsesség), jelenleg török templom.

A bazilika mellett (rendszen folyosó által vele összekötve) állt

¹ Pl. aki a templomban fecsegett, annak tíz napig böjtölnie kellett kenyéren és vízen; aki lopott, egy esztendei böjtöt kapott.

tekül és istentiszteleti helyül szolgáltak. A falakat, bolthajtásokat és gyakran a sírzáró kőlapokat is rajzok és képek díszítették.

Az ősegyházban ugyan sokan ellenezték az írott és faragott képek készítését, mert tartottak tőle, hogy a hívők ismét visszasüllyednek a bálványimádásba. Amint azonban erősödött a keresztény érzület, a templomok falai és a katakombák képekkel, ritkábban szobrokkal ékesültek, melyek részben szentírási jeleneteket, részben jelképekben hittitkokat ábrázolnak. Minthogy némely katakombák eredete az első századig megy vissza, itt a keresztény művészet kezdetével van dolgunk. Érdekes, hogy az ősi keresztény hitnek és életnek e kiváló tanúi majdnem ezer esztendeig hallgattak. Nagy Konstantin óta ugyanis a keresztények a temetkezésnek e fáradtságos és költséges módjára már nem voltak rászorulva; az ereklyék díszes templomokba kerültek, és a népvándorlás viharai közt Róma környéke gyakran zsidványok tanyája volt. Így lassankint elmaradt a látogatás és gondozás; sok bejárat beomlott, mások feledésbe mentek, és a 8. század után már csak a S. Sebastianus in catacumbis (innen nyerték utóbb a római földalatti temetők a katakombák nevét) volt hozzáférhető. Csak a 16. században egy házépítésnél akadtak rá egy folyosóra, és nemsokára a «földalatti Róma» föltárta a régi keresztények hitét épen akkor, mikor az újítók Lutherrel az élükön vádat emeltek, hogy az Egyház meghamisította az ősi hitet.

7. A szent idők az őszövétség alapján részben hetenkint, részben évenként visszatérők. — A hét ünnepe a keresztényeknél mindjárt kezdetben a zsidóktól eltérőleg a *vasárnap* volt. Külön jelentőséget nyert (már a 2. században) a szerda és péntek, melyet böjttel és istentisztelettel ünnepeltek (*statio-napok*). Nyugaton utóbb hozzájárult a szombat. — Az évi ünnepek közt az őskeresztényeknél csak a húsvétet és a pünkösdöt találjuk, melyekhez utóbb (a 3. században) az epifania s (a 4. század folyamán) a karácsony járult a kiskarácsonnyal és az adventtel. Ugyancsak a kor második felében a húsvéti ünnepkör is kialakult: A húsvétet követi a fehérvasárnap és az Úr mennybemenetele (áldozócsütörtök). Az 5. századtól kezdve áldozócsütörtök előtt keresztjáró könyörgő napok vannak; először Mamertus, vienne-i püspök tartotta egy pusztító dögvész elhárítására. — Ezenkívül kezdettől fogva ünnepelték a *vértanúk évfordulóját*, majd más kiváló szenteket, elsősorban *Szűz Máriát*. A kor második felében már megvan a Gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó Boldogasszony, a 6. századtól Szűz Mária mennybevétele és Kisasszony napja.

Már az első keresztények Krisztus Urunk szavára (Mt 9 15) támaszkodva gyakran tartottak *böjtöt*, még pedig a statio-napokon félböjtöt, vagyis délután három óráig nem ettek, húsvét előtt egy egész napot, másutt 40 órát, vagy több napon keresztül mindennap estig böjtöltek. A 4. században általános szokássá válik a húsvét előtti 40 napos böjt, melyet a ke-

letiek, mert szombaton nem böjtölnek, egy héttel hamarabb kezdtek, mint a nyugatiak. Ugyanakkor a statio-böjtök tünedeznek; viszont Nagy sz. Leó pápa óta a négy évszak egy-egy hetében a szerda, péntek és szombat lett szigorú böjti nap (quattuor tempora = kántorböjtök).

11. §. A régi keresztények élete és a szerzetesi intézmény kialakulása.

1. A régi keresztények nagyon vigyáztak, hogy a körülöttük tomboló pogány élet úrrá ne váljék lelkük fölött: Távol tartották magukat a színházaktól és gladiatori játékoktól, nagy egyszerűséget tanúsítottak ruházatban és lakásban, keresztényhez méltatlannak ítélték az arc- és szemöldökfestést és a fej megkoszorúzását. Hithű életük, önfeláldozó felebaráti szeretetük és kötelességtudásuk még legádázabb ellenségeiktől is elismerést követelt (18. olv.).

A keresztényeknek ez az evangéliumi élete Konstantin óta egyre szélesebb rétegekben érezte a társadalom-átalakító erejét.

A kereszténység mindenekelőtt megtanította a társadalmat megbecsülni az emberi életet. A legtöbb régi bölcselő megengedte, sőt bizonyos esetekben javasolta az öngyilkosságot. A keresztények kezdettől fogva a legsúlyosabb bűnök közé sorozták; az öngyilkostól megtagadták az egyházi temetést és a szentmisében a róla való megemlékezést. Még erősebben lépett föl a kereszténység a pogányoktól sokszor törvényesen is jóváhagyott gyermek- és magzatölés ellen. Ugyancsak hosszas küzdelmek árán sikerült megszüntetnie az embertelen gladiatori játékokat. — Még többet tett a kereszténység a házassági és általában a nemi erkölcs helyreállítása tekintetében. Hogy e pontban mennyire süllyedt a pogányság, ijesztő módon mutatják a császári kor írói (Martialis, Petronius) és Pompeji falfestményei. A házasság keresztények feddhetetlen élete, az Egyháznak meg nem alkuvo állásfoglalása mindenfajta paráznasággal szemben, a szigorú bünbánati fegyelem és az önkéntes szüzesség nagyszabású példái e téren egészen újjáalakították a világot.

Különös érdeme a kereszténységnek, hogy hathatós védelmébe vette az ügyefogyottakat, kiket a pogány világ elnyomott, jogaikból kiforgatott és kifosztott: A nőknek az erkölcsi tisztaság visszaállítása által visszaadta méltóságukat, a törvény ellen vétők számára keresztülvitte a büntető eljárás emberségesebb kezelését és némely büntetésnek, például a keresztrefeszítésnek eltörlését, foganatháza vette a foglyok lelki gondozását és a templomok számára megszerezte a menedékjogot (jus asyli). — A szegények javára pedig kezdettől fogva nagyszabású karitatív tevékenységet fejtett ki. Az evangélium nem engedte, hogy valaki a vagyongyűjtést öncélnak tekintse és a szegényebbet kiuzsorázza; ezért például szigorúan

tilos volt a
illette, a dia
ember követ
maga pedig
lenc- és id
gondoskodás
társadalom n
lehetett. De
rabnak mene
szolga közöt
hogy a rabsz
Egyház kegy
élt és dolgoz
láttára könny
intézmények
társadalomba
után ért meg

2. A p
kik hősie
lium nem ál
áldozni, min
dásban tölte
ségben, szü
éltek a több
a Decius-féle
tomba, Theb
E magányke
válak Remete
földön tiszte
celláikat és
tesség ösatyj
csak az ő sz
mjus a Nilus
állandó szal
cenobiták (a
sággal és ké
san meghódít
Basilius. Ny
Jeromos volt

(A kolos

tilos volt a kamatszedés. Az egyházi vagyon egy része a szegényeket illette, a diakonusok hivatalos szegénygondozók voltak; sok vagyonos ember követte az evangéliumi tanácsot: vagyonát a szegényeknek adta, maga pedig önkéntes szegénységben élt. Számos helyen kór-, szegény-, lelenc- és idegenfogadó-házak létesültek. — Az Egyház nem vonta meg gondoskodását a rabszolgáktól sem. Ezt a sajnálatos intézményt az egész társadalom nagy fölforgatása nélkül egyszerre megszüntetni persze nem lehetett. De az Egyház szorgalmazta a szabadonbocsátást, az üldözött rabnak menedéket nyújtott templomaiban. Másfelől pedig az úr és rabszolga között tátongó ellentétet igyekezett kiegyenlíteni. Hangsúlyozta, hogy a rabszolga az Isten szemében az urával egyenlő; a rabszolga az Egyház kezében épúgy részesült, mint ura; sőt sok szerzetes úgy élt és dolgozott önként, mint a rabszolgáknak kellett kényszerből, aminek láttára könnyebben viselték sorsukat. A rabszolgaság azonban amaz intézmények közé tartozik, melyek legmélyebben belegyökereztek a pogány társadalomba, s azért az emberiség csak évezredes keresztény nevelés után ért meg arra, hogy teljesen szakítson vele.

2. A pogány társadalom átalakítására azok tettek legtöbbet, kik hősiességgel meg tudták győzni kortársaikat, hogy az evangélium nem álomvilág, hanem valóság, melyért érdemes egy életet föláldozni, mint tették a vértanúk, vagy lemondásban és önmegtagadásban tölteni, mint megmutatták az askéták. Ezek teljes szegénységben, szüzességben, böjttben, önsanyargatásban és imádságban éltek a többi keresztények közt; de az üldözések idején, elsősorban a Decius-féle üldözés alatt sokan a pusztába (jobbára Felső-Egyiptomba, Thebaisba) menekültek, és itt megkedvelték a magányt. E magánykedvelők (anachóréták vagy remeték) között leginkább kiválik Remete sz. Antal, kit életszentsége és bölcsesége miatt messze földön tiszteltek, tanítványai pedig a mester közelébe építették kis celláikat és követték útmutatásait. Így lett Szent Antal a szerzetesség ösatyja († 350 körül). Míg azonban Szent Antal gyülekezetét csak az ő személye tartotta együtt, addig kortársa Szent Pachomius a Nilus melletti Tabennában kolostort alapított, követőinek állandó szabályt írt elő és őket közös életre kötelezte. Ezek a cenobiták (κοινὸς βίος = közös élet), jobbára laikusok, kik imádsággal és kézimunkával foglalkoztak. A cenobiták intézménye gyorsan meghódította a Keletet, hol terjesztését nagyban elősegítette Basilius. Nyugaton legbuzgóbb apostolai Szent Athanasius és Szent Jeromos voltak.

A kolostorokba sokat a tökéletesebb élet vágya terelt, másokat meg

bizonyos fáradság vitt a csendes falak közé: a régi nemzeti nagyság megdőlt és a római kultúra enyészet szélén állt; sokak előtt tehát nem látszott érdemesnek a világban nagyobb szabású tevékenységet vállalni; nem egyszer előkelő férfiak fényes politikai állásokat cseréltek föl a szerzetességgel.

A 4. és 5. század folyamán a szerzetes- és askéta-élet helyenkint egészen különös alakokat öltött. Így keleten némelyek életük nagy részét oszlopon töltötték imádságban és igehirdetésben. Ezek a *stiliták* (στυλῖται = oszlop), köztük legnevezetesebb Stilita sz. Simon Antiochia mellett. Mások befalaztatták magukat, és csak kis ablakon át közlekedtek a világgal (reclusi-ae). Ez a jelenség a kortársakra jó hatással volt, mert szokatlansága következtében felhívta a figyelmet a lemondó keresztény életre, és sokakat odacsalogatott tanácskérés és okulás végett. De könnyen el is fajulhatott, és azért az Egyház jókor megtiltotta. Magába a kolostori életbe is idővel nem egy visszaélés csúszott be. Így akárhányan helyről-helyre vándoroltak, s különködésükkel vagy cinizmusukkal botrányt okoztak; ismét mások függetleníteni akarták magukat minden törvény alól. Ezért a zsinatok a kolostorokat a püspökök fölügyelete alá helyezték.

3. A már-már válságba került szerzetességnak újjáteremtője és második atyja **Szent Benedek** lett, ki egészen fiatal korában búcsút mondott a világnak és askéta módon élt Róma mellett egy barlangban, majd átvette nagyszámú tanítványai vezetését és kolostorokat alapított. A Nápolytól északra fekvő hegyen, a *Monte Cassino*-n (529) épült kolostor lett a bencések anyaháza. Benedek új szabályt írt elő, melynek lényeges pontja (a három rendes evangéliumi tanácson kívül), hogy a szerzetes köteles állandóan megmaradni a maga kolostorában (19. c. l.). A kolostor élén az apát (abbas = atya) áll. A tagok úgy, mint a régi cenobitáknál, többségben laikusok, kiknek élete imádság és munka közt oszlik meg; *jelszavuk: Imádkozni és dolgozni* (ora et labora). A munka, mellyel a bencések foglalkoztak, kezdetben főként kézimunka és földművelés volt; mikor azonban Cassiodorius, a keleti gótok királyának, Theodoriknak hatalmas minisztere bencéssé lett, az ő hatása alatt a tudományt is behatóbban kezdték művelni, és különösen a régi írások másolásával szereztek elévülhetetlen érdemeket.

E szabály, mely kiválóan alkalmazkodott a nyugati ember szükségleteihez és viszonyaihoz, *csaknem egyeduralkodóvá lett a 13. századig*. Szent Benedek rendjében az Egyház létrehozta azt az intézményt, melynek segítségével megvalósíthatta a népvándorlástól rárótt nagy földadatokat. E szerzet tagjai közül kerültek ki

jobbára az
a római ku

12. §. Az

1. AL

görög-római
nyers, de ro
roppant a r
tanításának.
új korszak

(A germ
tenger körül
Lakóhelyük h
mozgolódásul
megdöntötte
Egyház szám

Először
tak leghamar
ben *Wulfila*
vükre a Szer
talált állandó
lettek, egyház
nemzeti zsiná
sége (Etymol
még pedig az
ték, ú. m. a s
királyuk alatt
melyben sok
Rómának is

A kelet
nagy vándorlá
pedig arianiz
Hatalmas biro
tek, ők magu

2. A

sikerült tartó
ségéből szár
helytartóját,
megtelepede

jobbára az ifjú germán népek tanítói, kik a kereszténységgel együtt a római kultúra megmentett kincseit is megvitték nekik.

12. §. Az Egyház térítő tevékenysége a népvándorláskor.

Az izlám.

1. Alig szilárdult meg az Egyház s alig tette magáévá a görög-római kultúra kincseit, megjelentek a germán népvándorlás nyers, de romlatlan vérű és lelkű törzsei. Karjuk súlya alatt megroppant a római birodalom, lelkük azonban megnyílt az evangélium tanításának. Ezzel az Isten országába új tényezők léptek be, és új korszak készült.

A germánok a keresztény időszámítás kezdetén a Keleti és Északi tenger körül tanyáztak és keleti, nyugati meg északi csoportot alkottak. Lakóhelyük hovatovább szűkké vált, és 200 körül megkezdődik nagyarányú mozgolódásuk, mely teljesen megváltoztatta Európa politikai térképét, megdöntötte a római Birodalmat, és egyben új helyzetet teremtett az Egyház számára.

Először a keleti törzsek keltek útra, ezek közül ismét a gótok jutottak leghamarabb érintkezésbe a kereszténységgel. Nagy Theodosius idejében Wulfila nevű püspökük abécét talált ki számukra és lefordította nyelvükre a Szentírást. Egyik rajuk, a nyugati gótok a Pireneusok tövében talált állandóbb hazára. Mikor itt (600 k.) ariánusokból katolikusokká lettek, egyházi életük szép fejlődésnek indult, minek bizonyosságai a toledói nemzeti zsinatok és Sevillai Isidorus nagyarányú tudományos tevékenysége (Etymologiae c. híres munkájával). — A gótoktól a kereszténységet, még pedig az arianizmus alakjában, más keleti germán törzsek is átvették, ú. m. a svébek, alánok, longobardok és vandálok. Az utóbbiak Geizerik királyuk alatt átmentek Afrikába, és itt hatalmas országot alapítottak, melyben sokat kellett szenvedniök a hithű katolikusoknak, sőt még Rómának is (így Nagy sz. Leo pápa alatt 455-ben).

A keleti germánok adták meg a népvándorlásnak jellegzetét; mind nagy vándorlásokat tettek, csaknem mind felvették a kereszténységet, még pedig arianizmus alakjában, legtöbbjük azonban katolikussá lett. Hatalmas birodalmakat alapítottak, de tartósság nélkül. Országaik elenyésztek, ők maguk pedig más népekbe olvadtak.

2. A nyugati germánoknak, kik csak lassan nyomultak elő, sikerült tartós életű birodalmat alapítani. Ez a merovingek nemzetiségéből származó Klodvig műve volt, ki legyőzte Gallia utolsó római helytartóját, s hatalmának elismerésére birta a Bretagne-ban nemrég megtelepedett briteket és az alemannokat. A többi frankok azután

önként elismerték fönnhatóságát. Közben felesége Klotild megismertette a kereszténységgel, és az ő hatása alatt, talán az aleman-nokkal vitt zülpicchi ütközet alatt tett fogadalma következtében is, háromezer előkelő nemessel együtt megkeresztelkedett (496).

Ennek a ténynek nagy történeti *jelentősége* volt: A király és nemesek példáját követte a nép; és így a frank volt az első germán nép, mely egyenesen a katolikus kereszténységet vette föl. Hatása alatt több ariánus germán törzs szintén katolikussá lett; és ezzel megtört az arianizmus, mely egyidőben végenyészettel látszott fenyegetni a katolikus Egyházat. Azután pedig létrejött egy tartós életű germán keresztény hatalom, mely azokban a hányatott időkben az Egyháznak védelmére lehetett és hathatós segítséget nyújthatott a többi germánok megtérítésében. Maga *Klodvig* csak részben valósíthatta meg életével, amit kereszteléskor Szent Remigius rheims-i püspök állítólag mondott neki: Hajtsd meg nyakadat büszke szigambriai; imádd, amit eddig égettél, és égesd, amit eddig imádtál! Benne és jó ideig népében is még sokszor fölülkerekedett a pogány vér. Utódai alatt az egyházi élet örvendetes fejlődésnek indult, de nem csekély kárára volt a meroving királyok hatalmának és tekintélyének hihetetlen süllyedése és az ország két felének (Ausztrázia és Neusztria) folytonos versengése. A 8. század közepén aztán jelentős fordulat állott be a frank birodalom történetében. L. 13. §.

3. Az ír sziget lakossága főként *Szent Patrik* (Nagy sz. Leo kortársa) tevékenysége következtében lett kereszténnyé, és nemsokára annyira megerősödött, hogy térítőket küldhetett a skótokhoz, kik közt *Szent Columba* működött. (A skót és ír egyházakat jellemzi, hogy századokon keresztül nem volt kifejlődött szervezetük; papságuk jobbra szerzetes-papság, és Rómával való kapcsolatuk nem volt oly erős és élénk, mint a többi germánoké.)

Ír szerzetesek hirdették az evangéliumot először Britannia új lakóinak, az *angoloknak*, de térítésük voltaképen csak Nagy sz. Gergely pápa idejében ment végbe. Neki t. i. feltűntek a római rabszolga-piacon az erőteljes szép angol ifjak, és mikor megtudta, hogy azok angolok, így szólt: Legyenek angyalokká, s nyomban maga akart hajóra szállni Anglia felé, de a rómaiak erőszakkal visszatartották. Mikor pápa lett, elküldte Szent Ágoston bencést, ki 40 társával megkezdte a térítés nagy munkáját. Az új angol Egyház szép fejlődésnek indult; különösen a bencés kolostorok váltak a népnevelés, vallási élet és tudomány tűzhelyeivé (*Beda Venerabilis* † 735).

Az angol és ír szerzetesek voltak a mai *Németország* területén lakó germánok térítői. Ezek közül különösen *Bonifácius*

(Wynfret) frizek közt, azonban még hozzá fordult zésével pü szervezete tokat tartó aggastyán tanúságot németek a barátaihoz legkiválóbb

4. M Keleten na Arábia, at

Moha keresztény Krisztust c latba, hogy el kellett h energiával az Isten: A világot; örö fátum); val a korán, az ismeretlen gyakoribb n nagybőjt, a hez, a Káb rabszolgasá

Moha (640-ig) m zsia és Eg tönkretette Európára vitézségén mohamme lása kitün ség meger vezett érzo

(Wynfreth) tette élete céljává a németek megtérítését. Először a frizek között hirdette életveszéllyel az evangéliumot. E vad népnél azonban nem találta eléggé előkészítve a talajt, azért a többi törzshöz fordult. Itt bámulatos eredményeket ért el. A pápák beleegyezésével püspökségeket állított, az egész német Egyháznak egységes szervezetet adott, az egyházi fegyelem föllendítésére nemzeti zsinatokat tartott és bencés kolostorokat alapított (Fulda). Mint 75 éves aggastyán még egyszer elment a frizek közé és itt (754-ben) vértanúságot szenvedett. Nagyszabású tevékenységével kiérdemelte a németek apostola nevét. Buzgósága, szervezőképessége, a pápához, barátaihoz és hazájához való hűsége pedig az egyháztörténelem legkiválóbbjai közé emelik.

4. Míg a kereszténység Nyugaton diadalmasan nyomult előre, Keleten nagy ellensége támadt az izlámban. Az izlám hazája Arábia, atyja pedig *Mohammed*.

Mohammed kereskedői útjai közben felületesen megismerkedett a keresztény és zsidó vallással; meggyőződött arról, hogy egy az Isten, de Krisztust csak prófétának tisztelte. Utóbb beleélte magát abba a gondolatba, hogy ő Mózesnél és Krisztusnál nagyobb próféta. Mikor 622-ben el kellett hagynia szülőhelyét, Mekkát, vélt kinyilatkoztatásait nagyobb energiával kezdte hirdetni, és vallási háborút indított. Főbb hittételei: Egy az Isten: Allah, és Mohammed annak prófétája; Isten semmiből alkotta a világot; örök rendeléseivel szemben az ember teljesen tehetetlen (kiszmét, fátum); valamikor megfizet az örök életben, melyet érzéki színekkel ecsetel a korán, az izlám szent könyve. A bűnbeesés, megváltás és kegyelem ismeretlen fogalmak Mohammednél. Főbb parancsai a naponként való gyakoribb mosakodás, alamizsna, imádság, az évenként egy hónapig tartó nagyböjt, az életben egyszer Mekkába, az arabok régi nemzeti szentélyéhez, a Kábához való zárandoklás, a bor és a képek tilalma. A vérbosszú, rabszolgaság és többnejűség meg van engedve.

Mohammed művét feltűnő siker koronázta. Egy évtized alatt (640-ig) meghódolt a mohammedanizmusnak Palesztina, Szíria, Perzsia és Egyiptom. A század végén hatalmában volt egész Afrika, hol tönkretette a keresztény egyházakat, és 711-ben a Gibraltáron át Európára támadt (Jeres de la Frontera). Csak Martell Károly vitézségének köszönhetette a zsonge nyugati kereszténység, hogy a mohammedán vész el nem söpörte. E siker okai: Mohammed vallása kitűnően alkalmazkodott az arabok természetéhez: a soknejűség megengedésével és a paradicsom gyönyöreinek rajzával kedvezett érzékiségüknek, vallási háború hirdetésével pedig ébren tar-

totta és szent dolognak tüntette fel harcias hajlamukat. A terjesztés eszköze nem az apostolkodás volt, mint a kereszténységnél, hanem a fegyver, melynek kezelésében a mohammedánokat fanatikusokká tette a fátum hite, másrészt az a tanítás, hogy az izlámért ontott egy csöpp vér többet ér, mint hónapokig tartó böjt vagy imádság. Az elfoglalt területeken a keresztényeket meghagyták ugyan vallásukban, de iparkodtak őket renegátokká tenni. Ellenben a hitehagyó mohammedánokra halálbüntetés várt. Innen van, hogy a mohammedánok térítése még ma is nehezen megy.

Ambár az izlám a kereszténységnek mérhetetlen károkat okozott, világtörténeti hívatása, mint minden nagy eseménynek, neki is megvolt: Az arabokat a bálványimádás fertőjéből tisztább istentiszteletre emelte, kultúrtörténeti tekintetben új erőket képviselt: különösen Spanyolországban nagy eredménnyel művelte ép azokat a tudományokat, melyeknek a keresztények nem szentelhettek a középkorban oly nagy figyelmet, t. i. a mennyiségtant és természettudományokat. Az egyháztörténelem szempontjából pedig büntető ítéletet hajtott végre a katolikus igazságtól eltért Keleten, és gátat emelt a keleti és nyugati kereszténység közé; ezzel megakadályozta, hogy az eretnekké vált Kelet a Nyugattal keveredjék, és veszélybe döntse az Egyház tiszta tanítását.

A KÖZÉPKOR.

13. §. A pápai állam és a keresztény császárság megalakulása; Nagy Károly.

A nagy történelmi korszakok nem születnek máról-holnapra. *A középkor abban a négy században alakult ki, mely Theodostustól Nagy Károlyig tart el.* Ebben az időben a régi római birodalom fokozatosan hanyatlott és végre elenyészik. Területén a népvándorlás ifjú nemzetei helyezkednek el, kik tanulékony lélekkel elfogadják az evangéliumot és a görög-római kultúrát; mikor aztán nemzeti és keresztény mivoltukban megerősödnek, olyan kultúrát hoznak létre, mely a görög-rómaiakkal szemben új fokot képvisel az emberiség történetében. Ez Nagy Károly idejében már nyilván észrevehető; ekkor már megvan a középkor. Ugyanakkor alakul ki végleg a középkornak két legjelentősebb intézménye: a pápa világi hatalma és a keresztény császárság.

1. A római püspök, mint Szent Péter utóda és az Egyház feje iránt a népek tisztelete abban az arányban növekedett, amint erősödött keresztény érzületük. Ez a kegyelet idővel a **pápáknak**

világi hatalmat hagyták, tovább tekintve a ciliában (sic) az a tény, hogy a pápaság védője és sz. Leo Att. 700 után a vetlen körn képviselő nyújtottak zsarolták a Rómának és az Egyház háznagyát, mel vállalta elfoglalt exa Pentapolist

Pipin a rapított, a du gely korában abban az idő cilia (Sziellia) császárok a kapott a pápa A pápai állam idejében) gy városok fogl mukban tarto s csak VI. S ban teljes ér A pápa tette a pápa anyagi támo

¹ Az elf görög császár hogy nem eml iránti tisztelet

világi hatalmat is biztosított. Nagy Konstantin óta sokan rájuk hagyták vagyonukat. Szent Péter öröke (*patrimonium Petri*) hovatovább tekintélyes birtokokat ölelt fel szerte egész Itáliában, Sziciliában (sőt Afrikában és Galliában). A pápa tekintélyét növelte az a tény, hogy abban az időben Itália világi urai sűrűn változtak (nyugati gótok, Odovakar, keleti gótok, görögök, langobardok), a pápaság pedig állandó volt; s a római püspök nem egyszer védője és *megmentője lett Rómának*, sőt egész Itáliának (így Nagy sz. Leo Attilával és Geizerikkal szemben). Ilyenformán érthető, ha 700 után a pápa már államfői hatalmat gyakorolt Rómán és közvetlen környékén (*ducatus Romanus*). Mikor aztán Izauri Leo, a képromboló császár támadást intézett Róma ellen, s utódai nem nyújtottak védelmet a langobardokkal szemben, sőt exarcháik zsarolták a népet, mást kellett keresni, aki megvédhette Itáliának, Rómának és a pápának biztonságát. A pápa erre alkalmasnak ítélte az Egyház legidősebb leányának, a frank birodalomnak hatalmas háznagyát, Kis Pipint, kit elismert frank királynak. Pipin kész örömmel vállalta a szentszék védőségét, a langobardokat legyőzte, s az elfoglalt exarchatust (Ravenna fővárossal) és az ettől délnek terjedő Pentapolist a pápának ajándékozta 755-ben.¹

Pipin ajándéka, melyet utóbb fia, Nagy Károly megerősített és gyarapított, a *ducatus Romanus*-szal együtt alkotja a pápai államot. VII. Gergely korában ehhez hozzájárult Tuscia, Matild örgrófné hagyatéka. Ugyanabban az időben a normannok elismerték a pápának főségét a két Szicília (Szicília-sziget és Nápoly) fölött. A pápai államban az új nyugatrómai császárok a *patricius Romanus* méltósága címén, melyet még Kis Pipin kapott a pápától, védőséget és bizonyos törvénykezési jogot gyakoroltak. A pápai állam jövedelmeit (különösen a császári hatalom gyöngülése idejében) gyakran a versengő itáliai nemesi pártok, hercegek vagy városok foglalták le. III. Ince és utódai majdnem egy századik hatalmukban tartották az egészet. Az avignoni időben sok veszendőbe ment, s csak VI. Sándor és II. Gyula szereztek a pápák jogainak a pápai államban teljes érvényt.

✱ A pápa világi fejedelemsége sok jót eredményezett. Lehetővé tette a pápák vagyoni függetlenségét, a vallási és kulturai ügyek anyagi támogatását, s általában a pápaság hivatásának hathatós

¹ Az elfoglalt városok kulcsait letette Szent Péter sírjára, és mikor a görög császár követi uruk jogigényeit érvényesíteni akarták, azt mondta nekik, hogy nem emberért vállalkozott a veszedelmes hadjáratra, hanem Szent Péter iránti tiszteletből és bűnei bocsánatának elnyeréseért.

755
Donato
Pipin

betöltését, kivált a középkorban, melynek népei a szellemi hatalmat is csak úgy ismerték el teljesen, ha megfelelő anyagi erő támogatta. Továbbá sokszor üdvös eszköznek bizonyult a világi hatalom túlkapásai ellen Róma és Itália függetlenségének megóvására. De nem egy bajnak csiráját is hordta magában: Világi gondokba és bonyodalmakba sodorta a pápákat, a lelki dolgoktól nem egyszer elvonta őket, alkalmat adott nekik a lelki hatalmat, ú. m. a kiközösítést és interdictumot világi célok érdekében felhasználni, és akárhányszor rávitte őket, hogy tulajdon híveikkel háborúra keljenek.

2. Pipin után fia Nagy Károly ismételtén is megvédte a pápák jogait és birtokait a langobardokkal szemben és atyja adományait megerősítette, sőt újakkal gyarapította. Minthogy ilyenformán az Egyház hű védőjének bizonyult, s királyi hatalmát is az egykori nyugatrómai birodalomnak csaknem egész területére kiterjesztette, III. Leó őt 800 karácsonyán Rómában császárrá koronázta. Ezzel föléledt nyugaton a **római császárság**, de egészen *új tartalommal és jelentőséggel*; a régivel jóformán csak neve volt közös. A császári méltóság ugyanis keresztény tartalmat kapott: A császár az evangélium hivatott védője volt, ki karját és kardját adta az ügyhöz, melyhez a szellemet az Egyház szolgáltatta; a keresztény fejedelmeknek pedig vezére és tiszteletbeli feje lett.

Ilyenformán a császár a legszorosabb vonatkozásba került a pápával; középkori hasonlat szerint az egyik a nap, a másik a hold. A két legfőbb hatalom, Egyház és állam a legbensőbb szövetségre lépett, és a középkori nyugati keresztény népek egy nagy egységet alkottak, melynek feje egyházi tekintetben a pápa, világi tekintetben pedig a császár (*res publica christiana*). Érthető, hogy a *pápaság és császárság lett az a két sarkpont, melyeken a középkor története fordul*. A történelem folyamán a kettő közötti viszony természetesen sokszor nem jutott kifejezésre a maga eszményi tisztaságában; sőt a két hatalomkör összezavarásának veszedelme nagy küzdelmek csiráját hordta magában.

3. Az első császár, **Nagy Károly** (768—814) méltóan képviselte az új keresztény császárság eszméjét. Fényes uralkodói tehetőségének egész súlyát latbavetette, hogy népei megerősödjének a kereszténységben. A nemzeti *zsínatok* határozatait birodalmi törvényekké tette, a *papságnak* tehermentességet (immunitas) és külön egyházi bíróságot (*privilegium fori*) biztosított; a főpapoknak helyt adott az országnagyok közt, és a papság hivatásszerű életének

emelésére el
az időben
nokok intéz
tett a műve
Alcuinnak s
főiskolát sze
középfokú i
népet az ele

Károly

gos elnézést
nézve pedig a
nek több fele
egyszer kegy
kiválóbb feje
őszinte fia vo
«civitas Dei»
házban szentl
ték; de nevét

Az a p
körüli elért, k
halála után f
elég hatalmas
az északi ger

14. §. Az

1. A sz

germánokhoz
dináviában kif
nevet. A dán
ment végbe;
Haraldsen ide
térítők 1000
való normann
elérte a legma
gördített az ev

2. Ami

kiterjesztette
közük. De n
(640 körül m

emelésére előmozdította a papság közös életét, melyet ép abban az időben Szent Chrodegang metzi püspök honosított meg (kanonokok intézménye). Föllendítette az egyházi zenét és építést. Sokat tett a műveltség terjesztésére: tanácsadójának, a tudós angol-szász Alcuinnak segítségével saját palotájában és némely kolostorban főiskolát szervezett; a kolostorokat és káptalanokat kötelezte, hogy középfokú *iskolákat* tartsanak fenn, a plébánosokat pedig, hogy a népet az elemi ismeretekben oktassák.

Károly alakja nem ragyog ugyan kifogástalan tisztaságban: Túlságos elnézést tanusított hozzátartozói kihágásaival szemben, a házasságra nézve pedig a régi törzsfők fölfogásában élt és azt hitte, hogy fejedelmeknek több feleséghez van joga. A szászokat erőszakkal térítette, és nem egyszer kegyetlen vérfürdőt rendezett köztük. Mindamellett egyike a legkiválóbb fejedelmeknek: Ritka uralkodói tehetségekkel volt megáldva, őszinte fia volt Egyházának; és a legnagyobb eszmény lebegett előtte: a «civitas Dei» megvalósítása. Halála után Aachenben és néhány más egyházban szentként tisztelték; ezt a pápák se nem tiltották, se nem helyeselték; de nevét a szentek hivatalos jegyzékébe nem vették föl.

Az a politikai és vallási virágzás, melyet a frank birodalom 800 körül elért, kizárólag Nagy Károly személyiségére támaszkodott, s az ő halála után fokról-fokra aláhanyatlott. Közvetlen utódai alatt azonban még elég hatalmas volt arra, hogy hathatósan támogassa a keresztény missziót az északi germánoknál.

14. §. Az északi germánok, a szlávok és magyarok megtérése.

1. A szászok megtéréseével út nyílt az evangélium számára az északi germánokhoz is. Már a 9. században Szent *Ansgár* Dániában és Skandináviában kifejtett térítő tevékenységével kiérdemelte az «észak apostola» nevet. A dánok teljes megtérése Nagy Knut († 1035) uralkodása idején ment végbe; ugyanakkor fejeződött be a *norvégek* térítése is (Szent *Olaf* Haraldsen idejében † 1030). A norvég királyok támogatásával buzgó hit-térítők 1000 körül *Izlandot* is kereszténnyé tették, és mikor e szigetről való normann hajósok fölfedezték *Grönlandot*, Jézus Krisztus tanítása elérte a legmagasabb északot. A *svédek* pogány makacssága sok akadályt gördített az evangélium elé, de az a 12. század folyamán itt is diadalt ült.

2. Amint Nagy Károly a birodalma keleti határánál lakó szlávokra kiterjesztette hatalmát, a frank uralommal együtt az evangélium is behatolt közéjük. De már előbb is érintkezésbe jutottak a kereszténységgel. Így a (640 körül mai helyeikre települő) *horvátok* közt már a 7. század köze-

pén szép sikerrel térítettek római papok. — A *morvák*, kiknek országa abban az időben a Balatonig ért, mihelyt Nagy Károly főnnhatósága alá jutottak, német hittérítőket kaptak. Megtérítésük azonban a *szlávok* apostolainak, Szent Cirilnek és testvérének, Szent Methodiusnak, konstantinápolyi szerzeteseknek műve. Ciril lefordította a Szentírást is a szlávok nyelvére és írást adott nekik; Methodius pedig szláv nyelven tartotta az istentiszteletet. Mindkét körülmény nagyban hozzájárult az evangélium gyors terjedéséhez. — Ugyancsak a 9. és 10. században a *csehek* is elfogadták a frank főnnhatósággal együtt a kereszténységet, és tőlük kapták a *lengyelek*. — Ugyanabban az időben a görögöktől indult ki a *szerbek* és *bolgárok* térítése. Nehezebben ment az *orosz* fejedelemség (Kiev) megtérítése, mely csak akkor vált tartóssá, mikor Olga fejedelmű és unokája Vladimir megkeresztelkedtek (a 10. század közepén). Egyházuk a konstantinápolyi patriarkához csatlakozott és a szakadásba is követte.

3. A magyarok már a honfoglalás előtti barangolásaikban érintkezésbe jutottak a kereszténységgel, különösen a kazároknál. Mai hazájukban is jobbra keresztényeket találtak, rabló-hadjárataikból pedig gyakran hurcoltak haza keresztény foglyokat. De a harcias nép, jóllehet aránylag nemes vallási és erkölcsi fölfogásnak hódolt, a legyőzött népek Istenét a magáénál gyöngébbnek hitte, büszkesége pedig tiltakozott az ellen, hogy elfogadja a leigázott szlávok vallását. Így *őseink a kereszténységgel szemben elutasító magatartást tanúsítottak*; sőt rabló-kalandjaikkal a békés nyugoti népeknek valóságos ostorai lettek, mint annak idején a húnok és avarok. Alig is kerülték volna el azoknak sorsát, ha a lechmezei nagy vereség le nem hűti őket, és ha *Géza fejedelem*, ki 970 táján lett a nemzet ura, át nem látja, hogy népére nézve létkérdés beleilleszkedni a nyugoti népek világába és kereszténnyé lenni. Nagy hatással volt rá keresztény felesége: Adelheid, Miesko lengyel fejedelem unokahuga, ki az országba hívta távoli rokonát, Szent Adalbertet, Csehország püspökét. Ez aztán kellő előkészítés után (985 táján) megkeresztelte Gézát és (975 körül született) fiát, Vajkot, ki a kereszttségben István nevet nyert. Adalbertnek azonban vissza kellett térnie hazájába, és papok híján a kereszténység csak nehezen verhetett gyökeret; annál kevésbbé, mert Géza a maga kereszténységét sok pogány szokással keverte.

A magyar nép igazi megtérítése Szent István nevéhez fűződik, ki 997-ben vette át az uralmat, miután előbb feleségül nyerte II. sz. Henrik (később német császár) hugát, a jámbor Gizellát. István ízig-vérig keresztény életet élt, és meg nem alkuvó eréllyel szorította alattvalóit is a keresztény életre. Mindjárt uralkodása elején a zalai és somogyi nemesek föllázadtak ellene, de szétszórta őket, és a csata előtt tett fogadalmának beváltásával Szent Márton tiszteletére Pan-

nonhalmán
olasz, franc
és fáradozá
jedt, hogy
küldhetett
sát az Egyh
vesztet, ki
sára, azok
zésére, sőt
keresztény
gét, vagyis
dájára mega

István
a későbbi p
egy sorba pl
tottak, mikor
a pápák közé
zetek fejletlen
beleszóljon a
pának és nem
éleslétéséről
volna Magyar
Salamon a cs
VII. Gergely
mint más ne
nem szabad n
egyvetemes an
tekinti, hanem

A köve
ország fővár
hozzáfogott
séget (első
veszprémi, p
kalocsai érse
rosvári (utóbb
séget; a Zolt
Bakonybélbe
pított. Minde
és biztosított
hagyta, hogy

Magyarország

nonhalmán bencés apátságot létesített. E győzelem után német, olasz, francia és szláv papok megkezdték térítő tevékenységüket; és fáradozásuk következtében az evangélium oly örvendetesen terjedt, hogy István Astrik pécsváradi bencés vezetésével követséget küldhetett II. Szilveszter pápához, hogy megszerezzék jóváhagyását az Egyház szervezéséhez. A követség Ravennában találta Szilvesztert, ki meghatalmazást adott Istvánnak püspökségek fölállítása, azok határainak megállapítására és az első püspökök kinevezésére, sőt koronát és keresztet küldött neki, és ezzel fölvette a keresztény királyok sorába. Viszont István elismerte a pápa főségét, vagyis beállt a keresztény *respublica*-ba és más nemzetek példájára megajánlotta az évenkénti péterfillért.

István nem ajánlotta föl az országot hűbérül, mint világosan kitűnik a későbbi pápák magatartásából, kik Magyarországot sohasem helyezik egy sorba pl. Sziciliával. Az a fönnhatóság, melyre a pápák igényt tartottak, mikor pl. beavatkoztak a királyválasztásba az Árpád-ház kihaltával, a pápák középkori hatalmi állásának kifolyása volt; a középkori nemzetek fejletlensége ugyanis szükségessé tette, hogy kormányzati ügyeikbe beleszóljon a legfelsőbb egyházi tekintély. Ha pedig Szent István a pápának és nem a császárnak ajánlotta föl országát, ezzel csak politikai éleslátásáról tett tanúságot. Az utóbbi esetben már veszélyeztetve lett volna Magyarország függetlensége és önállósága, amint kitűnt, mikor Salamon a császárhoz (IV. Henrikhez) folyamodott oltalomért. Ekkor írta VII. Gergely I. Gézának: «Azt hisszük, tudod, hogy *Magyarországnak mint más nemes országoknak az ő szabadságában fönn kell maradnia*, és nem szabad más ország királyainak alávetetnie, hanem csak a szent és egyetemes anyának, a római Egyháznak, mely alattvalóit nem szolgálknak tekint, hanem mindenkit fiául vall».

A követség visszatérése után István Esztergomban, Magyarország fővárosában királlyá koronáztatta magát (1001 aug. 17.) és hozzáfogott az *egyház szervezéséhez*. Fölállította az esztergomi érsekséget (első érseke a bencés Anasztáz), s ennek alárendelte a győri, veszprémi, pécsi, váci és egri püspökségeket; utóbb létesítette a kalocsai érsekséget és ehhez csatolta a bihari (utóbb váradi), marosvári (utóbb csanádi) és erdélyi (utóbb gyulafehérvári) püspökséget; a Zoborhegyen, Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárott és Bakonybélben pedig bencés apátságokat, másutt káptalanokat alapított. Mindezeknek nagy javadalmakat utalt ki családi vagyonából és biztosította nekik a területükön lakó nép termésének tizedét. Meghagyta, hogy tíz-tíz falu közös templomot építsen, az egyházi elő-

írásokat az országos törvényekbe is belefoglalta és áthágásukat keményen büntette; pl. a vasárnap dolgozónak elvették lovát, ökrét, szerszámát; a bűjszegő kétnapi börtönt kapott (21. o. l.). Székesfehérvárat fényes bazilikát, Esztergomban székesegyházat emelt, s a püspököket támogatta, hogy hasonlóképen tegyenek és a székesegyházakhoz káptalanokat meg iskolákat csatoljanak. Még Rómában és Jeruzsálemben is létesített zarándokházakat.

Így elérte, hogy országa három évtized alatt kereszténnyé lett. Igaz, ez nem ment minden *ellenállás* nélkül. Magának Istvánnak ismételt is fegyvert kellett fognia a kereszténység védelmére, így a Tiszavidéki kormányzó ellen, majd Kaján bolgár fejedelem és Ajton temesközi főúr ellen.

A magyar kereszténységre nagy áldás volt, hogy első királya szent, aki életével nyomatékot tudott adni intézkedéseinek. Lelkének egész fennkölségét belelehelte fiához, Imréhez írt intelmeibe. Élete alkonyára borút vont ugyan a trónutódlás gondja, de országát Szűz Mária pártfogásába ajánlva, meg nem tört lélekkel szállt az Úrhoz 1038 Nagyboldogasszony napján. Amint ő a keresztény magyar fejedelem mintaképe, kinek nyomán az Árpád-ház sok jeles keresztény királlyal ajándékozta meg a nemzetet, úgy fia, Szűz Szent Imre, a magyar ifjúságnak első virága és példaképe. 1083-ban atyjával együtt nagy ünnepekkkel a szentek közé iktatták.

4. Szent István halála után Péter és Aba Sámuel gyöngé uralkodása alatt a még teljesen el nem fojtott pogányság ismételt lázadásban tört ki. Ilyen *pogány fölkelésnek* esett áldozatul Szent Gellért, Csanád püspöke is, kit 1046-ban kísérvivel együtt levetettek a Gellért-hegyről és agyonköveztek. Azonban derék keresztény fejedelmek alatt, minők Géza, László és Kálmán, az *Egyház helyzete a 11. század végén megszilárdult*. A következő fejedelmek IV. Béláig magatartásukban általában az Egyház előírásait tartották szem előtt, megtérítették a kúnokat, s Egyház és állam vállvetve dolgozott a keresztény magyar kultúrán. A tatárjárás (1241) után a kettő teljesen egybeforr, sőt az Egyház vezető helyzetbe jut: a főpapok vezető országnagyok, a káptalanok hiteles helyek lesznek. A vallási élet föllendüléséhez nagyon hozzájárult *IV. Bélának és nejének jámbor élete*, nemkülönben a királyi család több tagjának nagy szentsége (Kunigunda, Jolánta és Boldog Margit).

A magyar Egyház Nagy Lajos (1342—1382) alatt élte fénykorát: A magyar akkor lelkesedéssel harcolt a pogányok és a «félhitűek» (skizmatikusok) ellen, s még a kényes nápolyi hadjá-

ratban is m
felé hatalm
iskolák és a
jellemű és
Lajos pedig
váradra, Sz
keresztény é
országot pol
Ebben az id
likusnak len

1. Az a
Egyházból kis
keresztül érle
től fogva volt
séklet tekintet
is (v. ö. 10. §.
addig, míg a
Nagy Konstan
ellenségeivé le
A keletiek ug
kat, hogy az
hit birtokában
logiai eretnek
Nyugat elitéli
min ten görög
a bizánci csás
a nyugatrómai
mind a vallás
keleti egyháza
untalan illeték

2. A k
le, melyekne
esnek. Az el
egyszerű kat
adott ki a sz
minősített. A
egyház utols

ratban is megőrizte a Szentszék iránti teljes tiszteletet. Mindenfelé hatalmas csúcsíves templomok emelkednek, a monostorok, iskolák és a pécsi egyetem (alap. 1367) megnépesülnek, kiváló jellemű és tudományú férfiak ülnek a főpapi székekben, maga Lajos pedig ragyogó lovagias jellemével és jámborságával (Nagyváradra, Szent László sírjához tett zarándoklataival is) előljár a keresztény életben, és törhetetlenül dolgozik nagy eszméjén: Magyarországot politikailag hatalmas, vallásban egységes országgá tenni. Ebben az időben a szomszéd népek nyelvén magyarnak és katholicusnak lenni egyet jelentett.

15. §. A keletiek elszakadása.

1. Az a nagyjelentőségű esemény, mely a 11. század közepén az Egyházból kiszakította annak majdnem egész keleti felét, már századokon keresztül érlelődött. A keresztény Kelet és Nyugat között ugyanis kezdetől fogva voltak különbségek nemcsak nyelv, nemzeti érzés és vérmérséklet tekintetében, hanem a szertartásokban és az egyházi fegyelemben is (v. ö. 10. §. és 15. §. 3). De ezek az egyházi egységet nem veszélyeztették addig, míg a kellő szeretet és alázatosság uralkodott. Mióta azonban Nagy Konstantin Bizáncba tette át székhelyét, a keletiek lassankint ellenségeivé lettek a Nyugatnak. Ennek okai: a) *Túltengő vallási önértzet.* A keletiek ugyanis idő folytán abba a gondolatba ringatták bele magukat, hogy az ő vallási szokásaik ősiebbek és ők inkább vannak az igaz hit birtokában, mint a nyugatiak. Ezért nagyon bántotta őket a krisztológiai eretnekségek elvetése, amit balgatatagul úgy fogtak föl, hogy a Nyugat elítéli a Keletet. b) *Politikai nagyravágyás.* T. i. dédelgetett álma volt minden görögnek az imperium visszaállítása Nagy Theodosius szellemében a bizánci császár alatt. Ezt az álmot azonban egy csapással elzavarta a nyugatrómai császárság visszaállítása. Mind a politikai nagyravágyást, mind a vallási önértzetet szították kevély konstantinápolyi püspökök, kik a keleti egyházak pápája akartak lenni, és hatalmaskodó császárok, kik minduntalan illetéktelenül beavatkoztak a vallási dolgokba.

2. A keletiek elszakadásának drámája három fölvonásban folytatódik, melyeknek fordulópontjai a 8., 9. és 11. század derekára esnek. Az első fölvonás *képrombolás* néven ismeretes. 726-ban az egyszerű katonából császárrá lett műveletlen Izauri Leó rendeletet adott ki a szentképek tisztelete ellen, melyet bálványimádásnak minősített. A rendelet mindenfelé heves ellenállásra talált; a görög egyház utolsó nagy doktora, Damaskusi sz. János lelkes és szép

ikonoklást (képrombolás)

védelmet írt a képek érdekében. Leó azonban nem tágitott. A képrombolók (ikonoklasták) mintegy 120 évig dühöngtek és a hithű katolikusokra mérhetetlen szenvedéseket zúditottak. Végre Iréné császárné buzgólkodása következtében létrejött a II. niceai egyetemes zsinat (787), mely ünnepélyesen kimondotta, hogy a képeket szabad vallási tiszteletben részesíteni, ez azonban lényegesen különbözik az Isten imádásától.

Alig ült el a képrombolás vihara, ismét új fürgeteg támadt. A 9. század derekán a szentéletű ősz Ignác patriarka egy alkalommal Bardast, a kiskorú III. Mihály császár nagybátyját botrányos élete miatt visszautasította az áldozóasztaltól. Ezért Bardas számkivetésbe küldte Ignácot, s a tudós, de nagyralátó és kötekedő Photiust ültette helyébe. Ez az eljárás törvénytelen volt; sok püspök vonakodott elismerni Photiust. I. Miklós pedig, kihez Photius hamis fölterjesztést tett, csakhamar átlátta a helyzetet, és a leghatározottabban ellene foglalt állást. Erre Photius belefogódzott a keletieknek a nyugatiak elleni ellenszenvébe, és szemükre hányta, hogy az ősi hitet meghamisították (21. olv.). Izgatásaival sikerült is pártot szereznie és I. Miklóst letettnek nyilvánítani. De ekkor meghalt Mihály császár, és utódai Photius ellen fordultak, ki végre is kénytelen volt otthagyni a patriarkai méltóságot, és kolostorban halt meg.

A nyílt szakadás akkor következett be, midőn a 11. század közepén Cerularius Mihály patriarka egyszerre csak bezáratta a latin templomokat, és eljárásának indokolásául megismételte, sőt megtoldotta Photius vádjait. A császár békét akart, és IX. Leó pápa is követeket küldött Konstantinápolyba. A patriarka azonban nem bocsátkozott tárgyalásokba, mire a pápai követek a patriarka kiközösítését tartalmazó bullát letették a Sophia-templom főoltárára és otthagyták a várost. A patriarka hasonló kiközösítéssel felelt. Így *megtörtént a szakadás 1054-ben*; a 12. század folyamán hozzácsatlakoztak a konstantinápolyi patriarka főségét valló összes keleti egyházak.

A nagy szakadásba sem a keletiek, sem a nyugatiak nem tudtak beletörődni. Mindkét részből gyakrabban történt *kísérlet az egység visszaállítására*. Az első a konstantinápolyi latin császárság utóhatásaként történt a II. lyoni zsinaton (1274), a második pedig közvelenül a keleti birodalom katasztrófája előtt a firenzei zsinaton (1439). Akik visszatértek, görög-katolikusok vagy *görög-egyesültek*, unitusok. Az ellentét azonban

oly mélyen m
jött, hogy a

3. Ph

A nyugatiak és a bójtber bójtöltek, m növényi étel nálnak, és m egyházfegyel az egyházi e keletieket e ban ma is k szemükre há vallást, amer Fiútól» szárn kovácsolták, (1. Hittan 8. § 1 mint a szepi sítása.

Igy ók mely ne csiná szomorúan ill aki elszakad viszonyba kert (orosz, szerb, jegyét. Emellet egység korába megdermedt v hogy a 16. apostoli hitné érzék remélni nek az ősi Eg

16. §. Az

1. Nag bomlásnak i Károly fényk első felében

Dr. Schütz A.

oly mélyen meggyökerezett, s a visszatérés szándéka annyira nem szívből jött, hogy a keletiek zöme ismét elszakadt.

3. Photius és Cerularius fővádjai a következők voltak: A nyugatiak a nagyböjtot a nyolcadik héttel megrövidítik (1.10. §6) és a böjtben teljes ételeket esznek (a keletiek t. i. szigorúbban böjtöltek, mint a zordabb éghajlat alatt lakó nyugatiak, és csakis növényi ételeket ettek); a szentmisében kovásztalan kenyeret használnak, és nős embereket nem szentelnek papokká. Ezek mind egyházfegyelmi különbségek, melyek magukban nem bontják meg az egyházi egységet; azért a zsinatok is meghagyták a visszatért keletieket e régi szokásaikban, és a görög-katholikusok e pontokban ma is különböznek a római katolikusoktól. — De azt is szemükre hányták a nyugatiaknak, hogy meghamisították a hitvallást, amennyiben beiktatták, hogy a Szentlélek az Atyától «és Fiútól» származik. Ebből ők idővel azt a dogmatikus tévedést kovácsolták, hogy a Szentlélek-Isten csak az Atyától származik. (1. Hittan 8. § 1). Ehhez utóbb hozzájárult a tisztítóhely tagadása, valamint a szeplőtelen fogantatás és a pápai tévedhetetlenség elutasítása.

Igy ők is igazolják Szent Jeromos szavát: Nincs az a szakadás, mely ne csinálna magának valami eretnekséget. De az elszakadt keletiek szomorúan illusztrálják azt az igazságot is, hogy eltávolodik Krisztustól, aki elszakad annak földi helytartójától. A keleti egyházak teljesen függő viszonyba kerültek az államhatalommal szemben, nemzeti egyházakká lettek (orosz, szerb, bolgár stb. cezaropapizmus), és így elvesztették a katolikuság jegyét. Emellett pedig megfogytak az életerejük: Az az egyház, mely az egység korában annyi kiváló szentet, tudóst és egyháznagyot nevelt, mintha megdermedt volna; tétlenségben és meddőségben él. De dicséretére válik, hogy a 16. századi újítókkal nem vállalt semmi közösséget. Az ősi apostoli hitnek ez a megbecsülése és a szlávokat jellemző mély vallási érzék remélni engedik, hogy elkövetkezik az idő, mikor ismét visszatérnek az ősi Egyházba.

16. §. Az egyházi élet süllyedése Nagy Károly után; reformtörekvések VII. Gergely előtt.

1. Nagy Károly halála után a hatalmas frank birodalom bomlásnak indult. A kisszerű *utolsó karolingok* alatt pedig Nagy Károly fénykorának utolsó sugarai is elenyésztek; a 10. század első felében még a császári cím és méltóság is feledésbe merült.

Ugyanakkor a pápai méltóság is fonák helyzetbe került. Még a 9. század közepe a pápai széken lát egy *I. Miklóst*, ki sikerrel védi meg Szent Péter tekintélyét a keletiekkel szemben (Photius ügyében) és az Egyház elveinek érvényt szerez a fejedelmek előtt is. A század végén azonban kezdetét veszi a **pápaság leggyászosabb korszaka**. A pápai méltóság betöltésénél a döntő befolyást mintegy másfél századra egyes nagyraavagyó itáliai nemes családok és ezek pártjai ragadták magukhoz. Ezeknek főcélja volt saját hatalmuk növelése, és ezért a pápai szék betöltésénél nem az Egyház javát, hanem saját érdekeiket tekintették, s gyakran méltatlanokat, sőt gyerekeket ültettek Szent Péter trónjára. Nem ritkán megtörtént, hogy az egymással versengő pártok mindegyike állított pápát.

Kellőmaga
Theodora
Charozia
A 10. század első felében nagyraavagyó nők (Theodora és leányai) gyakoroltak döntő befolyást a pápai szék betöltésére. Valószínűleg ennek az asszonyi befolyásnak emléke szülte azt a mesét, hogy IV. Leo († 855) után mintegy harmadfél esztendeig egy Johanna nevű nő volt a pápa. Erről a *nőpáparól* az egykorú források mitsem tudnak, csak 13. századbeli krónikások beszélnek róla először. A keletiek sem hallgatták volna el a nyugatiak ellen emelt vádjaikban. Megcáfolja egy fennmaradt egykorú érem is, melyen mint együtturalkodók szerepelnek IV. Leo utóda, III. Benedek és I. Lothar császár († 855-ben); a két pápa között tehát nincs hézag egy harmadfél éves más pápai uralom számára. Ma minden komoly történet-tudós elismeri, hogy az egész csak mese, ill. szatira.

Ennek az *elszomorító jelenségnek fő okai a pápaválasztás rendezetlensége és a császári hatalom hanyatlása*. A pápaválasztás (.69 óta) szabályozva volt ugyan abban az értelemben, hogy a pápát csak a római papság választja, a nép pedig hozzájárulását fejezi ki; de a régi komoly egyházi lelkület meggyöngyülése idejében ennek a határozatnak csakis egy erős és egyházas fejedelem tudott volna érvényt szerezni. De éppen a 10. század elején az Egyház hivatásos védői, a császárok gyöngék voltak, sőt a császári méltóság maga is szünetelt.

2. A pápaság *e lealázó helyzetéből* csak akkor kezdett kiemelkedni, mikor a császári hatalom méltó képviselőkre talált a kiváló szász-házi német uralkodókban. *I. Ottó* rendet teremtett a versengő Itáliában, és befolyást biztosított a császárnak a pápaválasztásra. A pártviszály azonban oly mélyen befészkelte magát, hogy a jobbrafordulás nem volt állandó, bár Szent Péter örökébe méltó főpapok kerültek az első német (V. Gergely) és az első francia pápa (II. Szilveszter) személyében. Az utóbbi, ki Szent Istvánnak koronát küldött, nagy tudományosságával és ritka technikai ügyességével tűnt ki, úgy hogy a későbbi középkorban mágiával gyanúsították. — Tartósan jobb állapotokat csak *III. Henrik* teremtett,

ki a *sutri-i* z
tott a pápai
ment a keleti
az egyházi ál
csakugyan er

3. Míg

nem akadt,
az evangéliu
a tömeges t
tény hitet v
Hozzájárult,
gyöngye utód
racénok és m
lakosság bék
kal sanyarga
népvándorlás

Ily kör
rohamosan h
rég pogány
bosszú és m
ság; az alsó
titura és sim
körében elter
E három
és utódai a
nekik a birod
lassan grófi j
a karolingok
növekedett. E
Nevezetesen:
gyakoroltak az
főpapok a kir
sával iktatták
meghalt, a jel
és politikai te
Mikor pedig a
akik többet fiz
kerültek a főp
és az egyházi
folytatták háza
ben elterjedt a

ki a *subtri-i zsinaton* (1046-ban) rendet csinált és ismét németeket juttatott a pápai székbe; ezek között különösen kiválik IX. Leó, ki alatt végbe ment a keletiek elszakadása. Ezek a pápák nagy buzgósággal láttak hozzá az egyházi állapotok reformálásához, amire az Egyház e korszak végén csakugyan erősen rászorult. Mert

3. Míg a császárság fokról-fokra gyöngült és a pápaság süllyedt, nem akadt, aki kellő eréllyel sürgette volna a fejletlen népek közt az evangélium előírásait. Pedig erre nagy szükség lett volna. Mert a tömeges térítéssel a germán-román népek egyelőre csak a keresztény hitet vették fel, de nem egyúttal a keresztény életmódot is. Hozzájárult, hogy a társadalmi és politikai biztonság Nagy Károly gyöngye utódai alatt nagyon megingott. Nyugat és dél felől a sarracénok és normannok, keletről meg a magyarok zavarták meg a lakosságot békéjéért; a hatalmas vazallusok pedig belső villongásaikkal sanyargatták a népet, amelyre ismét rázúdulni látszottak a népvándorlás borzalmai.

Ily körülmények közt a *Nagy Károly-korabeli kultúrvirágzás* rohamosan *hervadásnak indult*. A nép körében fölbujánoztak a régi pogány germán vétkek, ú. m. a rabló hajlamok, ököljog, verboszu és mindenfajta babona, boszorkányhit, istenitéletek, bűbájosság; az alsópapság eldurvult, a főpapság soraiban pedig az investitúra és simonia mérhetetlen károkat tett, és az egész papság körében elterjedt az incontinentia, a papi nőtlenség elhanyagolása. **E három baj** keletkezésének története a következő: Nagy Károly és utódai a főpapokat az országnagyok sorába emelték; helyet adtak nekik a birodalmi tanácsban, megbízták hivatalnokok ellenőrzésével, sőt lassan grófi joghatósághoz juttatták és megajándékozták hűberekkel. Így a karolingok területein az egyháziak befolyása és tekintélye nagyon megnövekedett. Ez a helyzet azonban nem egy veszélyt rejtett magában. Nevezetesen: a frank királyok már úgyis régtől fogva döntő befolyást gyakoroltak az egyházi méltóságok betöltésénél; most aztán, mikor a főpapok a királyok vazallusai lettek, a pástorbort és püspökgyűrű átadásával iktatták be őket méltóságukba; ez az *investitúra*. Ha egy-egy főpap meghalt, a jelvények a király kezére kerültek, aki azokat gyakran hadi és politikai tettek jutalmául méltatlanoknak, sőt laikusoknak adományozta. Mikor pedig a királyok jövedelmei megfogytak, gyakran azok kapták meg, akik többet fizettek értük; ez a *simonia*. Ilyenformán sokszor méltatlanok kerültek a főpapi állásokba, kik a király körül éltek, őt a hadba követték és az egyházi ügyeket elhanyagolták. Sokan közülök fölszentelésük után is folytatták házasságukat; példájukat követte az alsó papság, és így szelében elterjedt az egyházi élet nagy kárára a papok nőülvétele (*incontinentia*).

Ezek a szomorú állapotok szerezték meg e kornak (kb. 880—1050) a *sötét* jelzőt, melyet aztán némelyek minden alap nélkül kiterjesztettek az egész középkorra. Pedig még ezt a kort sem szabad sötétnek nevezni. Mert először is nem mindig és nem mindenütt dúltak e bajok. Továbbá nem szabad felejtetni, hogy a történelemnek nincs és nem is lesz korszaka, hol a fény mellett árnyék ne volna; és ha csak az árnyékról itélnénk, minden kort sötétnek kellene neveznünk. Hogy abban az időben több volt az árnyék, érthető a történeti helyzetből: a pogány germán vér még tusakodott a keresztény szellemmel, és az egész időszaknak az erjedés jellegét adta (22. olv.).

4. E kornak sötét színeit *sok öröndetes jelenség* enyhíti: Ebbe az időbe esik az északi germánok, a szlávok és magyarok megtérítése; tehát az Egyházban az apostoli buzgóság és terjeszkedő erő nem szünetelt. A méltatlan életű papság mellett a kolostorokban és püspöki székekben sok szent tündökölt; a kolostorokban a harcias kor dacára is élt a tudományosság. Az erkölcsi és társadalmi elvadulással szemben pedig az Egyház latbavetette a maga befolyását: A babonák és istenitéletek ellen határozatokkal és tanítással lépett föl, a vérbosszú és az állandó hadakozás ellensúlyozására különösen Dél-Franciaországban meghonosította az Istenbékét (*treuga Dei*), melynek értelmében fegyverszünetnek kellett uralkodnia a tiltott időkben (advent, böjt és pünkösd) és minden szerda estétől hétfő reggelig.

Hogy mennyire nem halt el az Egyház életereje, mutatja az a tény, hogy a legjobbak idejekorán fölismerték a bajokat és keresték a gyökeres orvoslást. A világi papság életére üdvös befolyással volt a *kanonoki intézmény*, melyet különösen Nagy Károly és Jámor Lajos szorgalmazott; a hanyatlásnak indult szerzeteséletbe pedig a régi szellemet és fegyelmet visszavitte a *Clugny*-ben (910-ben) alapított kolostor, melynek szabályzatához lassankint számos más bencés kolostor csatlakozott, VII. Gergely korában már mintegy 200. E kolostorokból aztán üdvös reformok áradtak ki az egész Egyházra. A sutri-i zsinat után pedig a *pápaság*, különösen IX. Leó megkezdte a harcot a simonia, investitúra és incontinentia ellen. Törekvéseit hiven támogatták a clugny-i kongregáció buzgó tagjai, derék püspökök s főként a kor legkiválóbb tudósa és nagy szentje Petrus Damiani.

Új eszméknek azonban súlyt és tartós hatást csak arra termelt kiváló egyéniségek tudnak biztosítani. Ezt is megadta a Gondviselés az Egyháznak abban a nehéz időben VII. Gergely személyében.

1. VII.

elő volt kész
a régi szigor
és utódainak
nyokba és az
lépett, tisztán
ősi keresztény
szerzetesi és
melybe az ál
azt a nagy es
lelkesítette a
földön, és ne

Gergely
megtiltotta a
hogy ilyen p
ne legyen je
mégis érvén
István halála
elterjedt, de
jes keresztü
ez a papi es
tudatból.

2. Nag

az államhata
hozta a törv
fejedelem il
egyházi mel
mek kezéből
éves szokás
püspökök és
ütközés a pa

Mikor
figyelmeztet
sítéssel feny
a pápát lete
Henriket és
közösítésnek
kik Henrik c

Fer

17. §. VII. Gergely reformja; az invesztitúraharc.

1. VII. Gergely, családi néven Hildebrand, *nagy hivatására kitűnően elő volt készítve*. A szegény ács fia a clugny-i kolostorban magába szította a régi szigorú papi szellemet, majd 25 éven keresztül mint IX. Leónak és utódainak tanácsadója és titkára mély betekintést nyert a korviszonyokba és az egyházi állapotokba. Mikor 1073-ban Szent Péter örökébe lépett, tisztán állott előtte nagy *föladata*: Visszaállítani az Egyházban az ősi keresztény *egyházi* és ennek nélkülözhetetlen eszközét, a régi szigorú szerzetesi és papi eszményt; kiragadni az Egyházat abból a függésből, melybe az államhatalommal szemben került, és így lassan megvalósítani azt a nagy eszményt, mely ettől az időtől kezdve két századon keresztül lelkesítette a legkiválóbb pápákat: Egyedül Jézus Krisztus uralkodik a földön, és neki hódoljon minden nép és fejedelem (*monarchia Christi*).

Gergely mindjárt trónralépése után *anós és simóniás papoknak megtiltotta az egyházi teendők végzését*, a népnek pedig meghagyta, hogy ilyen papoktól egyházi szolgálatot ne fogadjon el s miséjén ne legyen jelen. E rendeletek ugyan nem küzdelmek nélkül, de mégis érvényre jutottak a nyugati országokban. Hazánkban a Szent István halálát követő zavarok idején az incontinentia szintén nagyon elterjedt, de Kálmán kartali zsinatja VII. Gergely reformjának teljes keresztülvitelét sürgette. Gergely erélyének köszönhető, hogy ez a papi eszmény soha többé ki nem veszett az egyházi köztudatból.

2. Nagyobb bajjal járt az egyházi főméltóságok függetlenítése az államhatalommal szemben. Gergely itt is habozás nélkül meghozta a törvényt: a *laikus invesztitúra érvénytelen*, és amely fejedelem ilyent ad, ki van *közösítve*. Gergelynek rendelkezése az egyházi méltóságok betöltését teljesen ki akarta venni a fejedelmek kezéből. Ám erre nézve különösen Németországban kétszáz éves szokás fejlődött ki, mely jogosultnak is látszott, mert hisz a püspökök és apátok egyúttal a király vazallusai voltak. Az *összeköttetés a pápa és császár között* tehát elkerülhetetlen volt.

Mikor a szerencsétlen nevelésű IV. Henrik császár ismételt figyelmeztetések után is folytatta az invesztitúrát, Gergely kiközösítéssel fenyegette. Henrik erre a birodalom püspökeitől támogatva, a pápát letettnek jelentette ki, mire Gergely csakugyan kiközösítette Henriket és alattvalóit föloldozta a hűségeskü alól (23. o. l.). A kiközösítésnek óriási hatása volt Németországban: A birodalmi rendek, kik Henrik ellen amúgy is el voltak keseredve, kimondták, hogy

Feudum - a hűbéri

1077
Acht und
Bach
A király egy év leforgása alatt nem szerez föloldozást, trónját veszti. Erre a király télvíz idején átkelt az Alpokon és Canossa várában a pápánál nyilvános vezekléssel föloldozásért könyörgött.¹ A pápa sokáig ellenállt, mert nem akart eleje vágni a birodalmi gyűlésnek, mely hivatta volt végleg itélni Henrik fölött; de végre is felülkerekedett papi lelkülete, s föloldozta Henriket és kíséretét. Henriknek meg kellett ígérnie, hogy aláveti magát a birodalmi gyűlés ítéletének. Azonban alig hagyta el Canossát, már tárgyalásokba bocsátkozott a pápa elleneivel és megakadályozta, hogy Gergely megjelenhessék a birodalmi gyűlésen. Sőt midőn közben a birodalmi rendek a pápa akarata ellenére ellenkirályt állítottak, és azzal szemben ő maradt a győztes, az investitúrát ismét tüntetően gyakorolta, sőt Róma ellen is hadat vezetett, és a pápát az Angyalvárba zárta. Gergelyt e szorult helyzetéből kiszabadította ugyan Guiscard Róbert, Szicília hercege, de normannjai kegyetlenül dúltak a városban, úgy hogy az ellenők támadt fölháborodás elől magának a pápának is menekülnie kellett. Nemsokára rá (1085-ben) Salerno-ban befejezte életét.

VII. Gergely az egyháztörténelem legnagyobbjai közé tartozik. Igénytelen kicsiny termet alatt nagy eszméket és hajthatatlan akaraterőt hordott. Nagysága abban áll, hogy tisztán fölismerte és rettenthetetlen eréllyel munkába vette a kor sürgette föladatokat. Ekkora szellemi energia nem vesztetett el. Igaz, Gergely látszólag legyőzve halt meg; «szerettem az igazságot, gyűlöltem a gázságot, azért halok meg számkivetésben», volt utolsó szava. De halála után megjött győzelme. Az ő tevékenységének volt köszönhető, hogy az Egyház kiszabadult az államhatalom bilincseiből, megtisztult belső bajaitól és egyszersmindenkorra megbarátkozott az egyházi reform gondolatával.

3. Gergely halála után a harc még folyt egy ideig. Végre 1122-ben II. Calixtus V. Henrikkel megkötötte az úgynevezett **wormsi kenkordátumot**, melyben a császár lemond a gyűrűvel

¹ A canossai jelenetet némely író a régi krónikások nyomán gyakran túlságosan kiszínezi és úgy adja elő, mintha Gergely nagykevélyen hallatlan dolgokra kényszerítette volna Henriket s megalázta volna a német nemzetet. A valóság az, hogy Henrik önként vállalta az akkor még divó enyhe nyilvános vezeklést, és három napon keresztül a rendes ruhája fölé vetett szőrruhában a második és harmadik várfal közötti udvaron megjelent és kérte, hogy a pápa elé bocsássák. Henrik egész magatartása mindenesetre bizonyítja, hogy milyen tekintélye volt a pápának, de Henrik részéről csak ügyes politika volt, mely nélkül trónját veszítette volna.

és pásztorbo
káptalanok s
VII. Gergely
nyert jelenle
püspökök me
kormánypálca
állott az egy
ennek első k
egyetemes zsi
dátumot meg

1. V. F
háznak azt a
vívott ki. Az
személyében
a régi pogány
a konstantiná
a roncagliai
Ennek alapjá
forrása, s el
nevezi ki, a
a német kirá
tervei azonba
a pápaság ar
De mert a b
kezdetét vett
(a staufok, gl

Frigyes
hatalmát az és
séje megtört
és utóbb III.
állásán. A ho
toltak tőle, a
meg (legnano-
1177-ben Vele
zsínatot, mely
dacára a harm
hogy tévedése

és pásztorbottal való investitúráról, a püspököket és apátokat a káptalanok szabadon választhatják. Ezzel az Egyház függetlensége, VII. Gergely nagy gondolata, diadalra jutott. Viszont a császár jogot nyert jelenlenni a választásokon és a kétes választásokat a többi püspökök meghallgatásával eldönteni; a megválasztottakat pedig a kormánypálya átadásával beiktathatta hűbértokukba. Ezzel helyreállott az egyetértés a középkori kereszténység két feje közt, és ennek első következménye volt, hogy megtartották az első nyugati egyetemes zsinatot, az I. lateránit (1123), mely a wormsi konkordátumot megerősítette.

18. S. A pápai hatalom fénykora.

1. V. Henrik közvetlen utódai tiszteletben tartották az Egyháznak azt a függetlenségét és felsőbbségét, melyet VII. Gergely vívott ki. Azonban Hohenstaufi **Barbarossa Frigyes** (1152—1190) személyében oly uralkodó került a német trónra, aki *magáévá tette a régi pogány római imperium gondolatát*, mint azt fiatal korában a konstantinápolyi udvarban látta, és mint a bolognai jogtudósok a roncgiai síkon tartott gyűlésben ünnepélyesen kimondották. Ennek alapján azt hitte, hogy az ő akarata minden törvénynek forrása, s el volt tökéelve, hogy a püspököket, sőt a pápákat is ő nevezi ki, a pápai államból császári hűbért csinál, és visszaállítja a német királyoknak a felsőitáliai városok fölötti uralmát. E büszke tervei azonban ellenállásra találtak a felsőitáliai városokban és főként a pápaság ama felsőbbségében, melyet VII. Gergely szerzett meg. De mert a büszke császárt ezek az akadályok nem rettentették, kezdetét vette egy kb. száz évig tartó harc a császár és alattvalói (a staufok, ghibellinók) meg a pápa és hívei (a guelfok) közt.

Frigyes e küzdelem folyamán ötször kelt át az Alpokon és bár hatalmát az északitáliai városok fölött némileg megerősítette, egyéni vitézsége megtört előbb IV. Hadriánnak (az egyedüli angol eredetű pápának) és utóbb III. Sándornak, a középkor egyik legnagyobb pápájának ellenállásán. A hosszú küzdelmek alatt magában Németországban sokan elpártoltak tőle, a lomhard városok összefogtak ellene, seregeit dögvész tizedelte meg (legnano-i vereség), úgy hogy végre is meg kellett adnia magát. A béke 1177-ben Velencén jött létre. Utána két évvel megtartották a III. lateráni zsinatot, mely a pápaválasztást szabályozta. Frigyes pedig hajlott kora dacára a harmadik keresztes hadjáratra vállalkozott, és ezzel megmutatta, hogy tévedései dacára is mélyen keresztény és lovagias fejedelem volt.

discipline

2. Frigyes fiának korai halála után, mikor III. Ince vette át az Egyház vezetését, a pápaság oly hatalommal bontakozott ki, mint sem azelőtt, sem azóta soha. **III. Ince** grófi család sarja volt, és fényes kezdetű pályá után 37 éves korában egyhangú választással lett pápa. Mindenekelőtt *egész terjedelmében helyreállította a pápai államot* és megbízható hivatalnoki karral látta el. Azután teljes erejével az egyházi fegyelem megszilárdítására és a hitélet emelésére adta magát. *Megreformálta a pápai udvart*, jóváhagyta a két nagy kolduló-rendet (1. 24. §.), a társadalom-felforgató eretnekségekkel szemben megszervezte az inkvizíciót (23. §.), előmozdította a tudományoknak épen akkor kezdődő nagy fölvirágzását, s Németországban irányította a császárválasztást. A többi keresztény államban is tapintattal és eréllyel érvényesítette az Egyház elveit: *Aragonia, Leon és Franciaország* királyaival szemben megvédelmezte a keresztény házasság fölbonthatatlanságát, *házánkban* békét teremtett Imre és Endre közt. Hazánk iránti jóindulatát azzal is megmutatta, hogy a magyar király fönnhatósága alól szabadulni akaró szerb királytól megtagadta a kért királyi koronát. Anglia pedig, mint már előbb Aragonia, pápai hűbér lett (Földnélküli János, Magna charta 1215).

1215 Ince előtt azonban nagyobb tervek lebegtek. Ő ki akarta békíteni és szentszövetségbe egyesíteni a keresztény uralkodókat, és aztán velük a Keletet visszavezetni az Egyházba; a konstantinápolyi latin császárságnak az ő pápasága alatt, 1204-ben történt fölállítását ugyanis csak kezdetnek tekintette. Így még akarta valósítani VII. Gergely nagy gondolatát: fölállítani Jézus Krisztus egyeduralmát a földön. 1215-ben megtartotta a *IV. lateráni zsinatot*, a középkor legfényesebb egyházi gyűlekezetét, melynek befejezését azonban siettetette, mert maga akart a keresztes hadak élére állni. Akkor, hatalma és ereje delelőjén lázban hirtelen meghalt. Igazi fejedelmi egyéniség volt, nagy eszmékkal, kiben a jellemerő megvesztegethetetlen igazságérzettel és gyöngédséggel párosult.

3. III. Ince után a hohenstaufi császári eszme ismét elszánt képviselőre talált II. Frigyes személyében, és ismét kitört a harc **II. Frigyes** kiváló politikai tehetségekkkel és éles elmével rendelkezett; de *valláserkölcsei tekintetben cinikus, képmutató és alattomos* volt. Bámulta az arab műveltséget, a keresztény szellem iránt azonban nem volt érzéke. Nagyatyjának, Barbarossa Frigyesnek nagyra-törése lakott lelkében, de annak lovagiassága nélkül; eszménye a keleti despota monarchia volt. Gyámjának, III. Incének megígérte,

hogy Szicília és önként egyik igéretét magát, a ha III. Incére, F és bár itt el elégedve; ő erőszakkal m

IX. Ger rencsétlen ura gette a kúnok a jogtipró és szorította. Mi szólította a k kijelentette, azon ígérete, mivel Frigyes

1245-b

megnyitóján idején Krisz szaracének k foglalják, Ma Egyházban s ellensége az oldotta a hű hatalma tető után érte, és halt meg. A IX. Szent. La ki az utolsó

Igy a 10 érdemes Hohe császári eszme meg magát, u

19. §. A p

1. VII. VIII. Bonifá egyesíteni ak

hogyan szicíliai uralmát és a császári koronát nem fogja egyesíteni, és önként fogadalmat tett keresztes hadjáratra. Midőn azonban egyik ígéretét sem váltotta be, sőt az egyházi törvényeken túltette magát, a hajlott korú IX. Gergely, ki hasonlított nagybátyjára, III. Incére, Frigyeset kiközösítette. Ekkor végre elment a Szentföldre, és bár itt elért némi eredményt, a keresztény világ nem volt megelégedve; ő maga pedig ismét betört a pápai államba, sőt a pápát erőszakkal megakadályozta, hogy zsinatot tartson.

IX. Gergely harcai közt is talált időt arra, hogy a II. Endre szerencsétlen uralma alatt elnyomorodott *Magyarországra* gondoljon: sürgette a kúnok megtérítését, amit az esztergomi érsek keresztül is vitt; a jogtipró és zsidókedvelő Endrét egyházi fenytékkal törvénytiszteletre szorította. Mikor már küszöbön volt a tatárvesz, keresztes hadjáratra szólította a keresztény fejedelmeket. Utóda IV. Ince apostoli tekintélyével kijelentette, hogy IV. Bélát nem kötelezi II. Frigyes császárnak tett azon ígérete, hogy Magyarországot neki adja hűbérül, ha a tatárokat kiűzi; mivel Frigyes a föltételnek nem tett eleget.

1245-ben mégis létrejött az *I. lyoni egyetemes zsinat*, melynek megnyitóján IV. Ince úgy jellemezte a helyzetet, hogy mint annak idején Krisztus Urunk, most az Egyház öt sebből vérzik: a Szentföld a szaracének kezében van, Konstantinápolyt a törökök már-már elfoglalják, Magyarországot elpusztították a mongolok, magában az Egyházban sok baj van hit és erkölcs dolgában, a császár pedig ellensége az Egyháznak. A zsinat letette Frigyeset és alattvalóit földoldotta a hűségeskü alól. Ez merész lépés volt, mert Frigyes akkor hatalma tetőfokán állott. De ettől kezdve egyik kudarc a másik után érte, és a zsinat után öt évre a legnagyobb elhagyatottságban halt meg. A két Szicília fölötti uralmat a pápák most fölajánlották IX. Szent Lajos testvérének, az épen nem szent Anjou Károlynak, ki az utolsó Hohenstaufot (Konradint) Nápoly piacán lefejeztette.

Igy a 100 éves küzdelem a pápaság diadalával végződött; a jobb sorsra érdemes Hohenstauf uralkodóház pedig belepusztult. De a középkori keresztény császári eszme is megbukott. Habsburgi Rudolf (1273-tól) nem koronáztatta meg magát, utódai pedig egy emberöltőn keresztül nem viselték a koronát.

19. §. A pápák Avignonban. A nagy nyugati szakadás.

1. VII. Gergely nagy eszméje még egy képviselőre talált VIII. Bonifácban. Ez a heves, de tudós és nagy energiájú pápa egyesíteni akarta a nyugati fejedelmeket a Szentföld visszafoglalá-

sára; hisz épen abban az időben (1291) esett el Akko, a keresztények utolsó menedéke Keleten. E végből mindenekelőtt meg akarta szüntetni az évszázados harcot, mely a franciák és angolok közt dúlt. Azonban a tehetséges, de erőszakos és eszközeiben nem válogatós *IV. (Szép) Fülöp*, IX. Lajos unokája nem hederített rá, sőt az egyházi javakat is a saját céljaira használta föl. Erre Bonifác őt Rómába zsinat elé idézte. Fülöp azonban nemcsak maga nem jelent meg, hanem püspökeinek is megtiltotta, hogy elmenjenek, és közben költött bullákkal mesterségesen szította a hangulatot Bonifác ellen. A zsinat azonban mégis létrejött, amelyen a pápa kiadta a híres *Unam sanctam* kezdetű bullát és Fülöpöt elítélte. Fülöp azonban nem szünt meg izgatni a pápa ellen, és midőn Bonifác már azon a ponton volt, hogy őt kiközösítse, Fülöp kancellárja néhány fölbérelt cinkosával Anagninban rátámadt az ősz pápára. A polgárság hős védelme meghiúsította ugyan a király embereinek gyilkos szándékát, az agg pápa azonban a szenvedett izgalmak következtében 1303-ban meghalt.

Míg a francia király személyében a túltengő nemzeti önértzet hálátlanul szembehelyezkedett a legfőbb egyházi hatalommal, addig Magyarország a Szentszék iránti fiúi hódolatának kiváló bizonyosságait adta. Az Árpádház kihaltával ugyanis némelyek Cseh Vencelt választották meg, mások pedig Károly Róbert mellé állottak. VIII. Bonifác úgy döntött, hogy Károly Róbertnek több joga van a koronához, mert közelebbi rokonságban van az Árpádházzal, mint ellenfele. Ezt az ítéletet lassankint magukévá tették a magyar főurak is, úgy hogy a Gentilis bíboros fáradozása következtében létrejött 1308-i országgyűlés egyhangúlag őt ismerte el. A pápa ebben az esetben nem tulajdonította magának a király-adás jogát, hanem mert kétség forgott fönn, csak a döntést. Ezzel pedig Magyarországot megmentette a trónviszályok borzalmaitól, aminők pl. a mohácsi vész után dúlták hazánkat.

2. VIII. Bonifác halála után Szép Fülöp lett a helyzet ura. Keresztül tudta vinni, hogy Bonifác utóda az ellene tett rendelkezéseket érvényen kívül helyezte, sőt hogy V. Kelemen személyében francia püspök került a pápai trónra. Kelemen Avignonba tette székhelyét és ebben hat utóda követte. *A pápának ez a mintegy hetven esztendőös avignoni tartózkodása (babiloni fogság) az Egyház testén mély sebeket ütött:*

a) Az egyházi államban nagy fejtelenség terjedt el. Területe egyes hatalmaskodóknak lett zsákmánya, népe elszegényedett, Róma pedig, a világ királynője siralmas helyzetbe jutott; a híres nagyértékű műemlékek

pusztulásnak (Rienzo) uralkodott.

b) Az avignoni pápa és így a kúria végbe, amelyre fedezték; ez ellen nősen Németország dájára sok egyházi s így a magán

A legna

király befolyása

abba a gyanúba

egészen alaptalan

1311-ben a f

a templomos

fácnak Fülöp

(XXII. János)

viszályba ke

gyessel és Ba

Ily körü

hanyatlott: A

hogy a megva

már császár;

irodalmi téren

ményét is. A

kodás veszed

szüntetésére.

nak, azt végb

Katalin, ki eg

diplomáciai e

(1376-ban), d

Egyházon.

3. A bil

pápa után vég

azonban az ú

csúszott vissza

lönösen az elé

székelt, és Fra

Skóciát a mag

ország is hú

pusztulásnak indultak, a lakosokon demagókok (köztük a hirhedt Cola di Rienzo) urakodtak; sok polgár kivándorolt, a zarándokok elmaradtak. *b)* Az avignoni pápák udvaroncáik kihágásai iránt túlságosan enyhék voltak, és így a kúriában visszaélések kaptak lábra. Költséges építkezéseket vittek végbe, amelyeknek költségeit az elhanyagolt pápai állam jövedelmei nem fedezték; ezért idegen egyházakat terheltek meg, és ez sok helyen, különösen Németországban nagy elkeseredést szült (27. §. 2.). *c)* A pápák példájára sok egyháznagy egyházmegyéjén vagy apátságán kívül tartózkodott, s így a magára maradt hívek vallási élete lassan hanyatlásnak indult.

A legnagyobb baj az volt, hogy Avignonban a pápák a francia király befolyása alá jutottak, és így intézkedéseik a népek előtt abba a gyanúba kerültek, hogy francia érdekeket szolgálnak. S nem egészen alaptalanul. V. Kelemen ugyanis a vienne-i egyetemes zsinaton 1311-ben a francia király folytonos unszolásának engedve eltörölte a templomos lovagrendet és semmiseknek jelentette ki VIII. Bonifácnak Fülöp elleni összes rendelkezéseit. Kelemen közvetlen utóda (XXII. János) pedig főként a francia király befolyása alatt hosszú viszályba keveredett a német trónkövetelőkkel (Osztrák szép Frigyes és Bajor Lajossal).

Ily körülmények közt nem lehet csodálni, ha a pápai tekintély hanyatlott: A német birodalmi rendek (1338-ban) kimondották, hogy a megválasztott német király a pápai koronázás nélkül is már császár; tudósok pedig (főként a ferences Occam Vilmos) irodalmi téren kezdték támadni a pápát, sőt magát a pápaság intézményét is. A jobbak egyre élénkebben érezték az avignoni tartózkodás veszedelmeit, és mindent megtettek a fonák helyzet megszüntetésére. És ami nem sikerült egy Petrarcának és IV. Károlynak, azt végbevitte egy egyszerű domonkosrendi nő, Sienai sz. Katalin, ki egyéniségének varázsával már előbb is sokszor csodás diplomáciai eredményeket ért el. A babiloni fogság megszűnt (1376-ban), de csakhamar kitünt, hogy mély sebet ejtett az Egyházon.

3. A biborosok t. i. az olaszok sürgetésére a hét avignoni pápa után végre olaszt választottak VI. Orbán személyében. Midőn azonban az új pápa kíméletlenül hozzáfogott a pápai udvarba becsúszott visszaélések megszüntetéséhez, a biborosok egy része, különösen az elégedetlen franciák, ellenpápát állítottak, aki Avignonban székel, és Franciaországot, Spanyolországot, Sziciliát, Nápolyt meg Skóciát a maga részére nyerte, míg a többi ország, köztük Magyarország is hű maradt a törvényes pápához, Orbánhoz. Így a nyugati

kereszténység két részre szakadt. A szomorú szakadás majdnem negyven esztendeig tartott, míg Zsigmond magyar király és német-római császár 1414-ben létrehozta a *konstanci egyetemes zsinatot*, mely a pápákat lemondatta és megválasztotta V. Mártont.

4. Ez a szakadás az Egyháznak mérhetetlen károkat okozott és magát a pápai méltóságot is mélyen megalázta. De egy nagy jó mégis származott belőle: *a nyugati kereszténység egyszersmindenkorra megszabadult az ellenpápáktól.* Mikor ugyanis vagy húsz évre rá a bázeli zsinat megint állított ellenpápát, ennek az utolsó ellenpápanak már alig akadt kis időre néhány híve.

A szakadás alatt a lelkekben meggyökerezett egy az Egyház isteni szervezetével ellentétben álló demokrata fölfogás, mely a konstanci zsinaton többszörösen megnyilatkozott: a zsinat nem-püspököknek is adott szavazati jogot, és kimondotta, hogy *a zsinat a pápa fölött áll.* V. Márton ezt nem erősítette meg, a későbbi pápák és zsinatok pedig ellene nyilatkoztak. A zsinat részvevőit itt némileg menti az a körülmény, hogy nem láttak más módot a gyászos szakadás megszüntetésére. Ugyanennek a demokrata fölfogásnak kifejezése a zsinatnak az a határozata, hogy először öt, majd hét év múlva, majd minden tíz évben egyetemes zsinatot kell tartani; holott a zsinatok általában üdvösek ugyan, sőt olykor szükségese is, de nem tartoznak az Egyház alapszervezetéhez. Nem is tudott valóra válni a konstanci zsinat határozata. A pápa a kitűzött időre összehívta ugyan a zsinatot, azonban csak kevesen jelentek meg, és végre is kénytelen volt azt föloszlatni. Látogatottabb volt a *Bázelbe* hívott gyülekezet. Ez csakhamar balútakra tévedt, sőt ellenpápát is állított. Minthogy ezenfelül a törököktől szorongatott görögök is tárgyalni akartak az egyesülés érdekében és nekik Bázel nem volt alkalmas hely, azért a pápa a zsinatot áttette Ferrarába, majd (1439-ben) *Firenzébe*, hol létre is jött az egység a görögökkel és több kisebb keleti egyházzal (jakobiták, örmények, maroniták).

20. §. A keresztes háborúk.

1. Az a két század, mely VII. Gergelytől VIII. Bonifácig terjed, a középkor virágszaka. Ebben az időben termették a germán-román népek a keresztény élet legszebb gyümölcseit, köztük a keresztes háborúkat, a történelem legideálisabb vállalkozását.

Ennek a nagy mozgalomnak részben vallási, részben társadalmi okai voltak. Mindenekelőtt a *lelkes ifjú népek* becsületbeli kötelességüknek tekintették a pogányok kezéből kiragadni azokat a helyeket, melyeket az Üdvözítő földi életével megszentelt. Továbbá a *lovagság* méltó tárgyat keresett

vitészségének: indult ki, méltan mindkettőben nyedve, jobbát tehát a keresztes. Nem egy elszárménye csalat minden nagy önző érdekek sődött keresztényét a legmessze nagy eszmény kerülő) vállall

2. A keresztes első lökést. érve, élénk jámbor zárak pápának a p rázták a lelke franciákból a zetése alatt 1099-ben ma

1147-ben indítani (24. olv Konrád vezeté Szaladin szult java fejedelme vezetése alatt v halála, részbe ményt, melyet hadjáratról. A Kelet helyett e (1204—1261). idegenítették a a görögöknél; pedig úgy érez telenítette a ke fogásnak naiv keresztres hada II. Endrénk vá A két utolsó h

penitencia

vitézségének; a *bűnbánat szelleme* pedig, mely a clugny-i kongregációtól indult ki, megfelelő módot keresett a vezeklésre; a keresztes vállalkozásban mindkettő megtalálta, amit kívánt. Másrészt a köznép el volt szegényedve, jobbágyterhei súlyosan nehezettek vállára; két kézzel kapott tehát a keresztes hadjáratokon, melyek módot nyújtottak a fölszabadulásra. Nem egy elszegényedett nemes *kalandvágy*, másokat a *meggazdagodás* reménye csalt a mesés Keletre. Így a keresztes hadjáratokban is, mint minden nagy történeti mozgalomban, a legnemesebb indítékok mellett önző érdekek is szerepelnek. A főmozgató mégis a *nyugatiaknak megerősödött keresztény lelke* volt, mely sürgette őket, hogy a maguk eszményét a legmesszebb Keletre is átplántálják. Tehát voltaképen VII. Gergely nagy eszménye volt a nyugatiak e nagy és áldozatos (kb. 5 milló emberbe kerülő) vállalkozásának legmélyebb indítéka.

2. A keresztes hadjáratok megindítására zarándokok adták az első lökést. A törököktől megzaklatott keresztények ugyanis hazatérve, élénk színekkel rajzolták azt a meggyalázást, melynek a jámbor zarándokok és a szent helyek ki voltak téve. Végre II. Orbán pápának a *piacenzai és clermonti zsinaton* mondott beszédei fölrázták a lelkeket, és megindult a keresztes mozgalom. A jobbára franciákból álló első rendezett keresztes had *Bouillon Gottfried* vezetése alatt több keresztény hűbérállamot alapított Keleten és 1099-ben magát Jeruzsálemet is elfoglalta.

1147-ben *Clairvauxi sz. Bernát* hatalmas egyénisége útnak tudott indítani (24. olv.) egy jobbára németekből álló második nagy sereget III. Konrád vezetése alatt, mely azonban nagyobb siker nélkül küzdött. Mikor Szaladin szultán elfoglalta Jeruzsálemet (1187), a keresztény vitézek színe-java fejedelmeik (*Barbarossa Frigyes*, Oroszlánszívű Richárd, II. Fülöp) vezetése alatt vállalkozott a csorba kiköszörülésére. Azonban részben Frigyes halála, részben nemzeti torzsalkodások miatt nem érte el azt az eredményt, melyet a kereszténység méltán várhatott ettől a legeggyetemesebb hadjáratától. A *negyedik hadat* a kalmár Velence szervezte. Ez azonban Kelet helyett elfoglalta Konstantinápolyt s ott alapította a latin császárságot (1204—1261). A latinok itteni erőszakosságukkal a görögöket teljesen elidegenítették a nyugatiaktól; úgy hogy ettől az időtől kezdve lett jelszó a görögöknél; Inkább a törökök, mint a latinok! A nyugati kereszténység pedig úgy érezte, hogy ez a kalmár és kalandor vállalkozás megszenstelenítette a keresztes hadjáratok eszméjét, és engesztelést követel. E fölfogásnak naiv és szomorú eredményű megnyilatkozása volt a *gyermekes keresztes hada* (1212). II. Frigyesnek hadjárata, melyet megelőzött a mi II. Endrének vállalkozása, inkább diplomáciai művelet volt, mint háború. A két utolsó hadjáratot IX. Lajos vezette, aki ezekben nagynak mutatta

* *Edouard, név Blanche,*

ugyan magát, fogható eredményeket azonban nem ért el, sőt maga is ott veszett. 1291-ben aztán az annyiszor megvitt Akko, a keresztényeknek utolsó vára Keleten szintén a törökök kezére került. Tehát

3. A keresztes háborúk nem érték el azt, amit akartak; a Szent-földet nem tudták végleg kiragadni a pogányok kezéből.

Ennek részben földrajzi, részben történeti okai vannak: A csatátér nagyon távol esett a harcosok hazájától. A keresztes vitézek rendesen elcsigázva és megfogyatkozva értek oda. Itt aztán ismeretlen földön, ellenséges indulatú népek közt kellett megküzdeniök a harcias ozmánokkal; veszély esetén testvéreik a nagy távolság miatt nem siethettek segítségükre. Hozzájárult, hogy a *görögök* nemcsak nem segítették őket, hanem akárhányszor egyenesen ellenük dolgoztak. A nyugatiak továbbá nem tudtak hozzászokni az *új életviszonyokhoz* és éghajlathoz. Egynéhány emberöltő elég volt ahhoz, hogy a Keleten maradt nyugatiak alattomos, elpuhult és gyáva nemzedékké fajuljanak (pullánok). Végül az ifjú nyugati nemzetek *nem rendelkeztek elég tapasztalattal* a hódítás terén: a nyugati hűbérintézményt mindenestül átültették az elfoglalt keleti államokba, holott az összes hatalmat egy erős kézben kellett volna egyesíteni.

Mindazáltal a keresztes háborúknak nagy jelentősége volt. Mindenekelőtt a nyugatiak előtt *a Kelet egy új világot tárt föl.* Szellemi látókörük kitágult, a látott új természet, új emberek és szokások lelküket megtermékenyítették. *Gazdasági és politikai tekintetben:* a kereskedelem számára új utak nyíltak; a városok (Velence) meggazdagodtak, a jobbgáyság helyzete megjavult, és megindult az élénkebb nemzetközi érintkezés. *Világtörténeti szempontból:* a keresztes háborúk sokáig távol tartották a Nyugattól a törököket; sőt Európában is sikerült visszaszorítani a mohammedanizmust (1212. tolosai ütközet). Legjelentősebbek azonban a keresztes háborúk *vallási következményei*, amennyiben fokozták a vallási együvértartozás tudatát, ápolták az önfeláldozás és idealizmus szellemét s emelték a pápai tekintélyt. A Keletről hozott ereklék előmozdították a szentek tiszteletét, a templomépítést és az egyházi művészetet. A keresztes háborúk megteremtették végül a középkori lovagság és a szerzetesi intézmény érdekes összeolvadását a lovagrendekben.

21. §. A lovagrendek; régi törzsön fakadt új szervezetek.

1. A lovagi intézmény a karolingok kora után alakult ki a frank birodalom területén, és felölelte azokat a régi nemeseket és fölszabadult szolgálkat (miniszterialisokat), kik nehéz fegyverzetben

lőháton tu
háborúk m
lasi színeze
végebe, és a
hűbéruráért
a lovagi int
eszmével. A
és betegápo
három szer
Krisztusért
tipustól, ho
áll a nagym
nagy érdeme
a betegek á

A lovag
niták (máltai
mében, főként
Nagy Lajos n
nek birtokosa
lovagok volta
áhitozott gazd
tesen, hogy K
tos bűnökre
tudta venni, h
bűnössége be
béke kedvéért.
kutás nagyba
Jakab), ki még
lovagrend (ala
szok térítését,
1525-ben Bran
tes tartományt
épügy, mint a
országban a sz
sebbek az alca

2. Miala
a pogányok e
reform szeller
tett, és neme
a bencés szab

lőháton tudták háborúba követni a hűbérurat. Mikor a keresztes háborúk méltó tárgyat nyújtottak ennek a harcias osztálynak, vallási színezetet nyert: a lovaggáavatás vallási szertartással ment végbe, és a lovag esküvel kötelezte magát, hogy harcol hiteért és hűbéruráért, hogy megvédi az özvegyeket, árvákat és nőket. Ezt a lovagi intézményt a lovagrendek egybekapcsolták a régi szerzetesi eszmével. A lovagrendek tagjai három csoportot alkottak: szolgáló és betegápoló testvérek, áldozópapok és lovagok; az utóbbiak a három szerzetesi fogadalmon kívül negyediket is tettek: harcolni Krisztusért (militia Christi). Abban is különböznek a régi bencés tipustól, hogy monarchikus szervezetük van: az egész szerzet élén áll a nagymester (a német lovagrendnél a főmester). E rendek nagy érdemeket szereztek a Szentföld és a zarándokok védelmében, a betegek ápolásában és a hitetlenek elleni harcokban.

A lovagrendek legidősebbje az olasz kereskedőktől alapított Johanniták (máltai lovagok) rendje. Magyarországon kiváltak a haza védelmében, főként a tatárvesz idején. Fejedelmeink bőkezűen támogatták őket. Nagy Lajos nekik adta az eltörölt templomosok vránai perjelségét, melynek birtokosa a johanniták feje lett. — A templomosok alapítói francia lovagok voltak. Csakhamar nagyon elterjedtek, azonban IV. Szép Fülöp áhítozott gazdag birtokaikra és különféle rágalmakat szórt ellenük, nevezetesen, hogy Krisztust megtagadják, a feszületet lábbal tapodják és utálatos bűnökre tesznek fogadalmat. Állandó izgatásaival V. Kelemen rá tudta venni, hogy a vienni-i zsinaton a rendet eltörölte, nem mintha bűnössége behizonyosodott volna, hanem «apostoli gondoskodásból», a béke kedvéért. Az ellenük emelt vádakra vonatkozólag a mai történeti kutatás nagyban és egészben igazat ad az utolsó nagymesternek (de Molay Jakab), ki még a máglyán is hangoztatta rendje ártatlanságát. — A német lovagrend (alap. 1190) Salza Hermann főmester alatt megkezdte a poroszok térítését, s azt ötven év alatt befejezván, rendi államot alkotott. 1525-ben Brandenburgi Albert főmester Lutherhez szegődött és a szerzetes tartományt világi hercegséggé tette. A katolikusnak megmaradt rész épügy, mint a mai johanniták, önkéntes betegápolásnak él. — *Spanyolországban* a szaracénok ellen szintén több lovagrend alakult; nevezetesebbek az *alcantarai*, a *calatrarai* és *San-Jago-rend*.

2. Mialatt a keresztény lelkesedés ezeket vitt a Szentföldre a pogányok elleni harcba, a Clugnyból és VII. Gergelytől kiinduló reform szelleme sokakat a régi askéta eszmény követésére serkentett, és nemcsak a bencés kolostorokat népesítette be újból, hanem a bencés szabály alapján új szerzetek alapítására vezetett.

Klm. Bertosa
Igy Kölni Bruno, rheimsi kanonok érsekének kevésbé épületes élete miatt lemondott javadalmáról, Chartreuse (Carthusium, Genftől délre) magányába vonult és néhány társával új szerzetet alapított, mely a régi anachorétaságot összeköti a cenobitasággal. A **kartauziak** a kolostorfal mentén épült külön házikókban laknak, idejüket imádság és munka közt osztják meg, de sokkal szigorúbban élnek, mint a régi szerzetesek: csaknem állandóan hallgatnak, és hűseledettől állandóan tartózkodnak. Hazánkban a második tatárjárás után (1285) szepesi plébánosok telepítették meg a «néma barátok»-at, kik nálunk betegápolással is foglalkoztak. A karthauziakhoz hasonlítanak a kamalduliak (alap. Szent Romuald, Szent István barátja).

Hayn
A **ciszterciek** alapítója Róbert, bencés apát, ki nem volt megelégedve saját szerzetházának állapotával és Citeauxban (Cistercium, Lyontól északra) egyelőre csak a régi szabályt akarta visszaállítani. Az új szerzetházából azonban csakhamar új szerzet lett, melynek szabályzata hangsúlyozta a szegénységet, még a templomépítésben és fölszerelésben is, és tilalmazta az exempciónak, azaz a püspöki joghatóság alóli kivételnek hajhászását. Ruhájuk, mint jóformán valamennyi egykorú szerzetnek, fehér (ma fekete vállruhával, skapuláréval). E szigorú szerzet akkor erősödött meg, mikor több ifjú barátjával tagjai közé lépett Szent Bernát, atyjának (Tecelin grófjának) ellenkezése dacára.

Szent Bernát páratlan szigorúságot tanúsított maga iránt, miközben lelke az Istennel való egyesülésnek legmagasabb fokára jutott (az első nagy misztikus a középkorban). Ő maga azt mondta, hogy tanítói az erdő tölgyei és bükkfái. Legnagyobb elfoglaltsága közepett is mindig Istenhez tudta emelni lelkét e kérdéssel: Mi végre jöttél Bernát (Bernarde ad quid venisti)? Egyszerű szerzetes létére *korának főmozgatója* lett; irányítója volt pápáknak és császároknak. Már 25 éves korában a clairvaux-i kolostor apátja lett, s nagy virágzásnak indította szerzetét, mely elévülhetetlen érdemeket szerzett a pogány szlávok és germánok megtérítésében, a földművelésnek és gyümölcsstermelésnek terjesztésében. *Hazánkba* II. Géza telepítette őket (1142; első kolostoruk Cíkádor).

3. A szerzetesélet föllendülése a kanonoki intézmény reformjára is vezetett. A 11. és 12. században számos káptalan elfogadott egy szabályzatot, melynek veleje Szent Ágostontól ered. Ezek az *ágostonrendi kanonokok*. Szent Ágoston szabályát fogadta el a **premonstreiek** atyja, Szent Norbert is, aki először világias életet folytatott. Egy mellette lecsapó villám azonban magábaszállásra bírta

majd 1120-ban szigorú szerzeteséletre szigorú lelkészkedésben is, és katorokat, így

A szerzeteséletünkben is a tatárvész után *esztorgomi káptalan* s Károly Rókos szabályai szerinti **pálosoknak**. Csakhamar nem emelkedtek ki és tudomány együttökésébe sztochova). A

4. Főképp a pogány szlávok Nagy Lajos király és lappok megbefejezését nyert

A nyugati kenyiségét. Miközben keleti részét és ciskánusok és addig teljesen a kereszténység országban rátalal corvino még K

V
1. A 12. erősen kikélték ellen. Tehát *szoborban, főként a* A jobbágyság u terhek alatt roslapni. Ez a helközéjük tartozta

Dr. Schütz A. : I

majd 1120-ban Prémontré-ben (Praemonstratum, Páristól északra) szigorú életű új szerzetet alapított, mely föladatává tette a lelkeskedést és prédikációt. III. Béla idejében megtelepedett hazánkban is, és királyok és főurak vetélkedve alapítottak számára kolostorokat, így a ma is fennálló jászóit és csornait.

A szerzetesi élet ezen általános fölvirágzásának idejében hazánkban is alakult egy szerzetesrend azokból a remetéből, kik a tatárvész után a dunántúli területeken vonultak meg. Ezeket Özséb esztergomi kanonok közös élet követésére gyűjtötte egybe (1250-ben), s Károly Róbert idejében önálló szerzetté lettek Szent Ágoston szabályai szerint. Mivel Remete sz. Pált választották példaképül, pálosoknak, fehér ruhájukról fehér barátoknak mondták őket. Csakhamar nagyon megkedvelte őket a nép, úgy hogy szeltében emelkedtek kicsiny kolostoraik, melyekben a lekek gondozásával és tudományossággal foglalkoztak. II. József több más szerzettel együttöket is eltörölte; megmaradtak azonban Lengyelországban (Csenstochova). A millenium óta több kísérlet történt visszatelepítésükre.

4. Főként az új szerzetek tevékenységének volt köszönhető a még pogány szlávok, a pomeránok, poroszok, kurok, észtek, litvánok (Hedvig, Nagy Lajos lánya, Jagello fejedelmük felesége révén), továbbá a finnek és lappok megtérítése, úgy hogy ebben az időben Európában a térítés befejezést nyert.

A nyugati kereszténység Kelet felé is kiterjesztette missziós tevékenységét. Mikor a 13. század derekán a mongolok előzőnlötték Európa keleti részét és hazánkat, a térítők figyelme is feléjük fordult, s a franciskánusok és dominikánusok ismételten is behatoltak az európaiak előtt addig teljesen ismeretlen területekre, hol több tatár fejedelmet megnyertek a kereszténységnek. Julian, dominikánus barát állítólag Nagy-Magyarországban rátalált a magyarok rokonaira. A ferenczerendi Joannes de Montecorvino még Kínában is sikerrel hirdette az evangéliumot.

22. §. A középkori eretnekek.

1. A 12. században támadt eretnokségek közös vonása, hogy erősen kikélték az egyházi és világi felsőbbség és az egyházi vagyon ellen. Tehát szociális eretnokségek, melyeknek szülőkát társadalmi bajokban, főként a középkor társadalmi egyenlőtlenségében kell keresnünk. A jobbágyság ugyanis nyomorgott, a parasztság és polgárság súlyos adóterhek alatt roskadozott és a folytonos háborúk miatt nem tudott erőre kapni. Ez a helyzet elkeseredést szült a nagyok és gazdagok ellen, és mert közéjük tartoztak az egyházfők is, az ellenszenv ellenük is fordult. Hozzá-

járult, hogy a vagyonosság sok egyházi személyt világias életre csábított, s így könnyen visszhangra találhatott az a fölfogás, hogy a vagyon az Egyháznak csak ártalmára van. Így Arnold bresciai prépost nyíltan hirdette, hogy a vagyonnal rendelkező pap nem üdvözülhet, és hogy az Egyháznak minden vagyonról le kell mondania.

Arnold és a többi anarchista eretnek helyes megítélése végett szem előtt kell tartanunk, hogy *az Egyház ugyan a lelkek üdvöztetésére rendelt intézmény, de vagyonra is szüksége van*; hivatását ugyanis a földön, emberek között kell teljesítenie, tehát nem lehet el földi eszközök nélkül. Vagyon híján meg volna bénítva az iskolák vezetésében, a papképzésben, térítésben, szegény- és betegsegítésben. Magától értetődik, hogy az egyházi embereknek a vagyont Jézus Krisztus előírásai szerint kell kezelniök. Az anarchista eretnekek abban hibáztak, hogy bizonyos visszaélések miatt az egyházi vagyont elvben támadták, ahelyett, hogy tehetségükhöz képest a visszaélések megszüntetésén fáradoztak volna.

2. A valdiak nevüket egy *Waldes* nevű gazdag lyoni kereskedőtől kapták, ki a Szentírás olvasásának hatása alatt apostoli élet követésére határozta el magát, s ennek lényegét szegénységben, vándorprédikálásban és saruviselésben látta. Csakhamar számos követője akadt, kik kettesben bejárták az országot. Mikor a III. lateráni egyetemes zsinat (1179) a laikusoknak megtiltotta a prédikálást és ők a tilalommal nem törődtek, sőt felállították azt a tételt, hogy a bűnös pap nem szolgáltathatja ki érvényesen a szentségeket, a pápa kiközösítette őket.

Az **albiak** (a délfrancia Albi várostól) a valdiakkal egy időben léptek föl. Manicheus-tanokat vallottak, melyeket a Balkán félszigeten bujkáló bogomilektől kereskedők hurcoltak be a nyugati kereszténységbe. Az albiak tisztáknak nevezték magukat s elvetették az Egyházat és annak intézményeit: a szentségeket, templomlátogatást, misét, papságot; továbbá a világi felsőbbbségeket és a házasságot. Követőik két csoportra oszoltak: a tökéletesek szigorú önsanyargatásban éltek és legfőbb vágyuk volt az endura, az önkéntes éhenhalás; a többiek pedig üdvözülésükben bizakodva szabados életet folytattak. Forradalmi tanításaikkal és szabados életükkel hovatovább veszedelmesekké váltak az Egyházra és társadalomra egyaránt, különösen miután Dél-Franciaországban néhány hatalmas úr hozzájuk szegődött. Szent Domonkos alázatos bűnbánat-hirdetése nem tudta útját állni a pusztító áramlatnak; ezért *Monforti Simon vezérlete alatt* egy húsz évig tartó háború indult meg (1209—1229; a nyugati keresztények között az első val-

láháború), s végre meg-

3. A

indult (i. 30. keztek. Ezek angol Wicle először a pá János ideje támadták, a igazságai ello Számos írásh a Szentírás sasága, a pá gűlést. Műkö jóllehet para országban, h

Husz J

méit és nagy hangra talált plomokat pus kiközösítette, azt kezdte ta ha halálos bü színe előtt er tázni szerette rávette Huszt, ségét, és neki ductus-t: 25. és mikor ő az sokára ugyana

Husz kív

ugyanis e levél hatóságokat uta A levél maga nem esik bántó Husznak szóbel ton csakugyan közt felmerült a a zsinat túlnyor

láháború), mely mindkét részről iszonyú kegyetlenkedéssel folyt, s végre megtörte az albiakat.

3. A 14. század folyamán az egyházi élet hanyatlásnak indult (1. 30. §.), és itt is, ott is reformvágys és törekvések jelentek. Ezek azonban nem egyszer eretnekségre vezettek. Így az angol Wicleff János az egyházi élet megreformálásának ürügye alatt először a pápaságot támadta, mikor királya megtagadta a Földnélküli János ideje óta fizetett adót; majd mikor ezért a szerzetesek őt támadták, a szerzetesség ellen tüzelt. Utóbb már nyíltan az Egyház igazságai ellen foglalt állást, és *tévedéseivel Luther előfutárja lett*. Számos írásban és kiküldött prédikátorai által azt tanította, hogy a Szentírás az egyedüli hitforrás, az Egyház a predestináltak társasága, a pápa az antikrisztus; elvetette a fülgyónást és az átlénygölést. Működésének magában Angliában nem volt nagyobb hatása, jöllehet parasztlázadást is keltett. De szomorú termést érlelt Csehországban, hol

Husz János, prágai egyetemi tanár magáévá tette Wicleff eszméit és nagy eréllyel kezdte terjeszteni. Föllepése csakhamar visszhangra talált: a nép kezdett a felsőbbbségek ellen lázongani, templomokat pusztítani, rabolni és a papságot gyalázni. Mikor a pápa kiközösítette, zsinathoz, sőt magához Krisztushoz fellebbezett, és azt kezdte tanítani, hogy mindenféle előljáró elveszti joghatóságát, ha halálos bűnben van. Minthogy Csehország így az egész világ színe előtt eretnekség gyanújába keveredett, Zsigmond császár tisztázni szerette volna a helyzetet és helyreállítani a nyugalmat. Azért rávette Huszt, hogy a *konstanci zsinat* előtt bebizonyítsa igazhitűségét, és neki az oda-visszamenetelre menedéklevelet (*salvus conductus*-t: 25. olv.) adott. A zsinat *Husznak eretnek tetteit elítélte*; és mikor ő azokat makacsul fönttartotta, máglyára került. Nemsokára ugyanaz a sors érte tanítványát, prágai Jeromost.

Husz kivégeztetése nem volt a menedéklevél megsértése. Zsigmond ugyanis e levélben nem Huszt biztosítja arról, hogy visszatérhet, hanem a hatóságokat utasítja, hogy szabad utat engedjenek neki, ha visszatér. A levél maga nem tartalmaz ígéretet arra nézve, hogy Husznak a zsinaton nem esik bántódása. Ellenben igen valószínű, hogy Zsigmond erre nézve Husznak szóbeli ígéretet tett, mielőtt a zsinatra indult, és a zsinaton csakugyan mindent megkísérelt Husz megmentésére. A zsinat tagjai közt felmerült az az eszme, hogy az eretneknek tett ígéret nem kötelező; a zsinat túlnyomó többsége azonban ez ellen állást foglalt, de arra az

álláspontra helyezkedett, hogy semmiféle *salvus conductus* nem veheti el a zsinatnak azt a jogát, hogy eretnek fölött annak rendje és módja szerint ítéljen.

Husz kivégeztetése után párhívei, a fanatikus husziták rabolva és pusztítva vetették magukat Zsigmond országaira (Ziska vezér, *huszita háborúk*). Közben különféle békítő kísérletek történtek, melyek során megengedték a huszitáknak az áldozásnál a kehely használatát.

23. §. Az inkvizíció.

1. Az anarchista eretnokségek az Egyházat és államot közös állásfoglalásra készítették, melynek eszköze egy új intézmény, az inkvizíció lett. Az inkvizíció a 12. század vége felé keletkezett és *végleges alakját az albiak elleni háború végén, a toulouse-i zsinaton (1229) nyerte*. A püspököknek községenként meg kellett bízni egy papot és néhány fölesküdt világit az eretnokség gyanújában állóknak föl kutatásával és följelentésével. Ha a följelentés alaposnak bizonyult, a püspökök vagy megbízottjának ítélete után az eretnek házát le kellett rombolni, a telkét pedig elkobozni. Magát az eretneket, ha tévedését visszavonta, hivatalvesztéssel s más enyhébb büntetéssel sujtották. A makacs eretnek azonban halállal, rendszeren máglyahalállal bűnhődött. Az inkvizíció kezelését IX. Gergely a dominikánusokra bízta, a büntetés végrehajtását pedig az állam vállalta. IV. Ince a vallatásnál a kínzást is engedélyezte (1252). Az intézmény hamar gyökeret vert a legtöbb nyugati országban; legnagyobb buzgósággal II. Frigyes karolta föl.

2. *Ha az inkvizíciót helyesen akarjuk megítélni, nem szabad azt a mai kor szemüvegén nézni.* Régebben az emberek általában (s ma is igen sokan) úgy gondolták, hogy az igazságot erőszakkal is rá szabad másokra kényszeríteni, és hogy az ellenvéleményt tüzzel-vassal is lehet irtani. Hogy a középkor az eretnekekkel szemben alkalmazta a kínvallatást és kivégzést, sajnálatos dolog, de érthető és részben menthető azzal, hogy *(a) akkor az emberiség még alacsonyabb kultúrfokon állott, s nem tudta máról-holnapra magáévá tenni Szent Bernát szavát: fides suadenda est, non imponenda (nem erőszakkal, hanem meggyőzéssel kell az embereket megnyerni a hitnek).* *(b) Az addig egységes nyugati kereszténység az eretnokség által megtámadva látta vallási egységét, és hathatós védelemre hirtelenében nem talált más módot.* *(c) Azok az eretnekek a középkor anarchistái voltak, akikkel szemben az állam is kénytelen volt*

a legerélyesebb a legbensőbbnek látszott világtörténet középkori fo kezeli, tisztá

Magában Az első az er ismerni, hogy gyalások titok tanuk nevét, é a hatalmaskod berektől törvé zíciónak ment igen tökéletlen mazott szigorú hogy a halálb után is alkalm a hithű kathol és könyvben ig s Luther társa talmát. Az eret háznak sajátos fokozat velejár reszténység mé

3. Az inkvizíció, a

A zsidók országokban is befolyásra tette külön városrészt A nép gyűlölet zésekben tört k (1348) idejében pápa. Az állam részben a zsid egy megdöbben ről és a talmu kútmérgezés) k lőletet. Hozzáj se mitát idegen

a legerélyesebben föllépni; ámde állam és Egyház a középkorban a legbensőbb egységben voltak, azért az Egyház előtt természetesnek látszott elfogadni az államtól följánlott karhatalmat. Mikor a világtörténeti helyzet megváltozott, az inkvizíció kibontakozott középkori formájából: ma a Congregatio Officii v. Inquisitionis kezeli, tisztán szellemi eszközök igénybevételével.

Magában az inkvizícióban két mozzanatot kell megkülönböztetni. Az első az *eretnekekkel szemben való bünygyi eljárás*, melyről el kell ismerni, hogy az nem felelt meg a mai fejlettebb törvénykezésnek: a tárgyalások titokban folytak, a vádlott nem tudta meg sem a vádló, sem a tanúk nevét, és védekezése korlátolt volt. Ezáltal az inkvizíció könnyen a hatalmaskodók eszközévé válhatott arra, hogy a nekik nem tetsző emberektől törvényes úton megszabaduljanak. Erre nézve azonban az inkvizíciónak mentsége, hogy a bírósági eljárás abban a korban általában igen tökéletlen volt. A másik mozzanat az *eretnekekkel szemben alkalmazott szigorú büntetés, nevezetesen a halálbüntetés*. Itt meg kell fontolni, hogy a halálbüntetés megvolt az inkvizíció előtt is, és a középkor letűnte után is alkalmazták a nem-katolikusok is, különösen az angolok (33. §.) a híthű katolikusokkal szemben. Kálvin nem egy ellenfelét kivégeztette és könyvben igazolta eljárását (*jure gladii coërcendos esse haereticos*), s Luther társa, a szelid lelkületű Melanchthon is helyeselte annak tartalmát. Az eretnek-kivégzés tehát nem a középkornak, nem is az Egyháznak sajátossága, hanem egyetemes kultúrjelenség, egy alsóbb kultúrfokozat velejárója, amelyet csak a haladás tudott leküzdeni épen a kereszténység mélyebb átélése alapján.

3. Az egyetemes inkvizíciótól némileg eltér a spanyol inkvizíció, amelyet a spanyol királyok szerveztek a zsidók ellen.

A zsidók t. i. a római birodalom romjain keletkező keresztény országokban is hamar elterjedtek és kereskedelmük révén vagyonra és befolyásra tettek szert. Teljes polgárjogot azonban nem tudtak nyerni; külön városrészekben kellett lakniok és külön ruhát viselniök («sárga folt»). A nép gyűlölettel volt ellenük eltelve, és ez a gyűlölet sokszor véres üldözésekben tört ki; így különösen a keresztes háborúk és a nagy fekete halál (1348) idejében. Hiába emelte föl csitító szavát egy Szent Bernát és a pápa. Az állandó ellenszenvnek és a sajnálatos *zsidóüldözéseknek okát* részben a *zsidók kereszténygyűlöletében* kell keresnünk, melynek nem egy megdöbbentő megnyilatkozása olvasható a talmudban; de a zsidókról és a talmudról szállongó kószahírek is (pl. a vérvád, kereszténykínzás, kútmérgezés) könnyen terjedtek e hiszékeny korban és fokozták a gyűlöletet. Hozzájárult a mély faji ellentét, melynek értelmében a germán a semitát idegen tolakodónak tekintette. Végül a zsidók gazdagsága gyak-

ran fölkeltette az elszegényedő nemesek irigységét és pénzvágyát; a nép elkeseredését pedig ébrentartotta hallatlan uzsoráskodásuk, melyet hiába szabályoztak a törvényhozások. (Pl. Franciaországban nem volt szabad szedniök több mint 300%-ot, Csehországban 170%-ot.)

A keresztény időszámítás elején a zsidók Spanyolországba is beszármaztak és a nyugati gótok alatt üldöztetéseknek voltak kitéve. Azonban az arabok alatt jó dolguk volt s az anyagi jólétnek, sőt a kultúrának is magas fokára emelkedtek. Mikor a Pireneus-félszigeten a keresztények uralma megerősödött, ismételten is történetek kísérletek a térítésükre, olykor még erőszakkal is. Némelyek aztán e kényszer hatása alatt nyíltan keresztényeknek vallották magukat, de titokban zsidók maradtak. E titkos zsidóknak (maranoknak) föl kutatására elevenítette föl Katholikus Ferdinánd (1480-ban) a már-már enyészetnek indult régi inkvizíciót, mely utóbb a titkos mórokra (moriscókra) is kiterjesztette működését. A főinkvizitor dominikánus volt (az első a híres Torquemada Tamás); tagjai is jobbra papok. Rendkívüli szigorúságuk ellen a pápák is gyakrabban fölemelték tiltó szavukat, de a királyi befolyás erősebb volt. E szigorú intézmény, mely megóvta Spanyolország vallási egységét, sok áldozatot kívánt; de elfogult írók e számot erősen túlozzák. Méltatásánál irányadók az egyetemes inkvizíciónál kiemelt szempontok.

24. §. A kolduló szerzetek.

1. A kolduló szerzetek új fejezetet nyitnak a szerzetesség történetében. Fő jellemzőjük a teljes szegénység; nemcsak az egyén, hanem a szerzet sem rendelkezik vagyonnal, s azért a tagok keze munkájára és a hívők könyörületére (ezért „kolduló”) van utalva, kiknek adományait prédikálással és lelki gondozással viszonzozza. Az ígehirdetés és a lelki gondozás azonban áldozópapokat kíván, és azért a kolduló szerzetekben a tagok többsége pap. Továbbá a vándorapostolkodás és a néppel való közvetlen érintkezés szabadabb mozgást követel; míg tehát a bencés szabály a szerzetest egy helyhez köti, addig a kolduló szerzetesek nem kötelesek állandóan egy házban tartózkodni. Szabadabb mozgásuk azonban nem vezethet a Szent Benedek előtti kóbor szerzetesek fegyelmetlenségére, mert szigorú *monarchikus szervezetiük* van, (az egész rendet kormányozza a „minister generalis”, kinek Rómában van a székhelye). A rend nyelvek szerint tartományokra oszlik, melyeknek élén áll egy-egy miniszter provinciális. Meghatározott időközökben rendi közös káptalanokat tartanak, melyek fönntartják a szabály és fegyelem egyöntetűségét. A két

nagy kolduló s
olyanok szám
Ezek bűnbán
és a rend sza

2. A k
dag itáliai k
Assisi-beli if
irtózott az
áldozó bará
Egy háború
komolyabban
fokozódott, é
göngyölöket
az örökségből
gényeket és
helyre a dül
szülővárosán
aztán egyszer
Urunk az ő
fölsimerte ig
kámzsában k
bűnbánatot.
ség nélkül m
kistestvérek
szerint nősze
rának vezet
Egyiptomba é
ugyan nem a
Úr sebhelyeit
szentté volt a

Szent Fr
legkiválóbb eg
mutatja, hogy
mények közt i
tette tehernek,
tetével tudott
tudott tekintet
közelsége is d
„Fioretti”, Nap
pitása után 10

nagy kolduló szerzetnek a nőszerzet mellett van még ú. n. *harmadik rendje* is olyanok számára, kik a világban akarnak intenzívebb keresztény életet élni. Ezek bűnbánatra kötelezik magukat (*fratres et sorores de poenitentia*) és a rend szabályzatát megtartják annyira, amennyire állapotuk engedi.

2. A kolduló szerzetesek atyja Assisi sz. Ferenc, egy gazdag itáliai kereskedő fia. A tüzes és szellemes ifjú csakhamar az Assisi-beli ifjúság vezére lett és víg életet folytatott társaival. De irtózott az erkölcsi szennytől; bökezű volt a szegények, önfeláldozó barátjai iránt, és nagyratörő terveket forgatott fejében. Egy háborúskodás alkalmával fogságba került, és ettől fogva komolyabban gondolkozott. A szegények iránti bökezűsége még fokozódott, és mindenét elosztogatta, még atyja boltjából a posztógöngyölöket is. Erre atyja, ki kereskedőnek szánta fiát, kitagadta az örökségből. Most aztán, 24 éves korában magányba vonult, szegényeket és betegeket gyámoltott, és egy belső szózatot: «Állítsd helyre a düledező Isten-házát», egyelőre szó szerint értelmezve, szülővárosának több roskadozó templomkáját kijavította. Mikor aztán egyszer hallotta az evangélium szavait, melyekben Krisztus Urunk az ő tanítványait bot, saru és köpeny nélkül prédikálni küldi, fölismerte igazi hivatását, és kordával átkötött szegényes daróc kámzsában kezdte hirdetni a szegényeknek az evangéliumot és a bűnbánatot. E célra társakat vett maga mellé, nem minden nehézség nélkül megnyerte **III. Ince** jóváhagyását és megalapította a *kistestvérek* (*fratres minores*) rendjét. Nemsokára az ő szabálya szerint nőszerzet is alakult, méltó tanítványának, Assisi sz. Klárának vezetése mellett (*klarisszák*). Nagy buzgóságában még Egyiptomba és Palesztinába is elment és vértanúságot keresett. Ez ugyan nem adatott meg neki, de halála előtt két évvel elnyerte az Úr sebhelyeit (*a stigmákat*), és már halála (1226) után két évvel szentté volt avatva ^(26. olv.).

Szent Ferenc az Egyház legnagyobb szentjei és a világtörténelem legkiválóbb egyéniségei közé tartozik. Élete utólérhetetlen zsenialitással mutatja, hogy a mélységes hit és istenszeretés a legmostohább körülmények közt is fölséges életre képesít. A *szegénységet* annyira nem tekintette tehernek, hogy menyasszonyának nevezte; mindent Isten szeretetével tudott összefüggésbe hozni, és ezért minden lényt testvérének tudott tekinteni; minden életkörülmény, még a szenvedés, sőt a halál közelsége is dalt fakasztott ajkán («Isten trubadurja»; «szeráfi» szent; «Fioretti», Naphimnusz). *Szerzete híhetetlen gyorsasággal terjedt el.* Alapítása után 10 évre már 5000, 1300-ban pedig már 200.000 tagja volt.

O. J. J.

Magmatia-
two.

Eközben *magában a rendben ellentétek merültek föl*. Némelyek a gyakorlati élet követelményeivel jobban számolva, enyhíteni akarták a teljes szegénységre vonatkozó előírást, mások pedig ragaszkodtak az eredeti eszményhez. Hosszú harcok után végre X. Leó mindkét irányzatnak létet biztosított. Azóta egymás mellett élnek az *obszervánsok*, és az enyhébb *konventuálisok* (nálunk minoriták). — *Hazánkban* Egerben volt az első házuk (1229) és nemsokára minden nagyobb városban ott találjuk őket; a nép pedig elnevezte őket barátoknak.

A másik nagy kolduló szerzet alapítója *Szent Domonkos*, spanyol nemes, ki először püspökével az *álbiáknak* prédikált, majd jónak látta szerzetet alapítani, melynek főhivatása az *igehirdetés* volt (fratres praedicatores). A *Domonkos-rend* elfogadta Szent Ferenc szegénységi eszményét és *a hit tisztaságának őrzésében* (inkvizíció) és *tudományos vitatásában tünt ki*.

E jeles szerzetet hazánkban még Domonkos tanítványa, Magyar Pál, volt bolognai jogtanár telepítette meg (1225). Itt nagy érdemeket szerzett a bosnyák bogomilok és a kunok megtérítésében. A dominikánus apácáknak leghíresebb kolostora a Nyulak szigetén volt (a mai Margitszigeten), hol IV. Béla lánya, Boldog Margit is élt.

A karmeliták alapítója Bertold keresztes vitéz, ki a II. keresztes hadjárat után a Kármelhegyén néhány társával remetéskedni kezdett. Midőn az intézmény a 13. században Európába került, elfogadta Szent Ferenc szabályát. Ez a rend is gyorsan terjedt, különösen a skapuláré révén, melyet hagyomány szerint az első európai főnök, *Stock Simon* kapott Szűz Máriától.

3. A kolduló szerzeteknek nagy történeti szerep jutott. a) Mindenekelőtt az anarchista eretnekeknek megmutatták, hogy az Egyházban is lehet az evangéliumi szegénység eszménye szerint élni. Életmódjukban és prédikálásukban leereszkedtek a néphez, és így kielégítették lelki szükségleteit. Ezzel elvették az anarchista eretnekségek létalapját és hathatósan hozzájárultak leszerelésükhöz. Így nagy válságoktól mentették meg az Egyházat és valóra váltották III. Ince álmát, melyben azt látta, hogy Szent Ferenc nekivetett vállával tartja a dűledező Lateránt. b) Példájuk az egyháznagyokat állandóan figyelmeztette a vagyon helyes használatára, a szegényeket pedig megbékítette helyzetükkel. (Mert itt önként vállalták és megbecsülték a szegénységet többnyire olyanok, kik jómódban is élhettek volna. Ezzel nagy fölfordulástól mentették meg a középkori társadalmat, melyben igen ki voltak élesedve az ellentétek gazdag és szegény közt. Végezetül c) az új szellem, melyet a kolduló szerzetek, különösen Assisi sz. Ferenc vitt bele a középkori világba, megtermékenyítette a művészetet és tudományt. A kolduló szerzetek tagjai közül kerültek ki a középkori tudományok és művészetek fő művelői.

1. Ami

nevelésével v
tettek szert
tudomány is
keretek közö
mára új kor
VII. Gergelly
keresztény tu
főként Aristo
iskola). A sk
ságokat az A
rezi, belőlük
ságok a szó
sem észellené
(először hinn

A skol

művelői a ko
Albertus Mag
kivált. Túlszá
Tamás, ki el
maradt szerze
s nagy tudom
angelicus) nev
halt, rengeteg
kori tudomár
az összes hitt
látó szelleme
mányok műve
tudományok
tendő példaul

Szent Ta

ventura, szegé
Szent Tamás
feszülethez vez
ventura rendjé
13. század vég
(doctor subtilis)

25. §. A középkori egyházi tudományosság.

1. Amíg az Egyház a barbár germánok térítésével és első nevelésével volt elfoglalva, és míg ezek az ifjú nemzetek nem tettek szert szilárd politikai és társadalmi szervezetre, addig a tudomány is jobbra a kolostorok falai mögé húzódott és szűkebb keretek között mozgott. A 11. századdal azonban a tudomány számára új korszak kezdődik, mely okozati összefüggésben van a VII. Gergellyel kezdődő egyházi föllendüléssel. Ebben az időben a keresztény tudósok jobban megismerkedtek a görög bölcselekkel, főként Aristoteles-szel, és megteremtették a **skolasztikát** (schola = iskola). A skolasztikát az jellemzi, hogy a kinyilatkoztatott hitigazságokat az Aristoteles-féle bölcsélet segítségével kifejti, rendszerezi, belőlük következtetéseket von, s kimutatja, hogy a hitigazságok a szó szoros értelmében nem bizonyíthatók ugyan, de mégsem észellenesek, hanem észszerűek. Jelszava: Credo, ut intelligam (először hinni, és aztán a hit alapján érteni).

A skolasztika virágkora a 13. század, mikor legjelesebb művelői a kolduló szerzetesek közül kerülnek ki. Hires a sváb *Albertus Magnus* dominikánus, ki a természettudományokban is kivált. Túlszárnyalta őt tanítványa és rendtársa, **Aquinói Szent Tamás**, ki előkelő családjának erőszakoskodásával szemben is hű maradt szerzetesi hivatásához. A leghíresebb egyetemeken tanított s nagy tudománya és életszentsége miatt angyali doktor (doctor angelicus) nevet nyert. Jóllehet ötven éves sem volt, mikor meghalt, rengeteg munkát hagyott hátra. Műveinek koronája (a középkori tudományosság legértetesebb terméke) a *Summa Theologica*, az összes hittudományok rendszeres foglalata. Szent Tamás messze látó szelleme sok ponton meghaladta a maga korát és a hittudományok művelésében örök példakép; ezért XIII. Leó pápa a hittudományok égi védőjévé tette, «aranybölcsességét» pedig követendő például állította oda a katolikus tudósoknak (l. 27. olv.).

Szent Tamás kortársa és barátja volt a ferencrendi *Szent Bonaventura*, szegény szülők gyermeke, Szent Ferencnek méltó fia. Mikor Szent Tamás egyszer megkérte, mutatná meg legszebb könyveit, a feszülethez vezette őt és azt mondta: «Ez az én könyvem». Bonaventura rendjének legkiválóbb hittudósa; bár hírben túlszárnyalta a 13. század végén élő angol rendtársa, *Duns Scotus*, éleselméjű kritikus (doctor subtilis), aki bírálata alá vette Szent Tamás rendszerét is. Követői,

Tantum Ergo

a skotisták élénk harcot folytattak Szent Tamás követőivel, a tomistákkal. Említést érdemel még a szintén angol *Rogierius Bacon* ferencrendi, ki a természettudományban vált ki és megsejtett sok új, sőt legújabb találmányt (pl. a gőzgépet és repülőgépet).

A 14. században a skolasztika hanyatlásnak indult; újat már alig alkotott, hanem legtöbbször meddő szóharcokat és szörszálhasogató vitákat folytatott, és emellett teljesen elhanyagolta a latin stílust. Így a skolasztika lassankint megvetés és gúny tárgya lett a humanistáknál; és akik a 13. század kiváló szellemeit nem ismerik, még ma is hajlandók lebecsülni. Pedig «a skolasztika a természetes józan észnek egyetemileg képzett testvérhuga» (W. James).

2. A skolasztika mellett sok jeles művelőre talált a misztika, vagyis az a törekvés, mely nem pusztán az okoskodó ésszel, hanem közvetlen átéléssel is elmerül a vallási igazságokba, azzal a szándékkal, hogy a rendetlen indulatoktól megtisztult és a kinyilatkoztatott igazságon megvilágosodott lélek Istennel minél bensőbben egyesüljön (via purgativa, illuminativa, unitiva).

A misztika legjelesebb képviselői a középkor derekán Szent Bernát, Szent Gertrud, Szentviktori Richárd, Assisi sz. Ferenc, Bonaventura és Dante († 1321), minden kornak egyik legkiválóbb szelleme, ki Divina Commediájában a skolasztikát, kortörténetet és klasszikai műveltséget a misztikával fölséges harmoniába foglalta (28. olv.). Mikor a skolasztika már hanyatlásnak indult, a 14. században a misztika még mindig virult. Ekkor éltek Eckhardt mester, Tauler János a kiváló prédikátor, Seuse Henrik, Ruysbroek János, Sienai sz. Katalin és Kempis Tamás, kinek *Krisztus követése* a Szentírás után legtöbb kiadást ért.

3. A tudomány műhelyei a korszak elején főként a kolostorok s a kolostori megkáptalani iskolák voltak. Ezek mellett a 13. században szabad iskolák is keletkeztek, mikor t. i. egy-egy tudós élethivatásává tette a tanítást és állandóan tartott maga körül tanítványokat. Ilyen szabad iskolákból fejlődött ki a 13. század kezdetén először Párisban, majd Bolognában és Oxfordban a tudományosságunk mindmáig leghatalmasabb szerve, az egyetem.

Az egyetemeken előadták a bölcséletet és irodalmat, a jogot, orvostudományt és ezeknek középpontjaként a hittudományt. A tanulók és tanárok nemzetek és tudományszakok szerint fakultásokba oszoltak és önkormányzattal rendelkeztek; de alá voltak vetve a pápának, ki minden egyetemen kancellárt tartott és engedélyezte az egyetemi fokozatok (baccalaureatus, licentiatatus, magisteriség) adásának jogát. A tanulók ellátására és gondozására az

egyetemekre
IX. Szent L
párisi egyete

Az egye
messze földrő
legnagyobb vi
híresebb volt a
a pápa mellett
az orvostudom
melyek mindn
Lajos alapított
és Mátyás a p
temeket is, kü

26

1. A ker
művészetnek is
Lombardiában
templomot jell
szűnése (nyuga
1:2). A torony
épületnek szer
helyet, és enne
bodnak és ren
egyaránt gond
virágkorát (W
tekre, nevezete
hazánkban is s
a jáki átmenet

A 13. szá
germán ország
érte virágkorát.
tény érzés- és g
tikusok Summa
törekvés (maga
híven kifejezik
háborúkat hozt
hangol, és a
strassburgi dón
a Westminster
szenves; ők,

egyetemekkel kapcsolatban kollégiumok alakultak. A leghíresebbet IX. Szent Lajos káplánja, Sorbonne alapította, honnan idővel a párisi egyetem Sorbonne nevet nyert.

Az egyetemi intézmény gyorsan terjedt. A híresebb egyetemeket messze földről fölkeresték még meglett emberek is; a párisi egyetemnek legnagyobb virágzása idején olykor állítólag 30.000 hallgatója volt. *Leghíresebb volt a párisi* (a «harmadik középkori nagyhatalom a császár és a pápa mellett») a hittudomány, a *bolognai* a jogtudomány és a *salernói* az orvostudomány terén. Melléjük sorakoztak az *oxford-i* és a *cambridge-i*, melyek mindmáig megőrizték középkori szervezetüket. Hazánkban Nagy Lajos alapította (1367-ben) a pécsi egyetemet, majd Zsigmond az óbudait és Mátyás a pozsonyit. A magyarok azonkívül fölkeresték a külföldi egyetemeket is, különösen a bolognait.

26. §. A középkori egyházi művészet.

1. A keresztény élet megerősödése a középkor derekán az egyházi művészetnek is új lendületet adott. Az építés terén már a karolingok idején Lombardiában a bazilikastíl mellett kifejlődött a *román stíl*. A román templomot jellemzi a bazilikastíl szigorú egyirányú orientációjának megszűnése (nyugati kereszthajó és kórus, szélesség és magasság viszonya: 1:2). A torony rendszeren kettésével, olykor négyesével jelenik meg és az épületnek szerves részévé válik; az addig lapos födélzet boltozatnak ad helyet, és ennek támogatására pillérek emelkednek, az ablakok nagyobodnak és rendszeren félkörívekkel záródnak. Az épület külseje és belseje egyaránt gondosan van kidolgozva. Ez az építésmód a 12. században érte virágkorát (Worms, Mainz, Pisa dómja); a kolostorokra és világi épületekre, nevezetesen várakra is átment (rajnamenti várromok). E korban hazánkban is sok román templom épült; fennmaradt a lébenyi és deáki; a jáki átmeneti (román-gót).

A 13. század folyamán Észak-Franciaországban kialakul és különösen germán országokban terjed a *gót* (csúcsíves) stíl, mely a 14. században érte virágkorát. *Benne jut legtökéletesebben kifejezésre a középkori keresztény érzés- és gondolatvilág*. Arányossága és gondos tagoltsága a skolasztikusok Summaira emlékeztet, az egész stíluson uralkodó, ég felé való törekvés (magas pillérek és hajó, hosszú, keskeny ablakok, csúcsívek) híven kifejezik azt a törtető ideális lelkesedést, mely pl. a kereszties háborúkat hozta létre. A festett ablakokon átszűrődő világosság áhitatra hangol, és a misztikusok világába vezet. *Legkiválóbb remekei* a kölni, strassburgi dóm, a párisi Notre Dame, a rheimi székesegyház, Angliában a Westminster abbey. Az olaszoknak ez az építésmód nem volt rokonszenves; ők, az elfinomodott románok, nevezték először gótnak, azaz

barbárnak. A 15. századi, késői gótika már sokat veszített régi komolyságából és lassan átadta helyét a *reneszansz-stíl*-nak, melynek legkiválóbb műve a világ legnagyobb temploma, a római Szent Péter.

A plasztikát a keresztények 1000-ig csak kevésbé művelték. De a középkor derekán nekilendült és nagy fejlettséget ért el a gótika virágkorában (*Pisano*-család).

2. A képzőművészet a középkor kezdetén még kevés volt az eleve és élethűség. Ezt a 14. században megadta *Giotto* († 1337). Nyomába kiváló művészek léptek, kik a természetszerűséget vallásossággal párosították; legkiválóbb köztük a domonkosrendi *fra Angelico da Fiesole* († 1455; falfestményei a firenzei San Marco-ban). — Midőn Konstantinápoly bukása után tetőfokra hágott a humanizmus, a művészet is a régi pogány görög és római eszmények felé fordult. Ez a mozgalom, melyet a művészetek újjászületésének (*renaissance*, *rinascimento*) neveztek, egyelőre még a katolikus vallásból táplálkozott, és addig nem sejtett magaslatra emelte a festőművészetet. Első helyen állnak itt a firenzei iskola nagy mesterei: *Leonardo de Vinci* műveiből mély érzés és lágy tónusok szólnak (Utolsó vacsora Milano-ban); *Michelangelo* Buonarroti, titáni lángelme, ki egyaránt kiváló mint festő, szobrász (Mózes) és építő (Szent Péter-templom); *Raffaello Sanzio*: csak 37 évet élt s mégis a festők királya lett. Közismertek madonnái (Madonna della sedia, Madonna Sixtina). Ebbe a körbe tartozik a dominikánus *fra Bartolomeo* is. A firenzei iskolával egyidőben virágzott a velencei, melynek jeles képviselői *Tiziano* és *Correggio*, kikből a fényes színezés és technikai tökéletesség mellett gyakran hiányzik a vallási mélység. — Itálián kívül különösen *Németalföld* termelt jeles művészeket, minők a *van Eyck* testvérek a 15. században, az olajfestés elterjesztői. Németországban első helyen áll *Albrecht Dürer* († 1528).

3. A költészet a középkor derekáig jobbra latin. Ennek különös lendületet adott Szent Bernát és még inkább Assisi sz. Ferenc. Az ő szerzetéből került ki a megrázó *Dies irae* szerzője, celano-i Tamás († 1260) és a *Stabat mater* költője, Giacomone de Todi, előkelő bolognai nemes, ki barátta lett, mikor felesége egy ünnepség alkalmával hirtelen meghalt. Szent Tamástól ered több szép oltáriszentségi himnusz (Pange lingua, Lauda Sion, Sacris solemniis, Adoro te). — A 13. századtól kezdve a román-germán népekben megerősödik a nemzeti öntudat, és ennek következtében föllendül (hazánkban is) a nemzeti irodalom, melynek leghatékonyabb inspirációit a katolikus kereszténység szolgáltatja. Dante mellett mint keresztény költők mély vallási dalaikkal kiválnak a *Minnesängerek* (Hartmann von der Aue, még inkább Walter von den Vogelweide); a keresztény eposzköltésben első helyen áll *Wolfram von Eschenbach* a Parci-fallal. A középkor irodalmi életében nagy szerep jutott a *vallási színjátékoknak* is (passiók, úrnapi játékok), melyeket a 11. századtól kezdve

először temp
élénk részvé

Az eg
a Karolingok
lel kellett ve
éneket, majd
meg. A zenel

27.

1. A
pápa főség
VII. Gergely
tenni; neve
magának ta
tartományi
temes zsinat

A pápa
házban egysé
nagyban elős
zad közepén
iuris canonici

2. Az
tény a pápa

A VII.
elrendelte, ho
választani. Ma
császár csak
folyáshoz juto
tak (diaconi,
biborosok, me
A III. lateráni
a szavazatokn
elrendelte, ho
városában zár
megejtéséig tö
ma is a pápa
utóbb is ipark
dolta, hogy jo
nem óhajta na
átment V. Kár

1523

először templomokban, majd (a 13. századtól) templomon kívül is a nép élénk részvételével adtak elő. Jobbára belőlük fejlődött ki a modern dráma.

Az *egyházi zene* terén jelentős fordulat volt az orgona alkalmazása a Karolingok idejében; de akkor még igen ormóttan volt: billentyűit ökölkel kellett verni. 900 körül a flandriai Hukbald szerzetes a többhangú éneket, majd (11. sz.) arezzo-i Guido a vonalas kottarendszert honosította meg. A zeneköltés terén a németalföldiek vezettek.

27. §. Egyházkormányzat a középkorban.

1. A középkori egyházkormányzat főjellemvonása, hogy a **pápa fősege** most sok új mozzanatban érvényesült. Nevezetesen VII. Gergely óta a metropoliták tartoznak a pápának hűségesköt tenni; nevezetesebb fegyelmi ügyekben az intézkedést a pápa magának tartotta fönne; az alsóbb fórumoktól: a püspöktől és a tartományi zsinattól a Szentszékhez lehetett föllebbezni; az egyetemes zsinatokat csak a pápa hívta össze.

A pápai hatalom széleskörű érvényesülése az egész nyugati egyházban *egységesebb egyházkormányzatot* teremtett. Ezt az egységesítést nagyban elősegítette az egyházi törvények gyűjteménye, melyet a 12. század közepén Gratianus, bolognai jogtudós szerzetes kezdett meg (*Corpus iuris canonici*).

2. Az *egyházi méltóságok betöltése* tekintetében legjelentősebb tény a **pápa választás** végleges szabályozása.

A VII. Gergely-féle reform kezdő szakában (1059) II. Miklós pápa elrendelte, hogy a pápát, hacsak lehet, a római papság köréből kell választani. Magát a választást a biborosok testületére bízta; a nép és a császár csak a választáshoz való hozzájárulását fejezze ki. Így nagy befolyáshoz jutottak a *biborosok*, kik eredetileg a római püspök papjai voltak (*diaconi, presbyteri et episcopi cardinales*; kardinálisok, magyarul biborosok, mert IV. Ince óta biborkalapot, utóbb biborruhát is viselnek). A III. lateráni zsinat (1179) megállapította, hogy az érvényes választáshoz a szavazatoknak kétharmada szükséges; a II. lyoni zsinat (1274) pedig elrendelte, hogy a biborosoknak a pápa halála után tíz napra a halálozás városában zárt helyiségbe (*conclave*) kell vonulniok, amelyet a választás megejtéséig többé nem hagyhatnak el. Ezek a rendszabályok irányítják ma is a pápa választást. Érdemes azonban megjegyezni, hogy a császárok utóbb is iparkodtak érvényesíteni befolyásukat. Már V. Károly úgy gondolta, hogy joga van egy biborosa által a konkláve tagjainak jelezni, kit nem ohajtana a pápai székre; ez az ú. n. *jus exclusivae* vagy veto, utóbb átment V. Károly német, spanyol és osztrák örököseire. Ez a törvény-

1523 óta csak olyan eredeti papot választanak

telen és az Egyházra rendkívül sérelmes szokás X. Pius tilalmazása óta megszűntnek tekinthető.

3. A többi egyházi méltóság (püspökségek, apátságok) betöltésében új korszakot nyitott az investituraharc vége. Ettől az időtől kezdve a *káptalanok* szabadon választhattak, s ennek következtében csakhamar oly jelentőségre tettek szert az egyházmegye kormányzásában, mint a pápa mellett a bíborosok konzisztoriuma.

A 12. század közepétől kezdve a pápák egyes esetekben maguknak tartották fenn a főbb egyházi méltóságok betöltését (*reservatio*), különösen, ha az illető méltóság viselője Róma területén halt meg. VIII. Bonifác és az avignoni pápák a rezervációt igen kiterjesztették, és mikor emellett még különféle díjakat kívántak, úgymint az üresedés alatti (*intercalaris*) jövedelmeket, időnkint tizedeket és az annátákat (az egyházi javadalom első évi jövedelmének egy részét), az egyes országok elégedetlenkedni kezdtek. Miután a reform-zsinatokon (konstanci, bázeli stb.) ezt az ügyet nem sikerült szabályozni, a pápák az egyes nemzetek fejedelmeivel külön szerződésekben (*konkordátumokban*) intézték el.

Magyarországon az Árpádházi királyok az egyházi méltóságok betöltése terén helyt adtak az egyházi előírásoknak: az egyházfőket a káptalanok választották, a plébánosokat pedig a püspök nevezte ki. De mikor 1400 táján az elégtelen urak, köztük sok egyházfő is, Zsigmondtól nápolyi Lászlóhoz állottak, a győztes Zsigmond bosszúból leigázta a magyar Egyházat: az egyházi méltóságok betöltését magához ragadta, és a legjelentősebb állásokat idegenekkel vagy a hozzá hű urak másodszülött fiaival töltötte be. Amit így Zsigmond mint nyílt jogtiprást gyakorolt, az utódai alatt jogszokássá kezdett válni; az országnagyok ugyanis úgy vélekedtek, hogy az egyházfők kinevezése rendkívül fontos nemzeti ügy, melyből nem lehet a kormányt kizárni.

28. §. Istentisztelet a középkorban.

1. A középkori vallásosságnak egyik legszebb vonása, hogy az Oltáriszentség iránt való tisztelet fokozódik, és folyton új formákban nyilatkozik meg. Az Oltáriszentség körül folyó viták és (a 11. században) tours-i Berengárnak a valóságos jelenlétet tagadó eretneksége azt eredményezték, hogy az Egyház kimondotta az *állénnyegülés* dogmáját, és a valóságos jelenlétben való hitet külsőleg is határozottabb alakban fejezte ki. Így a 13. században elterjedt az *Úrnap* és a *szentséges körmenet* ünneplése, szokásba jött az átváltozáskor az Úr testét és vérének fölmutatni, *úrfölmutatáskor* csöngetni és térdre ereszkedni, ünnepélyesebb alkalmakkor imádás végett a Szentséget monstranciában kitenni.

Az Oltáriszentség vételeinek gyarapodása miatt rendelnie az Oltáriszentség áldozás módját, és általánosan huszíták meg a megszünt.

2. A b rendszeren a régebbi formák a nyilvános góságára va A 8. században alamizsnálkodás és háborúk, vezeklési cse a Szentföldre vitézt fölszerkel támogatni sülhetett az hasznú célra aztán behozta évében (1475) hetett, aki R

Minden zett szentgyónjárult a bűnbánóp nép könnyen adául az alamiznek a kárhozahelyen szenved a kegyelem áll

A nyilvános séglete megter II. Frigyes hák idejében jelent ször buzgó pa böjttel és köz idővel nem ma üdvösségre szí volt megtiltani.

Az Oltáriszentség iránti külső tisztelettel azonban nem tartott lépést vételének gyakorisága, úgy hogy a IV. lateráni zsinatnak (1215) el kellett rendelnie az *évenkénti legalább egyszeri kötelező szentáldozást*. A *szentáldozás módjában* is némi változás állott be: A 12. század óta nyugaton általánossá vált a csak kenyérszín alatti áldozás, amit utóbb a huszíták megtámadtak (kelyhesek). A kis gyermekek áldoztatása egészen megszűnt.

2. A bűnbánat szentségével kapcsolatos *nyilvános vezeklés* rendszerén nagyot változtatott a **búcsúk** kifejlődése. A búcsú legrégibb formáját már megtaláljuk az ősegyházban, mikor a püspök a nyilvános penitencia egy részét elengedte, vagy a vezeklő buzgóságára való tekintettel, vagy egy vértanunak közbenjárására. A 8. században kezdték a nehéz vezeklési cselekedetek egy részét alamizsnázkodásra átváltoztatni. Újabb fordulatot hoztak a keresztes háborúk, mikor a pápa teljes búcsút adott, vagyis az összes vezeklési cselekedeteket elengedte annak, aki mint keresztes vitéz a Szentföldre ment, sőt utóbb olyanoknak is, kik egy keresztes vitézt fölsereltek, vagy tehetségükhöz képest pénzbeli adományokkal támogatták a keresztes háborúkat. Nemsokára búcsúban részesülhetett az is, aki kolostor- vagy templomépítésre vagy más közhasznú célra, például hid- vagy útépitésre adakozott. VIII. Bonifác aztán behozta a *jubileumi búcsút*, melynek értelmében a jubileum évében (1475-től minden huszonötödik évben) teljes búcsút nyerhetett, aki Rómában bizonyos templomokat látogatott.

Minden esetben a búcsúnyerés nélkülözhetetlen feltétele a jól végzett szentgyónás volt. Azért a búcsúk intézménye nagy mértékben hozzájárult a bűnbánat szellemének ébrentartásához. De a kevésbbé kioktatott nép könnyen arra a gondolatra jöhetett, hogy a búcsúcselekmények (például az alamizsna vagy templomlátogatás) már magukban is megmentenek a kárhozattól; sőt helyenkint az a fölfogás terjedt el, hogy a tisztítóhelyen szenvedő lelkek számára teljes búcsút szerezhet az is, aki nincs a kegyelem állapotában.

A nyilvános vezeklés háttérbeszorulásával a mélyebb bűnbánat szükséglete megteremtette a **flagellánsok** mozgalmát. Először Dél-Itáliában, II. Frigyes háborúi alkalmával, utóbb különösen a fekete halál (1348) idejében jelentek meg a sujtott vidékeken a vezeklő csapatok, legtöbbszőr buzgó papoktól vezetve, és önostorozással (flagellare = ostromozni), bőjttel és közös imádkozással engesztelték a büntető Istent. Minthogy idővel nem maradtak el a visszaélések, és akárhányan eretnekmódra az üdvösségre szükségesnek tartották az önostorozást, az Egyház kénytelen volt megtiltani.

3. Nagy lendületet vett a középkorban a **szentek és ereklyék** tisztelete. Első helyen áll **Szűz Mária**, kinek tiszteletére új ünnep kerül az egyházi évbe (Szeplőtelen fogantatás 1000-ben) és külön imádságok terjednek el; nevezetesen az Üdvözlégy (12. sz.) és az Úrangyala (a 17. században vált általánossá). Ezekkel az imádságokkal párhuzamosan fejlődött ki az Olvasó is, a régi remetéknek ama szokásából, hogy elvégzendő imádságaik számát kis kavicsonkon vagy zsinórra fűzött olajmagokon ellenőrizték; mai alakját a 15. században nyerte. A Salve Regina már az első keresztes vitézek menetelő éneke és a spanyol tengerészek mindennapi dala volt.

A nép gyakran kellő körültekintés nélkül választotta meg tisztelete személyeit, s azért Nagy Károly elrendeli, hogy a püspököknek joga és kötelessége meghatározni, ki tisztelhető szentként. A 12. századtól kezdve a *szenttéavatás* jogát a Szentszék magának tartotta fenn, és rendszeres szenttéavatási pöröket rendelt el. — A kor buzgóságának következménye az *ünnepek* megszaporodása is. Az eddigiekhez hozzájárultak a Mindszentek, az összes apostolok és evangélisták és más nagy szentek ünnepei, annyira, hogy a középkor második felében több zsinatnak már az ünnepek kevesítésével kellett foglalkoznia.

4. A középkor élénk hite nem egyszer túlzásokba lendült, mint pl. a flagellánsok története mutatja. Egészen *helytelen utakra tévedt az istenítéletekben és a boszorkányhitben*.

Az istenítéletek abban álltak, hogy a vádlottat veszedelmes próbának vetették alá, főként tűz-, vízpróbának vagy párbajnak, abban a meggyőződésben, hogy Isten nem engedhet ártatlant elpusztulni. Ebben azonban tévedtek; mert az Úristen az igazságszolgáltatást nem fejezi be itt a földön és az ártatlanokra is gyakran bocsát szenvedéseket (I. Hittan 10. § 2). Ezt a hitet azonban a germán és román népek régi pogányságukból hozták magukkal, és az Egyház nem tudta mindjárt kiirtani. Sokszor kénytelen volt e szokásoknak még az Oltáriszentséget és a templomot is átengedni. VII. Gergely óta a helyzet javult; a párbaj azonban még ma is dívik.

A **boszorkánybabona** az a hit, hogy különösen asszonyok az ördöggel cimborálhatnak és segítségével különféle csodadolgokat tehetnek. Ezt a középkori népek a régi pogányságból hurcolták be a kereszténységbe; táplálta a manicheus tanok föléledése az albiak eretnekségében, mely szerint ez a világ az ördög műve és birodalma, s elősegítette sokaknak gyerekes hite. A 14. században aztán általánosan elterjedt. Hiába tiltakoztak ellene a pápák és zsinatok, hiába tett közzé a párisi egyetem 27 felvilágosító tételt (1398); a babona egyre terjedt, és sokszor kegyetlen boszorkányüldözésekben tört ki. Az állítólagos boszorkányok elleni el-

járások rendszere, hogy külön bűnösök ellen való eljárást a *pörölyt* (malleus) használták, a tényleges ítéleteket ad a bíróság. Ebben hozzájárult Luther szentkezelt is veszedelmétől vissza kellett menni, pedig (Spee F. könyvét (1631). hogy alapjában nem muszáj föléledése, hanem, hanem okozati összefüggést nyújt akár tenetvilági tudomány.

29. §. A K

1. Az Egyház, ugyan elsősorban a Szent, az ifjú nép. Láttuk, mily mély ház vezetése me. Egyháznak nem nepei mereven, lassan-lassan a jobbágyok nehézségekkel, méltóságokat nem szegényt, urat az egyházfők, n. gálni a pásztort.

A földművelés és nevelésüknek végre megtanulni ipar és földművelésesebb találmánnyal, tével kialakult szentesítéssel állott, testületileg lezte a tagokat.

Dr. Schütz Á :

járások rendszertelensége és oktalansága végre is arra készítette VIII. Incét, hogy külön bullában (Summis desiderantes, 1484) a boszorkányügyekben való eljárást a dominikánusokra bízta. Ezek aztán megírták a *boszorkány-pörölyt* (malleus maleficarum), mely indokolja a boszorkányhitet, és utasításokat ad a boszorkányok elleni eljárásra. Ez a könyv nem kis mértékben hozzájárult a babona terjesztéséhez. A hittűjtás fanatizmusa, különösen Luther számos kijelentése csak szította a mozgalmat; ellene szólni is veszedelmes volt. Egy német tanárnak még a 16. század végén is vissza kellett vonnia a boszorkányok létezését tagadó iratát, egy jezsuita pedig (Spee Frigyes) csak álnév alatt adhatta ki a boszorkányhitet cáfoló könyvét (1631). Csak a 18. század söpörte el ezt a sajnálatos irányzatot. De hogy alapjában mennyire belegyökerezett az emberekbe, bizonyítja a spiritizmus föléledése a 19. században. A boszorkánybabona nem a román országokban, hanem Németországban szedte legtöbb áldozatát. Terjedése tagadhatatlan okozati összefüggésben van a protestantizmussal. Ha itt valaki szemrehányást akar tenni az Egyháznak, annak vádat kell emelnie a korok, népek, világi tudományok és nevezetesen a protestantizmus ellen is (l. 29. olv.).

29. §. A középkori Egyház társadalmi tevékenysége.

1. Az Egyház a népvándorlás törzseinek Isten országát hirdette ugyan elsősorban, de emellett a kultúrában is tanítójuk és vezetőjük lett. S az ifjú népeknek nem volt okuk megbánni az egyházi gyámságot. Láttuk, mily *magasfokú tudományos és művészeti élet fejlődött ki az Egyház vezetése mellett a középkor derekán* (26., 27. §§.). *Társadalmi téren* az Egyháznak nem volt oly közvetlen átalakító befolyása, mert a népvándorlás népei mereven ragaszkodtak a magukkal hozott intézményekhez. Azonban lassan-lassan az Egyház ezeket is áthatotta. Így a kolonusok (bérlok) és jobbágyságok nehéz helyzetét az Egyház hathatósan enyhítette; az egyházi méltóságokat nekik is megnyitotta, a kolduló szerzetek által gazdagot és szegényt, urat és szolgát a földi javak helyes értékelésére tanított (24. §. 3.); az egyházfők, mint hűbérurak, általában jól bántak alattvalóikkal; «jó szolgálni a pásztorbot alatt», tartotta a népmondás.

A földművelést és ipart a szerzetesek terjesztették. Az ő példájuknak és nevelésüknek köszönhető, hogy a harcban és vadászatban élő népek végre megtanulták, hogy a munka nem pusztán rabszolgának való. Az ipar és földművelés terén a 11. (hazánkban a 15.) századig a legnevezetesebb találmányok a kolostorokból indultak ki. Mikor az ipar föllendültevel kialakult a *céhrendszer* (a 13. század során), az Egyház ezt vallási szentesítéssel nemesítette meg. A céh egy védőszent pártfogása alatt állott, testületileg résztvevett az Egyház ünnepeiben és statútumaiban kötelezte a tagokat erkölcsös életre.

2. Különös gondja volt az Egyháznak a középkorban is a szegényekre.

Nagy Károly az Egyház szellemében hozott törvényekkel rendezte a szegényügyet. Határozott jövedelmet utalt ki a papoknak és kötelezte őket, hogy annak harmadát a szegények, elhagyott gyermekek és betegek istápolására fordítsák. Utána a kolostorok váltak a karitatív tevékenység középpontjaivá. A férfikolostorok külön épületeket tartottak fenn vándorok és munkaképtelen szegények számára, és a kolostor konyhájáról állandóan tápláltak bizonyos számú szegényt; a női kolostorok mellett pedig betegházak voltak. A krisztusi szeretet sokakat a felebaráti szeretet hősiegy gyakorlatára sarkalt, kik közt első helyen áll *Magyarországi sz. Erzsébet*, II. Endre leánya, Lajos, thüringiai gróf felesége. Egy nagy éhínség alkalmával naponként 900 szegényt táplált; kórházakat emelt, melyekben maga ápolta a betegeket. Mikor özvegyiségre jutott, sajátjából kiüzve Te Deumot mondatott, mert most már szegénységben élhetett, és jöllehet csak 24 évet élt, ragyogó példáját adta a szűznek, feleségnek, anyának és özvegynek. Assisi sz. Ferenc és társai hős önfeláldozással ápolták a belpoklosokat és dögvszeseket. Ilyen dicső példák, az Egyház állandó buzdítása, a búcsúnyeréshez kívánt alamizsnálkodás a gazdagokat gyakran nagyszabású adakozásra sarkalta. Kár, hogy kellő rendszeresség híján az eredmény nem mindig állt arányban az áldozatokkal. Mindazáltal szeretet-cselekedetek végzésére külön szerzetesrendek alakultak: így a lovagrendeken kívül az erzsébetesek és ispotályosok a betegek ápolására, a trinitáriusok a foglyok kiváltására, a fratres pontifices hídépítésre. A középkor vége felé a szegények kiszípolozása ellen egyházi kölcsönintézetek létesültek (montes pietatis; az első 1468-ban).

30. §. Az Egyház a középkor végén.

1. A VIII. Bonifácól Konstantinápoly bukásáig terjedő kor (1303—1453) átmeneti idő, melyben a középkort alkotó tényezők bomlásnak indultak. A császárság árnyékhatalommmá vált; a pápaság tekintélye az avignoni fogság és a nyugati szakadás miatt aláhanyatlott. A szerzetesség nem hozott jelentősebb új hajtásokat, melyek a kor szükségleteit kielégíthették volna. Az alsó papság el volt hanyagolva és vitában állott a szerzetesekkel. Az egyháznagyok pedig gyakran nem voltak jó pásztorai népüknek; mert az egyházi méltóságok jobbára nagyúri módot biztosító állások lettek a mágán családok másodszülött fiai számára. Mindez maga után vonta az egyházi fegyelem meglazulását, különösen a celibátus elhanyagolását. A hajdan virágzó hittudomány szörszálhasogatásokba és szóvitákba merült; a nép vallási érzése pedig vagy egészség-

telen rajong
rekedt meg.

Ezzel p
nyugat-európai
tetben a germ
tudata (nacion
nek tekintetté
iparkodtak eg
kezdték egyén
badulást az
A tudományos
a természet ta
görög-római m
ehhez hozzájár
mely a régi ha
rendjét változt
lekedést rendk

E tényez
tak, az Egyház
anyjuktól, az E
tént. A régibb
15. század nag
második felébe
és a szatíra lú
csempészi a le
rint éltek: A c
séges vallásoss
Mindez lassan
morúbb az vol
irányzat befoly
erkölcsi felfogá
egy jó hexamet
lenekké váltak

E mozgál
hogy több mint

2. Kons
tikai vagy ren
hetségű férfiak
és két irányba

Mindenel
művészeteket. I

W. Pol. W.
X. Leo

telen rajongásban keresett érvényesülést, vagy külsőségekben rekedt meg.

Ezzel párhuzamban haladt olyan *tényezők kialakulása, melyek a nyugat-európai emberiség történetében új kort kezdenek*. Így politikai tekintetben a germán és román népeknél megerősödött a nemzeti különállóság tudata (*nacionalizmus*); a királyok e nemzeti önérzet hivatott képviselőinek tekintették magukat, és minden politikai jogot a maguk kezében iparkodtak egyesíteni (politikai *abszolútizmus*). Az emberek szelvében kezdtek egyéni jogaiknak tudatára ébredni, és kezdték keresni a felszabadulást az állami és egyházi vezetéssel szemben (*individualizmus*). A tudományos életben nagyobb gondot kezdtek fordítani a *történelem és a természet tanulmányozására*, az irodalomban és művészetben pedig a görög-római mintákhoz tértek vissza (*humanizmus és reneszánsz*). Mindehhez hozzájárult két nagyjelentőségű találmány: az egyik a *puskapor*, mely a régi hadviselési módszert és közvetve a régi hűbéri társadalom rendjét változtatta meg; a másik a *könyvnyomtatás*, mely a szellemi közlekedést rendkívüli arányokban növelte.

E tényezők magukban nem egyházellenesek; sőt amennyiben jogosultak, az Egyház fejlesztette ki őket. Azonban könnyen elszakadhattak anyjuktól, az Egyháztól; sőt ellene fordulhattak. Ez részben meg is történt. A régibb humanisták általában hű fiai voltak az Egyháznak, és a 15. század nagy festői keresztény légkörben mozogtak. De a 15. század második felében a pogány gondolkodás és erkölcs bevonul az irodalomba és a szatíra lúgával megmar minden régi megszentelt intézményt s becsmérszi a lelkebe a pogány életeszményt. E humanisták írásaik szerint éltek: A családi tisztesség kezdett ritkaságszámba menni, az egészséges vallásosság helyét babona, közömbösség és fatalizmus foglalta el. Mindez lassan leszívargott az alsóbb társadalmi rétegekbe is. De legszomorúbb az volt a dologban, hogy az egyháznagyok is hovatovább ezen irányzat befolyása alá kerültek; sokan közülök nem voltak különben erkölcsi felfogás tekintetében, mint a világi humanisták; többre tartottak egy jó hexametert vagy cicerói körmondatot az evangéliumnál, és érzéketlenekké váltak a nép lelki szükségletei iránt.

E mozgalom hatalmát mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy több mint félszázadra Szent Péter székét is magával ragadta.

2. Konstantinápoly bukásától X. Leóig († 1521.) az ú. n. politikai vagy **reneszánsz-pápák** uralkodtak. Ezek többnyire jeles tehetségű férfiak voltak. Erős kézzel rendezték az egyházi államot, és két irányban halhatatlan érdemeket szereztek.

Mindenekelőtt fejedelmi módon *pártolták a tudományokat és művészeteket*. Elsősorban nekik tulajdonítható, hogy Róma ma is a *Wunderkammer* ope. *F. Schubert 1847-53. IV. Callixtus, II. Pius, II. Pál, IV. Sixtus, VIII. Ince, VI. Leó, I. Pál, II. Pius, II. Gyula, X. Leó*.

művészetek legkiválóbb központja. E tekintetben különösen kiválnak IV. Sixtus és II. Gyula. A reneszánsz-pápák ezzel egyszerűsmindenkorra megcáfolták azt a vádat, hogy az Egyháznak nincs érzéke a magasabb művelődés iránt, vagy éppen kerékkötője a haladásnak.

Még nagyobb érdemük, hogy *fölsímték a török veszedelmet, s nem kíméltek fáradságot és áldozatot ennek elhárítására*. Alig vonult ki ugyanis Keletről az utolsó kereszties csapat, a harcias törökök elfoglalták a keleti császárság ázsiai birtokait, s a 14. század közepén megvetették lábukat Európában. Zsigmond idejében már hazánk határát fenyegették. Ekkor gondviselészerű szerepet töltött be *Hunyadi János*, kinek (1443—4-i) «hosszú» hadjárata után a pápa (IV. Jenő) elérkezettnek látta az időt a törökök végleges visszaszorítására. Kereszties háborúra szólította a keresztény fejedelmeket, és Cesarini bíborost követül küldte hazánkba. Az előkészületek a legjobb reményekre jogosítottak, mikor az ifjú Ulászló a szultán követivel Szegeden békére lépett, és azt esküvel is megerősítette. A hadjárat ennek dacára létrejött, és a várnai csatavesztéssel (1444) ért gyászos véget.¹ Mikor Konstantinápoly a törökök kezére került, egyedül a pápák gondoltak Magyarország ügyével: Jeles prédikátorokat küldtek az országba, köztük a kiváló Capistrano sz. Jánost, ferencrendi szerzetest, kinek segítségével Hunyadi Jánosnak sikerült 1456-ban Belgrádnál fényes győzelmet venni a törökökön. De ez egyúttal utolsó fegyverténye volt. A kiváló keresztény hős, ki imádsággal kezdte csatáit és az Olvasót hordta kardján, a szentségek fölvétele után nagy barátjának karjai között halt meg. A következő gyászos időkben (II. Ulászló, II. Lajos) a külföldi hatalmak részvétlen szemlélői maradtak a török veszedelemnek, mely őket nem fenyegette közvetlenül; sőt Luther és hívei azt hangoztatták, hogy a pápa nagyobb ellenség, mint a török. Csak a pápák nem szüntek meg kitűnő követek által összetartásra

¹ Némelyek még ma is azt állítják, hogy Ulászló a hadjárat által megszegté Szegeden tett esküjét, sőt, hogy ezt Cesarini fölszólítására tette, ki azzal nyugtatta meg, hogy pogánynak tett hit nem kötelez. Azonban Cesarini ezt a kijelentést nem tette; legföljebb kijelentette, hogy Ulászló szegedi esküje érvénytelen. S ez csakugyan igaz volt; mert Ulászló az előző országgyűlésen Budán a rendekkel együtt megesküdött, hogy hadat indít; ezt aztán közölték a segítségül hívott keresztény fejedelmekkel, akiknek hozzájárulása nélkül tehát nem lehetett érvényes békét kötni. Cesarini legföljebb abban hibázott, hogy nem akadályozta meg tőle telhetőleg a szegedi béke létrejöttét.

biztatni a m
anyagi támo
győzelemtől
került a páp

A páp
Szenszék k
volt. A mag
csak a pápá
gati kereszté
világtörténet

3. A t
helyreállítás
úgy hogy eg
nem maradt.
nézet befoly
helyreállítan
korszakban

Elnézők
példát; műpá
ügyeknek. Az
pártolása. A
tehetség volt,
útján jutott a
kifogástalan v
szabadságánál
nemrég felföd
tiája, gyermek
nak) viselked
bár e pápa s
valótlanságot

A renes
megaláztatás
dezni: *Miért*
hetetlenek. M
nyomán azt t
Szent Péter E
az ő Egyházá
kegyelemből.
alapját ember
így lehetett n
pokol kapui s

biztatni a magyarokat, és a hódoltság végéig folyton jelentékeny anyagi támogatásban részesíteni az országot. (A nándorfehérvári győzelemtől Buda felszabadulásáig legkevesebb öt millió arany került a pápai kincstárból az országba.)

A pápának ez a hűséges támogatása Magyarország és a Szentszék között a viszonyt még bensőségesebbé tette, mint valaha volt. A magyar nemzet napról-napra látta, hogy sajátmagán kívül csak a pápákban bízhatik, a pápák pedig *Magyarországot a nyugati kereszténység védőbástyájának tekintették*; és **Magyarország** e világtörténeti hivatásának becsülettel meg is felelt.

3. A törökvész távoltartása, a műpártolás és a pápai állam helyreállítása a reneszánsz-pápákat jóformán egészen lefoglalta, úgy hogy *egyházi reformok keresztülvitelére sem idejük, sem erejük nem maradt*. Emellett csaknem valamennyien a reneszánsz-világnézet befolyása alatt állottak, és így életükkel nem voltak képesek helyreállítani az Egyház feje iránti tiszteletet, mely az avignoni korszakban és a szakadás idején a népekben megingott.

Elnézők voltak környezetük laza élete iránt, sőt maguk adtak rossz példát; műpártoló törekvéseiket pedig gyakran elébe helyezték a vallási ügyeknek. Az Egyházra káros volt *nepotizmusuk* is, vagyis rokonaik túlzó pártolása. A legkirívóbb volt ez **VI. Sándornál**, aki nagyszerű politikai tehetség volt, de már biboros korában világias életet élt és vesztegetés útján jutott a tiarához. Egyházkormányzata a hitigazságok szempontjából kifogástalan volt ugyan, s ő maga nagy buzgóságot fejtett ki az Egyház szabadságának védelmében és a keresztény fejedelmek kibékítésében; a nemrég felfödözött Amerikába is hittérítőket küldött. Azonban *incontinenciája*, gyermekeinek vak pártolása és ezeknek (különösen Borgia Cézárnak) viselkedése sok megbotránkozásra adott okot a keresztény világban; bár e pápa sem volt rosszabb mint kora, és botrányhajhászó írók sok valótlanúságot fognak rá.

A reneszánsz-pápákban, különösen VI. Sándorban az Egyházat olyan megaláztatás érte, mint a 9—11. században. Azt lehet már most kérdezni: *Miért engedte meg ezt az Isten?* Isten útjai számunkra kifürkészhetetlenek. Mindazáltal a kinyilatkoztatás és a történelem útmutatása nyomán azt találjuk, hogy ezeket a jelenségeket úgy kell megítélni, mint Szent Péter Krisztus-tagadását: Krisztus Urunk meg akarja mutatni, hogy az ő Egyházának ereje nem emberi kiválóságokból fakad, hanem isteni kegyelemből. Krisztus Urunk engedte, hogy Egyházát és annak szikla-alapját emberi gyarlóságok, megaláztatások, sőt bűnök érhék; mert csakis így lehetett nyilvánvalóvá minden nép és minden kor számára, hogy a pokol kapui semmiféle formában nem vehetnek erőt rajta.

2

A humanizmus és a reneszánsz az ő finomabb műveltségével, tudományosságával, tehetséges képviselőivel nem kisebb veszedelem volt az Egyházra nézve, mint a 2. és 3. században a gnózis. A népvándorlás ostromait kiállotta az Egyház, sőt a barbár törzseket meghódította, mert szellem-erkölcsi erő és kultúra tekintetében messze fölöttük állott. A 15. században azonban a humanizmus ragadta magához a magasabb kultúrát; és ha mégsem sikerült neki elpogányosítani az Egyházat, ez új bizonyíték arra, hogy legyőzhetetlen természetfölötti erő lakik benne.

4. Az Egyház tehát a 15. század végén válságos helyzetben volt, melyből csak olyan gyökeres **reform** segíthette ki, amilyen pl. VII. Gergelyé volt. Itt-ott történtek is kísérletek az egyházi állapotok megjavítására a reform-zsinatokon (Konstanc, Bazel, Firenze). Mások pedig a vallási élet emelésén fáradoztak, és az elpogányosodás ellen küzdöttek. Mindennek azonban nem volt kellő fogantatja.

Ide tartozik fra Girolamo **Savonarola** szereplése is. Ez a szent életű és hatalmas szavú dominikánus Firenzében demokrata kormányformát vezetett be és a nép erkölcsi életét csaknem az öskeresztény állapot fokára vitte vissza; beszédeinek hatása alatt elkényeztetett urinők összehordták ékességeiket és máglyákban égették el a város piacán. Midőn ostorozó beszédeiben a pápai udvart sem kimélte, VI. Sándor eltiltotta a prédikálástól. Ő azonban nem engedelmeskedett, és a pápa kiközösítette. Ellenségeinek sikerült őt megbuktatni; börtönbe került, és a kilátásba helyezett tűzpróba elmaradása miatt felbőszített firenzeiek máglyára vitték. Savonarola hibázott abban, hogy a törvényes, ha mindjárt botrányos életű pápa intézkedéseinek ellenszegült (v. ö. 1 Pét. 2^{is}). Misztikus hajlama is hamis útra terelte, amennyiben alaptalan jóvendöléseket és látomásokat kezdett terjeszteni. De élete és szándékai egyébként kifogástalanok voltak; ha VI. Sándort támadta is, magát a pápaságot tiszteletben tartotta, és az Egyháznak hű fia akart lenni. Alakja teljesen jogtalanul került Luther wormsi szobrára, és protestáns történetírók jogtalanul sorolják Luther előfutárjai közé.

Egyéb reformkísérletek sem vezettek eredményre, mint pl. cuesi Miklós biboros javaslatai. A szükséges reform késett, és a bajok folyton mélyebbre gyökereztek. Sok lélek elhidegült az Egyház iránt, mely a bajok orvoslására nem látszott elég erősnek. Az ifjabb humanisták pedig (Erasmus, s még inkább Hutten Ulrik) mindent megtettek, hogy az elégtelenséget szítsák és ellenszenvvé fokozzák. Egy arra való vezér könnyen vallási forradalmat támaszthatott. Ez aztán bekövetkezett Luther föllépésében,

1. Lu

nélkülözések
nak hirtelen
birták, hogy
telen elhatár
lett az új w
ban megboss
békét; heves
és virrasztás
érlelődött re
műveiből is
az embert, a
Istennek tets
üdvözülhet.
győződésben
meit (1. Hittar
kezik, hogy
Egyház és a
melynek tan
írás olvasása
ség, penitenc
jelen van ug
transsubstan

2. Lu

János domin
a (II. Gyulát
zésére hirdet
Mindenszent
vártemplom
tévedés van
több hittudó
pártját. Luth
megküldte t
venni, mint

AZ ÚJKOR.

31. S. Luther.

1. Luther Márton, szegény bányász-család gyermeke, nagy nélkülözések közt diákoskodott és jogász akart lenni. Egy barátjának hirtelen halála és egy mellette lecsapó villám azonban arra birták, hogy a világot elhagyja; barátainak tanácsa ellenére, hirtelen elhatározással az Ágoston-rendbe lépett. Itt csakhamar tanár lett az új wittenbergi egyetemen. Könnyelmű fogadalomtétele azonban megbosszulta magát: a kolostorban nem találta föl a remélt békét; heves lelki aggályok gyötörték, melyeket a túlzásba vitt böjt és virrasztás csak fokozott. Ennek hatása alatt aztán lassan megérlelődött **rendszere**, melyet Szent Pál leveleiből és Szent Ágoston műveiből is kiolvashatni vélt: *Az eredeti bűn teljesen megrontotta az embert*, aki ennél fogva képtelen a kísértéseknek ellenállni és Istennek tetsző dolgokat művelni, úgy hogy egyedül csak a hit által üdvözülhet. Ez az *egyedül üdvözítő hit* abban a rendületlen meggyőződésben áll, hogy Isten nekünk betudja Jézus Krisztus érdemeit (I. Hittan 22. § 3). Ha egyedül ez a hit üdvözít, önként következik, hogy a jó cselekedetek az üdvösségre nem szükségesek, az *Egyház* és annak intézményei fölöslegesek; nincs krisztusi papság, melynek tanításából kellene a hitet meríteni — ahhoz elég a Szentírás olvasása; a *szentségek* száma legföljebb három, ú. m. keresztség, penitencia és eucharisztia, melyben Jézus Krisztus valósággal jelen van ugyan, de csak a kenyérrel együtt (companatio, nem transsubstantiatio).

2. Luthernek ez a rendszere már készen állott, mikor Tetzel János dominikánus ajánlani kezdte azt a búcsút, melyet X. Leó a (II. Gyulától megkezdett) Szent Péter-templom költségeinek fődőzésére hirdetett. Midőn Tetzel Wittenberg közelébe ért, *Luther 1517 Mindenszentek előestéjén* a kor szokása szerint vitatás végett a *vártemplom kapujára 95 tételt függesztett ki*, melyekben több tévedés van a búcsúkról és a pápa hatalmáról. E tételek ellen több hittudós hevesen tiltakozott, mások meg Luthernek fogták pártját. Luther nem akart eretnek színben föltűnni: a pápának is megküldte tételeit, sőt azt a kijelentést tette, hogy szavait úgy fogja venni, mint Krisztus szavát. Kijelentése azonban nem lehetett va-

lami őszinte, mert már néhány hónap múlva a rosszul értesült pápától a jobban értesítendőhöz, majd egyetemes zsinathoz föllebezett.

Közben Németországban a viták (1519-ben a híres leipzigi) és a vitairatok egymást érték. Akik előbb tapsoltak Luthernek, azok közül most sokan elhagyták, mert meggyőződtek, hogy Luther nem reformot akar, hanem revolúciót. Azonban az ifjú humanisták, különösen Sickingen Ferenc és az eszes, de igen romlott Hutten Ulrik nyíltan hozzá szegődtek, és ő maga kezdte az uraknak ajánlani tanait. 1520-ban aztán a pápa elvetette 41 tételét, őt magát pedig kiiktatással fenyegette, ha 60 nap alatt vissza nem vonja tévedéseit. Luther az Antikrisztus bullája című iratában durva hangon tiltakozott, és a bullának másolatát meg a Corpus jurisnek egy példányát a diákokkal rendezett menetben Wittenberg kapuja előtt elégette. Ezzel *nyíltan szakított az Egyházzal*.

3. A bulla értelmében makacsság esetén Luthert eretnekként kellett kezelni. Ezért a *wormsi birodalmi gyűlés* elé került (1521). Minthogy itt is csökönyösen ragaszkodott tévedéseéhez, *birodalmi átkot* vont magára. Jóakarója, Frigyes szász válaszó azonban álarcos lovagokkal színleg elfogatta és Wartburg várába vitette. Itt megkezdte Szentírás-fordítását.

Ez a Szentírás-fordítás erőteljes nyelvével olyanféle hatással volt a német irodalomra, mint nálunk Pázmány munkái. Luther a Szentírást ugyan egyedüli hitforrásnak vallotta, azonban nem állotta önkénnyel kezelni ott, hol rendszerével nem vágott össze. Így Szent Jakab levelére azt mondta, hogy «Stroh-Epistel» és kihagyta. Rom 3-as-at hamisan úgy írta át: «egyedül» a hit üdvözt. Mikor ezért kérdőre vonták, azt felelte: «Papist und Esel ist ein Ding; sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas». Az épen nem áll, hogy a «Szentírást ő húzta ki a pad alól»; már 1518-ig csak nyomtatásban a latin Szentírásnak 99, a németnek pedig 18 kiadása jelent meg.

Eközben Luthernek csatlósa, *Karlstadt*, Wittenbergben az új tant kezdte átvinni az életbe. A misét megszüntette, az eucharisziát gyónás nélkül és két szín alatt osztotta ki, diákokkal és munkásokkal a képeket és oltárokat leromboltatta. Ebből nagy fölfordulás lett, mely Luthert arra bírta, hogy otthagyja a Wartburgot; néhány hét alatt aztán rendet teremtett Wittenbergben. De a töle fölidézett szellemek nem akartak lecsendesedni. A felsőbbség elleni tanai termékeny talajra találtak az elnyomott *parasztságnál*, mely *lázadozni kezdett*. Luther kezdetben igazat adott nekik, kedves

urainak és az uraknak

Ebbe kolostora-h Melanchtho

A Lu ki az egyhá konzisztóriu konzisztóriu imádsághól, istentisztelet

4. Az főurat csáb kinek Luth burgi Alber szövetségre kívánták, h ez ellen pr gyűlésen a (confessio a császár eré ellen a seg léptek. Így verre került főként Szás balul ütött a protestán mely szerin választhatta a birodalmi hitvallásána fejedelmekr suk-esetén (reservatum

Azonba közt, ez a öntudat is m keresett kie hozott Ném 1976 kastély

urainak és barátainak nevezte őket; utóbb azonban azt javasolta az uraknak, hogy üssék agyon őket, mint a veszett ebeket.

Ebben az időben levetette a szerzetesi ruhát és elvett egy kolostora-hagyott apácát (Bora Katalint). Ugyanebben az időben Melanchthon segítségével *hozzálátott új követői szervezéséhez.*

A Luther-féle egyházban a püspök helyét a fejedelem foglalja el, ki az egyházkormányzatot egy papokból és világiakból álló testület, a konzisztórium által gyakorolja; a papokat a fejedelem nevezte ki, vagy a konzisztórium választotta. A szentmisét eltörölték; az istentisztelet közös imádságból, prédikációból és éneklésből állott. *A község éneke és az istentisztelet német nyelve nagyban hozzájárult a lutherizmus terjesztéséhez.*

4. Az egyházi javak elkobozhatásának reménye egyre több főurat csábított Luther követésére; nevezetesebbek Hesseni Fülöp, kinek Luther és Melanchthon bigamiát engedélyezett, és Brandenburgi Albert, a német lovagrend hitehagyott főmestere. Ezek aztán szövetségre léptek, és midőn a katolikus birodalmi rendek azt kívánták, hogy az összehívandó zsinatig vallásújítás ne történjék, ez ellen protestáltak (ezért *protestánsok*) és (1530-ban) az augsburgi gyűlésen a császárnak és a rendeknek átnyújtották tanaik foglalátát (*confessio augustana*; innen ágostai evangélikusok); mikor pedig a császár erélyesebben akart ellenük eljárni, megtagadták a törökök ellen a segítséget; sőt Schmalkaldenben védő- és dacszövetségre léptek. Így az ellentétek egyre jobban kiélesedtek, míg végre fegyverre került a dolog. A háború, az ú. n. schmalkaldeni háború főként Szász Móríc árulása következtében a katolikusokra nézve balul ütött ki; Károly kénytelen volt meghátrálni. Öccse Ferdinánd a protestánsokkal 1555-ben megkötötte az *augsburgi vallásbékét*, mely szerint a katolikus és az ágostai hitvallás közt szabadon választhattak a birodalmi rendek: a hercegek, birodalmi városok és a birodalmi lovagság. Ezek kényszeríthették alattvalóikat a maguk hitvallásának elfogadására (*cuius regio, eius religio*). Az egyházi fejedelmekre nézve azonban azt rendelte Ferdinánd, hogy hithagyásuk esetén állásuk és vagyonuk megmarad a katolikus Egyháznak (*reservatum ecclesiasticum*). Ez ellen a protestánsok tiltakoztak.

Azonban amily mélyé vált az ellentét a katolikusok és protestánsok közt, ez a béke nem jelenthetett végleges megoldást. Mikor a katolikus öntudat is megerősödött, a kölcsönös feszültség a harmincéves háborúban keresett kiegyenlítést. Ez a háború (1618–1648) mérhetetlen nyomort hozott Németországra (lakossága 18 millióról 4-re olvadt le; elpusztult 1976 kastély, 1629 város, 18.300 falu), s mindkét részről hihetetlen el-

keseredéssel folyt. A békét (*westfaleni béke*, 1648) végre is csak a kölcsönös kimerültség hozta létre. Itt a kálvinizmus is polgárjogot nyert, és az egyházi vagyon elosztására nézve az 1624-iki állapot lett irányadó, ami által a katolikus Egyház nagy anyagi károkat szenvedett.

5. Maga *Luther* nem érte meg az augsburgi békét. Élete *utolsó idejét* szomorú tapasztalatok keserítették meg. A fejedelmek daskáltak az elfoglalt egyházi vagyonban, a prédikátorok pedig, sőt ő maga is, nélkülöztek. Fájdalommal kellett látnia, hogy a gyűlölet, fősვნყსég és erkőlcstelenség nagyobb mértékben dűl az «evangélium» alatt, mint a pápistaság idejében. Wittenbergben azt írja: «Csak ki, ki ebből a Szodomából». Hányatott életének gutaűtés vetett végét 1546-ban.

Személyisége nincs híjával a kiválóbb vonásoknak: Őszinte vallásosság és őnzetlenség jellemezték. Emellett fáradhatatlan tetterővel rendelkezett és mestere volt a szónak. Azonban hiű volt, ingerlékeny és veszekedő természetű, és feneketlen gyűlöletet táplált ellenségei, különösen a pápa iránt; az értelmet és a tudományt lebecsűlte, és érvekre is legtőbbször csak durva becsmőrlésekkel felelt; még kortársainál is nyersebb volt írásaiban, különösen a híres Tischreden-ben is. Meg volt győződve, hogy az egyházi állapotok megreformálására van hivatva; de ebben őnmításnak és nem egészen egészséges vallásosságának (egész életében igen skrupulőzus volt) lett áldozata. Műve nem volt reformálás vagyis az eredeti forma visszaállítása, hanem *deformálás és forradalom*; az Egyház bajait úgy akarta orvosolni, hogy magát a létét támáda meg. Ezt ma elfogulatlan protestáns történetűrók is elismerik (I. 31. olv. és 35. §. 2).

32. §. A svájci hitűjítók: Zwingli és Kálvin.

1. *Luther* példája Svájcbán is követőkre talált, először *Zűrichben*, hol *Zwingli* Ulrik, jeles humanista, de győnge jellemű pap a búcsűk, a szentek tisztelete és a bőjt ellen kezdett szólni. Majd saját botrányos életére való hivatkozással megtámáda a celibátust, megházasodott, és a városi tanács segítségével *űj istentiszteletet szervezett, mely a ridegségig szegény volt*; orgona és ének száműzve volt, az oltárok és képek kipusztultak; az egész istentisztelet prédikálásban, némi köző imádságban és évenkinti négyszeri áldozásban állott. A katolikus istentisztelet a városban tiltva volt; ha pedig valaki máshol vett részt katolikus istentiszteleten, pénzbírsággal, majd számkivetéssel bűnhődött. *Zwingli* műve gyorsan terjedt, úgy hogy hovatovább csak az őskantonok (Schwyz, Uri, Unterwalden és Luzern) maradtak hívek az ősi valláshoz. Az erőszakos *Zwingli* ezektől teljes meghódolást követelt, de ők fegyverrel vívták ki vallás-szabadságukat (Kappel 1531).

Luther
marburgi ta
értelmét, uta
ség Jėzus K
jelenlét tan
delmekre t
a kálvinizmu

2. Ne

Kálvin (Ch
tikai okokb
így a legna
nek hitűjítá
nekik, aki
kudaré után
vallási életé
ság és kemé
jellemzi val
rium az ink
erkőlcși ele
házakat, és
találtatott,
esetleg bitő
aki tagadta
volt, még a
zajosabb m
zett, mely

Tanít

határozottsá
predestinác
némelyeket
oda kerülje
foglal el L
jel, de a v
ugyan szub

1. A

Henrik, ak
ezért a pá

Luther kezdetben kereste az egyesülést *Zwinglivel*; azonban a híres marburgi találkozón, hol (a Fekete, medvében) vitatták az Oltáriszentség értelmét, utaik örökre elváltak: *Zwingli* azt tanította, hogy az Oltáriszentség Jézus Krisztusnak csak jelképe, *Luther* nem tágitott a valóságos jelenlét tanától. Emellett *Zwingli* demokrata volt, *Luther* pedig a fejedelmekre támaszkodott. A zwingliánusokat Svájcban utóbb fölszívta a kálvinizmus.

2. Nemsokára Genf is kapott újítót a francia származású Kálvin (Chauvin) János személyében. A genfiiek gazdasági és politikai okokból amúgy is állandó viszályban éltek püspökeikkel, és így a legnagyobb készséggel csatlakoztak *Luthernek*, illetve *Zwinglinek* hitújításához. Az egyházi szervezetet aztán *Kálvin* adta meg nekik, aki téves tanításai miatt Franciaországból kiutasítva, több kudarc után végre 1541-ben saját terve szerint rendezhette Genf vallási életét. Ő maga ifjúkorában kicsapongó volt, utóbb komorság és keménység vert gyökeret lelkében. Ez a komor erőszakosság jellemzi vallását is. Egy világiakból és egyháziakból álló presbitérium az inkvizíciónál sokkal szigorúbban ügyelt föl a vallási és erkölcsi élet minden nyilvánulására; évenként többször bejárta a házakat, és a magánéletet is ellenőrizte. Aki súlyosabb bűnben találtatott, nevezetesen aki ellenszegült az újítóknak, arra börtön, esetleg bitó vagy máglya várt; így *Servede Mihály* spanyol orvosra, aki tagadta a Szentháromságot. Az istentisztelet rideg és komor volt, még a társaséletben is távol kellett tartani a fényűzést és zajosabb mulatságot. *Kálvin* az új tan ápolására főiskolát szervezett, mely nagyban elősegítette a kálvinizmus terjedését.

Tanításai közt különösen kettőt kell kiemelni: Még nagyobb határozottsággal, mint *Luther* és *Zwingli*, tanította a föltétlen predestinációt, mely szerint Isten tekintet nélkül minden érdemre némelyeket az örök kárhozatra szán és gondoskodik róla, hogy ezek oda kerüljenek. Az Oltáriszentségre vonatkozó tanítása középhelyet foglal el *Luther* és *Zwingli* tanítása között: a kenyér és bor csak jel, de a vétel pillanatában Krisztus a hívők számára ott van, nem ugyan szubstanciája szerint, hanem erejével.

33. §. Az angol hitújítás.

1. Angliában a hitújítás a fejedelmektől indult ki. T. i. VIII. Henrik, aki *Luther* ellen még írásban is védte a hét szentséget és ezért a pápától a defensor fidei (hitvédő) címet kapta, feleségül

akarta venni egyik udvarhölgyét (Boleyn Annát), jöllehet törvényes házasságban élt aragoniai Katalinnal, ifjan elhunyt bátyjának volt feleségével. Midőn a pápa a helyzet tiszta felismerése után e törvényes házasság fölbontásába nem egyezett bele, ő maga tette ezt meg, elvette udvarhölgyét és 1534-ben kiadta a felsőségi okiratot, melynek értelmében az angol egyház feje a király. Aki az új rendnek ellenszegült, halállal lakolt; így Boldog Fisher püspök és a hires humanista, kitünő jellemű Boldog Morus Tamás kancellár. Vérszomja nem ismert határt: rendeletére több mint 20 püspök, 500 szerzetes és 200 nemes vérzett el; hat felesége közül kettőt vérpadra küldött. A katolikus hitet azonban nem akarta bántani; sőt hat pontban halált mondott mindazokra, akik nem fogadták el Luther tévedéseivel szemben a katolikus igazságot.

2. Közvetlen utóda, a kiskorú VI. *Edvárd* alatt bevezették Kálvin tanát. Ez az újítás akkor még nem állandósult meg; **Katholikus Mária** ugyanis nagybátyjának, Pole biborosznak segítségével helyreállította a régi rendet. De a szelídséggel megkezdett munkát nagy szigorúsággal folytatta: fölújította az inkvizíciót és körülbelül 200 protestánst kivégeztetett. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a kivégzetteknek egy része politikai bűnös volt; és ha az ő eljárását összevetjük atyjáéval és még inkább féltestvéréével, Erzsébetével, nem értjük, miért kapta épen ő a «véres» jelzőt. Rövid uralma után következett

Erzsébet (1558—1603) VIII. Henriknek Boleyn Annától született lánya, aki a pápánál nem számíthatott a trónhoz való jogának elismerésére, s azért sietett atyja nyomdokába lépni. Rendeletére a felsőségi esküt mindenkinek le kellett tennie; a vonakodókat szabadság- és jogvesztés érte. Sőt mikor V. Pius őt letettnek nyilvánította, a vérpad is működésbe lépett, és körülbelül 200-an haltak meg hitükért, köztük a szentéletű *Campion* jezsuita. 39 tételben megállapította a hitvallást, mely lényegében Kálvin tanításait tartalmazza; azonban meghagyta a katolikus szertartást és a püspöki szervezetet (innen episkopális egyház, high church, ellentétben a kálvinista szervezettü presbiteri egyházzal, a law church-el).

A lutherizmus és a kálvinizmus mellett tehát az anglikán egyház a harmadik hitújítási típus. Szervezete azonban ellenzőkre talált, kik a külsőségekben is a Kálvin-féle egyszerűsége törekedtek, és ezért magukat puritánoknak nevezték és a presbiteri szervezetet fogadták el. Egy ideig a hivatalos anglikán egyház ezeket is majdnem úgy üldözte, mint a kato-

likusokat; u
helyzete azo
ben néhány
Orániai Viln
ságot adott,
törvényeket
a katolikus
vásárlás útjá
börtön járt.
veszedelem

3. Ar

azért az ar
parlament s
a nép azon
tanusított
lalására sa
mikor pedi
területekre
11-ed része
5 fillér vér
szerezhette
harang és
fizetni a st
hiteért, min
roltak a sza
jutottak, de

34. §. A

1. A

ügy alakult
kora után 2
tatlan idege
megfészkel
ismét föllán
részt az 14
Hunyadit a
indult. Mid
lelke Vitéz
érezte ő
túlzó párt

likusokat; utóbb aztán szabadságot adtak nekik. A katolikusoknak a helyzete azonban egyre rosszabbodott, különösen amióta elkeseredésükben néhányan összeesküdtek (puskapor-összeesküvés I. Jakab ellen, 1605). Orániai Vilmos az összes protestáns felekezeteknek teljes vallásszabadságot adott, a katolikusokra nézve azonban érvényben hagyta a korábbi törvényeket (I. 31. olv.), sőt 1700-ban törvényt hozott, melynek értelmében a katolikusok képtelenek voltak a vagyonszerzésre akár öröklés, akár vásárlás útján; a misézésért vagy katolikus iskolázásért életfogytig tartó börtön járt. Ezek a törvények csak a 18. század végén, az amerikai veszedelem nyomása alatt enyhültek némileg.

3. Anglia uralma kiterjedt **Irországnak** egy részére is, s azért az angol hitújítást az írekre is rá akarták erőszakolni. Az ír parlament szolgamódra meg is hajolt VIII. Henrik és Erzsébet előtt, a nép azonban hű maradt katolikus hitéhez. De az üldözések közt tanusított ellenállása az angolokat az egész szigetország elfoglalására sarkalta (1603). Földjük egy részét (2400 klm²) elkobozták, mikor pedig (a 17. század közepén) föllázdak, a legkietlenebb területekre szorították őket, úgyhogy a művelhető földnek csak 11-ed része maradt a kezükben; papjaik fejére, mint a farkasokra 5 fillér vérdíjat tűztek, polgárjogaikat elkobozták; vagyont nem szerezhettek, iskolákat nem építhettek, hanem csak kápolnákat harang és torony nélkül. Emellett tartoztak az anglikán papságnak fizetni a stólát és egyházi adót. Soha nép annyit nem szenvedett hiteért, mint az írek az angoloktól. Nem csoda, ha sokan kivándoroltak a szabad Amerikába. Az otthon maradtak példátlan nyomorba jutottak, de hitükhöz hívek maradtak.

34. §. A protestantizmus térfoglalása a) hazánkban.

1. A Luther előtti században *Magyarország egyházi viszonyai* is úgy alakultak, hogy az újítók visszhangra találhattak. Nagy Lajos dicső kora után *Zsigmond* az Egyházat békóba vetette. A főméltóságokat méltatlan idegenekkel töltötte be, kiknek laza kormányzata alatt könnyen megfészkelhették magukat a visszaélések. Igaz, *Hunyadi János* idejében ismét föllángolt a magyar nép vallásos buzgósa. Szent lelkesedéssel vettek részt az 1450. évi jubileumi búcsúban, készséggel követték Capistranot és Hunyadi a törökök elleni harcokba. *Hunyadi Mátyás* atyja nyomdokain indult. Midőn azonban 1471-ben elnyomta azt az összeesküvést, melynek lelke Vitéz János esztergomi érsek volt, az egész magyar egyházzal érezte önkényét. Legtöbbet ártott a humanista irodalom és művészet túlzó pártolásával, mert ezzel együtt a pogány erkölcsök és eszmék is

utat találtak, és rabul ejtették magát a királyt és főpapjait is; pl. Csezmicei János püspök (Janus Pannonius) teljesen pogány verseket írt. *Mátyás gyöngye utódai* alatt anarchia kapott lábra, mely szomorú állapotokat értelt az Egyházban is: a világi nagyoknak csak saját hatalmuk növelésére volt gondjuk, és példájukat követték a főpapok, első helyen a nagyravágyó Bakócz Tamás. Így a monostorok elnéptelenedtek, a papság tudatlanságban nőtt fel, a nép pedig uraitól elnyomva és papjaitól elhanyagolva elvadult, és végre is a rémes parasztlázadásban tett kísérletet jobblét szerzésére (1514). De

Jóllehet a talaj eléggé elő volt készítve, *Luther eszméi nálunk kezdetben élénk ellenzésre találtak*. Először is azért, mert a gyűlölt német párt, II. Lajos feleségének emberei terjesztették; aztán azért is, mert ismeretes volt, milyen agitációt fejtett ki Luther, csak hogy a császár ne segíthesse a magyarokat a török ellen; és végül, mert lehetetlen volt a magyaroknak elfelejteni a pápák támogatását. Nem meglepő tehát, ha az ország rendei állást foglaltak a «német vallás» ellen, sőt az 1525-iki országgyűlés törvényt alkotott, hogy a *lutheránusokat el kell égetni* (Lutherani comburantur). E törvény megalkotásában bizonyára a törökbarát Luther elleni méltatlankodásnak is megvolt a maga része, de egyébként ez csak a kor szellemében való védekezés volt az ország vallási egységét bolygató merénylet ellen (i. 24. §. 2.). Azonban a törvényt soha végre nem hajtották. Igaz, a nyugati határszélen megégettek egy lutherista könyvkereskedőt, de ez még a törvény meghozatala előtt történt (1524) és érte a felelősség az illető földesurat terheli, akinek rendeletére történt.

2. A mohácsi vésszel (1526) azonban a helyzet megváltozott.

1) *Hat püspök a csatatéren maradt*. Méltóságukat Ferdinánd nem töltötte be, hanem jövedelmeiket lefoglalta zsoldosai számára; az eláryult egyházmegyékben pedig a megfogyatkozott *papság* kellő buzgóság és tanultság híján nem tudott szembeszállni a többnyire ékesszavú és tudákos hitújítokkal. 2) *A belső harcok és a törökök előnyomulása* állandó izgatottságban tartották a lelkeket, és vallási kérdésekben is lehetetlenné tették a higgadt gondolkodást. 3) *A királyi hatalomért* ketten versengtek, Ferdinánd és Szapolyai János, kik mindketten meggyőződéses katolikusok voltak ugyan, de párthiveiknek lutherizmusa fölött kénytelenek voltak szemet hunyni, nehogy elveszítsék őket. 4) Hozzájárult, hogy a templomok a *főuraké* és a városoké voltak. Luther követői pedig nálunk is elsősorban ezeket iparkodtak megnyerni; ezek aztán templomaikat megnyitot-

ták a hitújít sikerrel teher *meghagyták* csak külső ringathatták *ság területén* az újítókkal eskü követk házak elpus

Ily kö Dévai Biró volt nehéz szász város aztán jobbá Ugyan a Tiszántúl Ferdinánd e nak garázda

Erdély újítás is kez melynek szé György, János hiten élő D nagy részét

35. §.

Spanya az újítóktól, pedig elsőso végország és ták, a katho tották a katho országban és

1. N volt és eze az uralkodá mők vallása (utrechtí uni

ták a hitújítóknak, és magukkal vitték a népet is. Ezt annál biztosabb sikerrel teheték, mert ravasz taktikával a *katholikus vallás külsőségeit meghagyták* (sok helyütt a 17. század elejéig) és így a jobbára csak külsőségekből itélő népet könnyen abba a fölfogásba ringathatták, hogy meg van hagyva régi hitében. — A török hódoltság területein meg épen teljesen védtelenek voltak a katolikusok az újítókkal szemben: Az egyháznagyok az uralkodónak tett hűség- eskü következtében nem tartózkodhattak e helyeken, a szerzetes- házak elpusztultak és ijesztő paphiány mutatkozott.

Ily körülmények közt az új vallás hirdetőinek (ismertebbek Dévai Biró Mátyás, Meliusz Juhász Péter, Szilveszter János) nem volt nehéz rövid idő alatt megnyerni az északi bányavárosok és a szász városok német polgárságát és a főurak egy részét. Ezek aztán jobbjáaikra is ráerőszakolták az új vallást.

Ugyanekkor kezdett tért foglalni a *kálvinizmus* is, különösen a Tiszántúl. Terjedését itt nagyban elősegítette a nemességnek Ferdinánd elleni gyűlölete, melyet spanyol vezéreinek és katonái- nak garázdasága szított föl bennük.

Erdélyben a lutherizmus és kálvinizmus mellett egy harmadik újítás is kezdett terjedni, a Szentháromság-tagadó *unitárius vallás*, melynek szerzője az itáliai Socinus volt, főapostola pedig Blandrata György, János Zsigmond fejedelem udvari orvosa, és a már negyedik hiten élő Dávid Ferenc. Ezek a fejedelem oltalma alatt Erdély nagy részét unitáriussá tették.

35. §. A protestantizmus térfoglalása b) Európa többi országaiban.

Spanyolország és Itália, leszámítva Lombardiát, egészen ment maradt az újítóktól, amaz az inkvizíció erélyes kezelése következtében; Itália pedig elsősorban a pápa világi fősége miatt. Ellenben Dánia, Svéd-, Norvégország és Izland egészen lutheránussá lett; az egyházi javakat elkobozták, a katolikusok ellen pedig kegyetlen törvényeket hoztak, melyek kiirtották a katholicizmusnak még a maradványait is. Németalföldön, Franciaországban és Skóciában a kálvinizmus hódított.

1. Németalföld a hitújító mozgalom idejében a Habsburgoké volt és ezek mindent megtettek a protestantizmus távoltartására. De az uralkodásukkal elégedetlen nemesek gyűlölettel teltek el az elnyomók vallása iránt is. Mikor aztán az északi rész köztársasággá alakult (utrechti unió, 1579), megtette a kálvinizmust államvallásnak és kegyet-

lenül elnyomta a katolikusokat. A déli rész, *Belgium* há maradt ősi katolikus hitéhez.

Skóciában *Knox* János, Kálvin barátja az ősi Egyház ellen izzó gyűlöletet terjesztett. A gyöngye kormányok tehetetlenek voltak vele szemben, és *Stuart* Mária mélyen katolikus lelkülete mellett sem tehetett semmit a katolicizmus érdekében; sőt *Knox* fanatizmusa miatt még házi kápolnájában is csak bajosan hallgathatott szentmisét. Mikor aztán kénytelenségből férje gyilkosának (*Bothwell*) adta kezét, az országban nem volt többé maradása. A mai történeti kutatás ugyan kétségtelenné tette, hogy ártatlan volt férje meggyilkoltatásában, de bőszen alattvalói *Knox*-tól tüzelve, lemondását sürgették. Ő Angliába menekült rokonának, *Erzsébet*-nek otlatma alá. Itt 20 évi börtön és utána vérszékely várta. A skótok pedig Kálvin szellemében szervezték egyházukat, kegyetlenül kiűldözték a katolikusokat és példátlan vandalizmussal rombadöntöttek mindent, ami a régi vallásra emlékeztetett.

Franciaország uralkodói mindenképp iparkodtak távartatni az újítást. Délen azonban visszhangra talált Kálvin tana, és követői, a *hugenották* hosszú háborúkat idéztek föl. Ezeknek egy szomorú epizódja az ú. n. *Bertalan-éj* vagy *Vérnász* (1572. aug. 24-ére virradó éjjel), midőn a navarrai hercegnek (*Bourbon Henrik*nek) és a király (*IX. Károly*) hugának nászára sereglett előkelő hugenották közül többen megöltek és néhány hét leforgása alatt Páris környékén mintegy 4–5000 hugenottát lemészároltak. Ezért a sajnálatos vérfürdőért a felelősség a francia udvart terheli. Értelmi szerzői *Medici Katalin* anyakirályné és *Guise Henrik* herceg, kik féltették politikai befolyásukat. Az Egyháznak az egészhez semmi köze. Igaz, hogy Rómában a történet hírére *Te Deum*-ot tartottak. De a francia király a külföldi udvaroknál úgy tüntette föl a dolgot, hogy sikerült elfojtania egy ellene szőtt összeesküvést. A harcok csak a *nantes-i ediktummal* (1598) értek véget, hol a hugenották messzemenő szabadságokat kaptak (főntartott városok, «állam az államban»). XIV. Lajos azonban teljesen áthatva attól a gondolattól, hogy egységes államban csak egy vallást lehet megengedni, a nantes-i ediktumot (1685-ben) visszavonta.

2. A protestantizmus nem egészen egy század alatt nagy területeket hasított ki az addig egységes nyugati katolikus kereszténységből. E gyors terjedés érthetővé válik, ha megfontoljuk, milyen állapotban volt az Egyház a középkor végén, és milyen eszközök terjesztették a protestantizmust.

A protestantizmus elterjedésének okai közt első helyen kell említeni, hogy az állapotok csakugyan rászorultak a reformra, és mert az egyházi reform késett, könnyen megvethették lábukat

az újítók. Ez úgy, hogy Ezzel aztán forradalom csak azt a v ellen dühör forradalmat véget.

Ami pe emberi természet ellen amúgy

1) Szol egyházi tekin az egyeseknek állította a sz azt az irányt téren pedig a kereszténység hagyta.

2) Szol népek közt f német rendek mozgalmát úg fől szabadtatásá vitte bele. A fől kell ölelni lását a germá

3) Szol miképp kell ga megtette őket gadta az újítá nél fogva alati evangéliumot pítottak, mely

A prote párhuzamba mohammeda reszténységet lutherizmust must, a szak erőszak.

az újítók. Ezek sok visszaélést csakugyan megszüntettek, de csak úgy, hogy elpusztították magát a szervet, melyben a bajt találták. Ezzel aztán művükre a reform helyett a revolúciónak, a romboló forradalomnak jegyét nyomták. Az újítók rovására kell írni nemcsak azt a vandalizmust, mellyel a nép az egyházi intézmények ellen dühöngött, hanem azt a sok vallásháborút és politikai forradalmat is, melyek a westfaleni békével korántsem értek véget.

Ami pedig az eszközeit illeti, a protestantizmus szövetezett a romlott emberi természetnek ama tényezőivel, amelyek a katolikus életeszmény ellen amúgy is állandóan tusakodnak. Nevezetesen:

1) Szolgálatába állította a túlzó individualizmust: elvetette az egyházi tekintélyt, s helyébe tette a Szentírást; annak értelmezését az egyeseknek tetszésére bízta. Elvetette a szentségeket, s helyükbe állította a szubjektív hitet. Ezzel azonban támogatásban részesítette azt az irányzatot, mely társadalmi téren anarchiára, szellemi kölcsönös téren pedig az örök igazság tagadására vezet: sőt kikezdte magát a kereszténységet, amennyiben annak tanításait az egyén szabad tetszésére hagyta.

2) Szolgálatába állította a nacionalizmust. Luther a germán és román népek közt fönnálló különbségeket ellentétévé élesítette ki, kiaknázta a német rendek elégedetlenségét (*gravamina nationis Germanicae*), és az ő mozgalmát úgy tüntette föl, mint a németiségnek a római iga alól való felszabadítását. Ezáltal azonban a kereszténységbe a megosztás csiráját vitte bele. A kereszténység ugyanis Jézus Krisztus akaratából egyetemes: föl kell ölelnie minden kort és minden nemzetet. Luther pedig az ő vallását a germánokhoz kötötte.

3) Szolgálatába állította a világi fejedelmeket. Megtanította őket, mikép kell gazdagodási vágyukat az Egyház vagyonából kielégíteni; sőt megtette őket az új egyházak fejeivé. Ha aztán egy-egy fejedelem elfogadta az újítást, a terroriális jog (*cuius regio, eius religio*) barbár elvé-nél fogva alattvalóikat is belerántotta az újításba. Így Luther és társai az evangéliumot teljesen alárendelték az államhatalomnak, és országot alapítottak, mely erről a földről való.

A protestantizmus gyors terjedését tehát semmikép sem lehet párhuzamba állítani a kereszténység első terjedésével; hanem inkább a mohammedanizmus erőszakos térfoglalásához kell hasonlítani. A kereszténységet a pogányok közt szellemi felsőbbbsége terjesztette, a lutherizmust pedig épúgy, mint annak idején a mohammedanizmust, a szabadjára engedett emberi szenvedélyek, az érdekek és erőszak.

36. §. Az egyházi reform megkezdése: a trienti zsinat.

1. A hitújítás terjedésének a hithű fejedelmek csak ügyelbajjal tudták útját állni, míg megvoltak azok a bajok, melyek az újítók föllépését látszólag igazolták. A hitújító mozgalom gyökeres leküzdése, az igazi reform a trienti zsinattal vette kezdetét, mely több megszakítással (1545—1563 közt) folyt le. A zsinatot a katolikusok és lutheránusok egyaránt szorgalmazták, de az utóbbiak nem jelentek meg. Maga Luther «Das Papsttum zu Rom vom Teufel gestiftet» címen egy csúnya képekkel illusztrált írást bocsátott világgá, melyben vallásháborúra és a pápa megölésére izgat.

A zsinat kettős feladatát oldott meg. Egyfelől szabatosan meghatározta az újítók tévedéseivel szemben a katolikus igazságot, különösen a hit forrásairól, a Szentírásról és hagyományról, aztán a megigazulásról, a szentségekről és a szentek tiszteletéről. Másfelől pedig megfelelő intézkedéseket tett az egyházi állapotok megjavítására: Megszüntette az alamizsnagyűjtők (búcsúprédikátorok) tisztét; szigorúan megtiltotta az egyháznagyoknak a javadalmak halmozását, s a püspököknek kötelességévé tette, hogy egyházmegyéjükben tartózkodjanak. A szerzetes életbe becsúszott visszaélések legtöbbszörének azzal vette elejét, hogy meghatározta a fogadalomtétel korát (legkevesebb 16 év), és a női szerzetek számára ismét visszaállította a klauzurát. Szabályozta a papképzést abban a formában, mint ma is dívik, s egyházmegyénként szemináriumokat rendelt el, melyeknek tanulmányi életrendjét előírta; a püspököket kötelezte a plébániák szorgalmas látogatására, a plébánosokat a vasárnapi és ünnepnap igehirdetésre. Elrendelte továbbá a misekönyv, breviárium és a latin Szentírás (Vulgata) új kiadását, és közreadta a tilos könyvek átnézett jegyzékét (index librorum prohibitorum). Más kisebb jelentőségű reformokat a pápára hagyott.

2. A trienti zsinat új életerőt öntött az Egyházba: a katolikus fejedelmek most már céltudatosabban és erélyesebben léptek föl az újítókkal szemben. Kiváló pápák, püspökök és szentek emeltek a nép vallási életét, és a felebaráti szeretetnek elragadó példáit adták; a szerzetesi intézmény új korszerű hajtásokat hozott, a megrekedt hittudomány új lendületet vett; a 15. század óta megakadt misszió nagy eréllyel újra megindult, és váratlan ered-

ményeivel sz
ház tehát,
fényesen me

37. §. A t

1. Az
ténynek, hog
szellem, mely
foglalták el s
nikánus, ki e
éléseket, sze
életszentségév
ki. Emellett
egyesíteni, és
győzelmét (15

A pápai
kelő családból
méltóságot, és
másik kiváló f
és áldozatkész
mégis a szeli
Egyháznak, és

V. Pius
Julius-féle és a
hogy 1582. ok
400 évben hár
ségnek nagy
akarták, hogy
ták újítását; na
sokat tett a tu
kat állított, töb
a Szent István
alapítványából.
Germanico-Hun

Utóda V
sokat tett Róm
külön testületel
kőn. Megjegyzé
pápajelölt érde

ményeivel szinte kárpótolta az Egyházat a veszteségekért. Az Egyház tehát, melynek az újítók már-már halotti torát ülték, ismét fényesen megmutatta, hogy fogyhatatlan önújító erőthordoz magában.

37. §. A trienti zsinat végrehajtói: a) A reformpápák és a jezsuiták.

1. Az egyházi reform sikerére döntő jelentősége volt annak a ténynek, hogy az Egyház szentélyéből végleg eltűnt az a világiasszellem, mely a reneszánsz-pápák idején oda beférkőzött. *Kiváló pápák foglalták el szent Péter örökét*, nevezetesen **V. (Szent) Pius** dominikánus, ki erős kézzel megszüntette az egyházi államban a visszaéléseket, személyesen fölkereste a szegény- és kórházakat, és *életszentségével az egyházfői méltóságnak általános tiszteletet vívott ki*. Emellett sikerült neki több keresztény fejedelmet a törökök ellen egyesíteni, és csodálatosan meglátta don Juan d'Austria híres *lephantói győzelmét* (1571), a törökök visszaszorításának kezdetét.

A pápai trónra főként **Borromeo sz. Károly** segítette, ki igen előkelő családból származott, már 23 éves korában megkapta a bíborosi méltóságot, és második Szent Ambrusként működött Milanóban. E kornak másik kiváló fia **Szalézi sz. Ferenc**, Genf püspöke, ki előkelő modort és áldozatkészséget kedves lelkülettel egyesített. Természettől heves volt, mégis a szelídségnek kiváló mintaképe lett. Ezeket nyert vissza az Egyháznak, és műveiben (Philothea, Theotimos) ma is él.

V. Pius utóda, **XIII. Gergely**, keresztülvitte a *naptár-javítást*; a Julius-féle és a csillagászati év közötti különbséget az által egyenlítette ki, hogy 1582. okt. 4. után mindjárt 15-ét íratott, és elrendelte, hogy minden 400 évben három szökőnapot el kell hagyni. E tétével az egész emberiségnek nagy szolgálatokat tett. A protestánsok ugyan kezdetben nem akarták, hogy a pápa «kötelelet vessen szarvukra», utóbb azonban elfogadták újítását; napjainkban végre a keletiek is magukévá teszik. XIII. Gergely sokat tett a tudományért. Különféle nemzetek számára papnevelő iskolákat állított, többek között a magyarok számára a Collegium Hungaricum-ot a Szent István alapította magyar zarándokház és a megszünt pálosok alapítványából. Ezt utóbb egyesítették a német Collegiummal; *Collegium Germanico-Hungaricum* címen ma is fennáll.

Utóda **V. Sixtus** megtisztította az egyházi államot a banditáktól, sokat tett Róma szépítése érdekében és az Egyház ügyeinek intézésére külön testületeket (kongregációkat) szervezett egy-egy bíborossal az élükön. Megjegyzésem, hogy halála után a pápaválasztás alkalmából egy pápajelölt érdekében készültek a *pápákról szóló jóvendölések*, melyeket

az ismeretlen szerző Malachiás ir érseknek (a 12. századból) tulajdonít; az addigi pápákat igen részletesen jellemzi, az V. Sixtus utániakat csak nagy általánosságban (l. 32. olv.).

2. Az egyházi reform legjelentékenyebb munkásai a **jezsuiták** lettek. *Alapítójuk Loyolai sz. Ignác*, spanyol nemes katona, ki Pampelona védelmében lábzúzódást szenvedett, s betegségében különösen a szentek életének olvasása következtében magába szállt. Önmegtagadó életet kezdett, és tanulatlan ember létére megírta a lelkigyakorlatok könyvét, mely Szalézi sz. Ferenc szerint több lelket térített már meg, mint ahány betűje van. 33 éves korában az iskolás fiúkkal együtt tanulta a latin nyelvtant, majd egyetemeket látogatott, és Párisban a Mont Martre-on hat társával (köztük Xavéri sz. Ferenc, Kelet apostola és a szervező tehetségű Lainez) szövetségre lépett a szegények gondozására és a pogányok térítésére. Szervezete 1540-ben *Jézus társasága* néven nyert jóváhagyást.

Ez a szerzet *gondviselészerű hivatást töltött be*, épúgy, mint annak idején a bencések és a kolduló szerzetek. A protestantizmust megállította hódító útjában, és sok elveszett területet visszaszerzett az Egyháznak. Meglepő *sikereit főként két dolognak köszönheti*: a) *Tagjait kiválóan neveli*. A belépő a két évi noviciátus alatt alaposan megismerkedik az öntökéletesedés útjaival, a következő években bölcséletet, hittudományt, nyelveket és szaktudományt tanul. A szerzet jól kiismeri tagjainak tehetségeit, mindenkit eszerint képezet ki, és képességeinek megfelelő működési térre állít. b) *Szent Ignác fölismerte a korszükségeket, és szerencsés kézzel választotta meg azok kielégítésére az eszközöket*. A protestáns szabadság helyébe a tekintély elvét állította. Rendjének feje az életfogytig választott generális, ki az egész szerzetet kormányozza; a tagok föltétlen engedelmességre nevelődnek, a gondos ellenőrző rendszer pedig lehetetlenné teszi a visszaélések becsúszását. Emellett azonban az egyes tagoknak szabadabb mozgást enged, mint a régiebb szerzetek, és nem kötelezi őket a közös zsolozsmára (l. 33. olv.).

A szerzet tevékenysége felöleli az egyházi tevékenységnek minden terét: a lelkipásztorkodást, a gyóntatást, lelki gyakorlatokat; a Mária-kongregációk által a világi katolikusokat is jobban a szerzethez csatolja; emellett buzgón műveli az összes tudományokat. Főgondja a missió és a felsőbb oktatás volt. Sikereit nagyban

elősegítette a *hiségek egésze*. Borja sz. Fe Péter a mag Szent Alajos szeretet hőse elhunyt Berce

Az újít nem szünetek ismételnék. Ig vannak (*Mon* és befolyáshoz misitvány, me (1612-ben). Ar *eszközt*». Miko 1000 márkát jogi karánál kezett, és legu setével. Ami a nevű jezsuita és Melanchtho és megtiltotta,

A 18. s likus politiku melyre mint Pombal rájuk hatalom ellen esküvésben. kiutasította a Franciaország asszony volta Kelement, ho teljesen. A ta ügyelete alatt ket, és (Porot talin cárnő C visszaállította

elősegítette az a körülmény, hogy *mindjárt kezdetben a kiváló egyéniségek egész sorával rendelkezett*, minők Xavéri sz. Ferenc és Borja sz. Ferenc mellett Canisius sz. Péter a német, Pázmány Péter a magyar restauráció vezére; az életszentség nagy példái: Szent Alajos, Gonzaga hercegének fia, a tisztaság és a felebaráti szeretet hőse, a tanuló ifjúság mennyei pártfogója; a szintén ifjan elhunyt Berchmans sz. János és Szent Szaniszló.

Az újítók engesztelhetetlen gyűlölettel teltek el a jezsuiták ellen, és nem szüntek meg őket *rágalmakkal* illetni, melyeket ma is gyakran megismételnek. Így rájuk fogták, hogy rendszabályaik mellett titkos utasításai vannak (*Monita secreta*) arra nézve, mikép lehet megnyerni az embereket és befolyáshoz jutni. Azonban az e címen forgalomba került munka hamisítvány, melyet egy a rendből kutasított ember bosszúból adott ki (1612-ben). Arról is vádolják őket, hogy tanítják e tételt: *«A cél szentesíti az eszközt»*. Mikor azonban a 19. század közepén P. Roh német jezsuita 1000 márkát tűzött ki annak számára, aki egy német protestáns egyetem jogi karánál e vádat bebizonyítja, 20 éven keresztül senkisé sem jelentkezett, és legutóbb is a fanatikus Hoensbroech-ot visszautasították kérésével. Ami a *zsarnokgyilkosság* megengedett voltát illeti, egy Mariana nevű jezsuita 1600 körül ezt csakugyan tanította, mint annak idején Luther és Melanchthon és mások is. De generálisa e tételt törölte könyvéből és megtiltotta, hogy rendjében bárki is hirdesse.

A 18. században a jezsuiták protestáns ellenségeihez katolikus politikusok is csatlakoztak, akiknek nem tetszett az a befolyás, melyre mint a fejedelmek tanácsadói szert tettek. Portugáliában Pombal rájuk fogta, hogy Paraguay-ban az indiánusokat a portugall hatalom ellen lázítják, és hogy résztvettek a király elleni összeesküvésben. Azért egy részüket bebörtönözte, más részüket pedig kiutasította az országból. Példáját nemsokára követték Spanyol- és Franciaország, hol a janzenisták, az enciklopedisták és Pompadour asszony voltak ellenségeik. A Bourbon-udvarok végre rávették XIV. Kelemet, hogy 1773-ban a rendet eltörölje. De nem osztak szét teljesen. A tagok együtt élhettek szerzházáikban a püspökök fölügyelete alatt. Nagy Frigyes becsülte őket mint jó és olcsó nevelőket, és (Porosz-Sziléziában) meghagyta házaikat; hasonlóképen Katalin cárnő Orosz-Lengyelországban. VII. Pius (1814-ben) ismét visszaállította a rendet. Ma 16.000 tagja van.

38. §. A trienti reform végrehajtói: b) Egyéb újkori szerzetek.

1. Az újkori szerzetek *rendesen lelkipásztorságra, tanításra vagy betegápolásra adják magukat*, és épúgy mint a jezsuiták, szabadabb mozgást engednek tagjaiknak.

Az *ifjúság nevelésére alakult a kegyes tanítórend* (Scholae piae, piaristák). Alapítója *Kalazanti sz. József* (1556—1648), régi spanyol grófok ivadéka, kinek kiváló tulajdonánál fogva fényes pályára nyílt kilátása; ő azonban mindenről lemondva Rómába ment, és itt előbb betegápolással és szegénysegítéssel foglalkozott, majd fölismerve igazi hivatását, az utcákról fölszedett szegény gyermekeket nevelte (kezdté 1597 őszén). 1617-ben Gyümölcsoltókor szerzetesi ruhát öltött és társasága négy évre rá szerzetté lett. Szent József páratlan odaadással élt iskolájának, hős lélekkel viselte azokat a csapásokat, melyek rendjét élete alkonyán érték. Rendje különösen Spanyolországban, Olaszországban és Magyarországon terjedt el. Hazánkban az 1715-iki országgyűlés honosította meg; első házuk Podolinban volt.

A kegyes tanítórendéhez hasonló föladatra vállalkoztak Franciaországban az *iskolatestvérek* (alap. de la Salle János 1680; hazánkban 1894 óta vannak) és a *szaléziánusok*, kiket a 19. században az olasz Don Bosco alapított. — Lányok nevelésével foglalkoznak főként az *orsolyaszüzek* (alapítójuk Szent Angéla és Borromeo sz. Károly) és az *angol kisasszonyok* (alap. az angol Ward Mária 1609-ben).

2. Elsősorban *betegápolásra vállalkoztak az irgalmasrendiek*, egy világiakból álló társaság, mely alapítójának, *Istenes sz. Jánosnak* halála után (1550) renddé lett.

A *szegények és betegek érdekében* legtöbbet tett *Páli sz. Vince* († 1660), szegény földmíves szülők gyermeke, aki mint fiatal pap Marseille közelében kalózkok kezébe és a törökök fogságába került. Fogságában megtérítette urát, és miután kiszabadult, a felebaráti szeretet szolgálatára adta magát. *Jelszava* volt: Isten és a szegények. A polgárok milliókat bocsátottak a szegény papnak rendelkezésére, kinek minden ügyefogyottra volt gondja, még a lelencekre és a gályarabokra is. A betegek ápolására alapította a *Szeretet lányait* (betegápoló apácák, irgalmas nénék). Kezdetben ellenzésre talált az az eszméje, hogy a nőt a klauzura védelme alól kibocsájtja;

de műve fényes ismerést vívta magának a gációt létesíté.

A nép

Alapítójuk L. séget papság nálatára kész mutatása (a mányos kép Kalazanti sz. Tagjai az or

3. A

ebben a tév rendje, mely Szent Feren csuklya (cap eredeti alakja

A trap

volt udvaronc szigorú ciszte a kartauzi sz szerzet alapít

39. §. Az

1. Már hevitette mer spanyolok ny mában, a nyu tatlan tevéker van pogány. I fölfedezők ke tettek a benn Bertalan dom kormányozták vetett rendjük

2. Ind

már tanár v nyerte őt es (Goa-ban) k tásával, gyer

de műve fényesen bevált, és nemkatolikusoktól is a legnagyobb elismerést vívta ki. A nép vallási életének megjavítására papi kongregációt létesített; ezek a *lazaristák*.

A népmissiók jó munkatársakat nyertek a *redemptoristákban* is. Alapítójuk **Liguori sz. Alfonz**, nemes nápolyi család sarja, ki az ügyvédséget papsággal cserélte föl. Hires munkái a lelkészkedő papság használatára készült erkölcstana és az Oltáriszentség látogatására szolgáló útmutatása (a legifjabb egyházdoktor, † 1787). Különösen a papság tudományos képzését szolgálja egy másik kongregáció, melyet oratorium címén Kalazanti sz. József barátja, a vonzó egyéniségű **Neri sz. Fülöp** alapított. Tagjai az *oratoriánusok*.

3. A régi kolostori eszmény ápolására csak kevés szerzet alakult ebben a tevékenységet sürgető korban. Ezek közé tartozik a **kapucinusok rendje**, mely úgy keletkezett, hogy egy Bassi Máté nevű franciskánus Szent Ferenc szigorú szabályának követése, hosszú szakáll és hegyes csuklya (capucium) viselése által vissza akarta állítani (1528) rendje eredeti alakját.

A trappisták is régi eszményhez szegődtek. Bouthillier de Rancé, volt udvaronc a normandiai La Trappe kolostorban visszaállította a régi szigorú cisztercita fegyelmet, a tagokat nehéz testi (földműves) munkára és a kartauzi szabály követésére kötelezte, és ezzel (1664-ben) a legszigorúbb szerzet alapítója lett.

39. §. Az újkori hittérítések Amerikában és Ázsiában.

1. Már Kolumbusz Kristófot az evangélium terjesztésének vágya is hevitette merész útjaiban; és az Újvilágban a portugallok, franciák és spanyolok nyomában mindjárt megjelentek a térítők az aztékek birodalmában, a nyugatindiai szigeteken és Délamerikában. A hittérítők fáradhatatlan tevékenysége nem maradt eredmény nélkül; *ma Amerikában alig van pogány*. De kezdetben a térítésnek roppant akadálya volt az európai fölfedezők kegyetlensége a bennszülöttekkel szemben. A hittérítők sokat tettek a bennszülöttek nehéz sorsának enyhítésére, különösen *Las Casas* Bertalan dominikánus; a jezsuiták Délamerikában a megtérteket maguk kormányozták, az ú. n. *redukciókban*. Áldásos tevékenységüknek véget vetett rendjük eltörlése.

2. India apostola Xavéri sz. Ferenc. E fényes tehetségű férfiú már tanár volt a párisi egyetemen, mikor Loyola sz. Ignác megnyerte őt eszméinek és Ázsiába küldte térítő útra. Előindiában (Goa-ban) kezdte meg működését az ottani régi keresztények oktatásával, gyermekek nevelésével és betegek ápolásával; majd a benn-

szülöttekhez fordult. Életszentsége, szava és csodái nyomán föl-
újulni látszottak az apostoli idők: az emberek tízezrével tértek
meg, és az üldözések közepett is állhatatosak maradtak. Aztán át-
ment Japánba, és ott mint annak első apostola a boncok (pogány
papok) ellenállása dacára fényes eredménnyel működött, és már
Kinába készült, mikor 45 éves korában lázban meghalt. Százezreket
keresztelt meg, és sikerei tetőfokán is oly alázatos volt, hogy Szent
Ignáchoz csak térdén állva írta leveleit. Jellemzi őt szokott mon-
dása: Mindenért kárpótolva vagyok, ha csak egy lelket sikerül
megmentenem (I. 34. olv.).

Kinában, melyen Ázsia vallási sorsa fordul, 1600 körül há-
rom jezsuitának sikerült matematikai és csillagászati ismereteik révén
a pekingi császári udvarban befolyáshoz jutni. Nyomukban a ke-
reszténység is kezdett tért foglalni; a tömegesebb megtéréseknek
azonban útját állta az a körülmény, hogy a nép hosszú évezredek
alatt belecsontosodott ősi vallásába, mely össze volt forrva a tár-
sadalmi és polgári szokásokkal. A jezsuiták már most úgy gondol-
ták, hogy a kínaiaknak e szokásait a kereszténységben is meg lehet
tűrni; annál inkább, mert így sokkal nagyobb kilátás nyílt az evan-
gélium terjedésére. Hasonlóképen gondolkoztak rendtársaik Indiában
is, hol a kasztrendszerhez alkalmazkodtak. Eljárásuk azonban egyéb
téritőknél ellenzésre talált, hosszú vitákra vezetett, és végre is a
pápa részéről tilalomban részesült. Azóta a nép megrögzöttsége és
az előljárók fanatizmusa miatt a kínai missiók hanyatlottak, de az
ifjú kínai köztársaság (1912) vallásszabadságot ad a keresztények-
nek épügy, mint a modern Japán.

40. §. Az egyházi tudomány és művészet föllendülése a trienti zsinat után.

1. A katolikus öntudat fölébredése, a szerzetes élet föl-
virágzása és az újítókkal való szellemi mérkőzés új életerőt öntött
a hittudományba is.

Mint hajdan a pogányok támadásai, úgy most a protestánsok ráfo-
gásai fölhívták a katolikus tudósokat az igazság védelmére és az újítók
hamisságának kimutatására. E polemiai irodalom képviselői közt legkivá-
lóbb a jezsuita *Bellarmin* biboros és méltó társa *Pázmány Péter* (Kalau-
zával). A katolikus igazságok rendszeres kifejtésében leghíresebb a spa-
nyol jezsuita *Suarez*.

Új erő
Ott működött
«a Meaux-
a francia k
sebb hittudó
l'histoire uni
ség, de mély
regum, rex o

A prote
mán letért az
turiatorok (F
egyház történe
Egyháztörténe
történeti tud
szereztek a m
Tagjai (Mabill
és munkabírá
alapították me
továbbá az or
alapvető hatal
a szentek élet
társai, a holla
toriánus kezd

Az újko
Terézia, a vil
polgári család
csodálatos hit
spanyol nyelv

A világi
fejezői az ol
nyol *Calderon*
Lusiada című

2. Az
dülésével egy
Egy be
azt tanította,
szet úgy meg
gyelemnek ne
tételeket elité
fanggal, hogy
benn Janseni

Új erőre kapott az egyházi szónoklat, különösen a franciáknál. Ott működött a francia irodalomnak egyik legkiválóbb alakja, *Bossuet* «a Meaux-i sas», nem kifogástalan jellem, amennyiben meghódolt a francia királyok abszolutista törekvéseinek; de egyike a legjelesebb hittudósoknak, sőt kitűnik mint történetbölcselő is (*Discours sur l'histoire universelle*). Kortársa *Fénelon* püspök nem oly kimagasló tehetség, de mély lélek. Mellettük tündököl a jezsuita Bourdaloue (orator regum, rex oratorum).

A protestánsok azt állították, hogy a katolicizmus a századok folyamán letért az ősi keresztény alapról; különös az ú. n. *magdeburgi centuriátorok* (Flacius Illyricus-szal az élükön) századok szerint kidolgozott egyháztörténelmükben rengeteg történeti tévedést hoztak forgalomba az Egyházzól. Ez szükségessé tette a katolikus igazság védőinek részéről a történeti tudományok intenzív művelését. E téren halhatatlan érdemeket szereztek a *maurinusok*, egy bencés alapon álló szerzet Franciaországban. Tagjai (Mabillon, Ruinart, Montfaucon) szinte emberfölötti szorgalommal és munkabírással rendeztek értékes kiadásokat a régi írók műveiből, és alapították meg a modern történetírás különféle segédtudományait. Kiválik továbbá az oratoriánus *Baronius*, ki a magdeburgi centuriátorok ellen alapvető hatalmas történelmet írt és a jezsuita *Bollandus*, aki megkezdte a szentek életírásait; félben maradt művét folytatják Belgiumban rendtársai, a bollandisták. A Szentírás kritikai földolgozását egy francia oratoriánus kezdte (Richard Simon).

Az újkori misztikusok közül kiválnak Szalézi sz. Ferenc és *Szent Terézia*, a világirodalomnak egyik legérdekesebb alakja. Mint egyszerű polgári család gyermeke a kármeliták reformátora lett; írásaiban pedig csodálatos hittudományát és mélységes vallási élményeit a legtisztább spanyol nyelven fejezi ki († 1582).

A világi irodalom művelői közül a katolikus eszmény tisztább kifejezői az olasz *Tasso* († 1595) Megszabadított Jeruzsálemével, a spanyol *Calderon* († 1681) vallási drámáival és a portugall *Camoëns* († 1582) *Lusiada* című hőskölteményével.

2. Az az élénk szellemi élet, mely a hittudományok föllendülésével együttjárt, nem egy heves *szellemi harcra* adott alkalmat.

Egy belga pap, *Jansenius* Lutherhez és Kálvinhoz hasonlóan azt tanította, hogy az eredeti bűn következtében az emberi természet úgy megromlott, hogy a jóra képtelen, viszont az isteni kegyelemnek nem tud ellenállni. Midőn a pápa ezeket az eretnek tételeket elítélte, követői, a **janzenisták** ellenszegültek azzal a felfoggal, hogy az elítélt tételeket ők is elítélik, de azok nincsenek benn Jansenius könyvében. A mozgalom középpontja a párisi Port

Royal női zárda volt, az egyik előharcosa az éles elméjű és mélyen vallásos Pascal. Harcaik belenyúltak a 18. századba és a francia egyháznak nagy károkat okoztak. Többek közt annyira aláásták a pápai tekintélyt, hogy a despota hajlamú XIV. Lajos érkezettnek látta az időt a **gallikanizmus** nyílt proklamálására. Unsolására ugyanis 1682-ben a francia püspökök (kettő kivételével) Bossuet vezetése alatt négy cikkelyt adtak ki, melyben ki van mondva, hogy a zsinat a pápa fölött áll, a pápa az Egyház hozzájárulása nélkül nem tévedhetetlen hirdetője a katolikus igazságnak, és a pápa legtöbb jogát a francia egyházban a király gyakorolja.

Inkább elméleti jelentősége volt az ú. n. **molinista vitának**. Ez a dominikánusok és a jezsuiták között tört ki (1600 körül) és ama nehéz kérdés körül forgott, miképp lehet összeegyeztetni az emberben az isteni kegyelem működését a szabad akaratral. A jezsuita Molina Lajos olyan elméletet állított föl, mely a kegyelem hatékonyságát lekicsinyleni és a szabad akaratot túlságosan kiemelni látszott: a dominikánusok Szent Ágoston és Szent Tamás tekintélyére hivatkozva ellene támadtak. A vitának nem volt se vége se hossza, míg végre a pápa mindkét irány követőinek megtiltotta, hogy eretnekeknek mondják egymást.

3. A hittudománnyal nem egyszer ellentétbe került a feltörtető ifjú természettudomány. Így a Galilei-esetben.

Galilei kiváló fizikus és pizai egyetemi tanár 1600 körül kezdte tanítani Kopernikus heliocentrikus világrendszerét, és heves vitáiban a Szentírásra is hivatkozott, annak magyarázására pedig olyan elveket állított föl, melyek a legtöbb akkori hittudós álláspontjával ellenkeztek. Erre a szent officium kongregációja elítélte azt a tanítását, hogy a nap a világ közép-pontja és hogy a föld forog a nap körül; őt magát pedig arra kötelezte, hogy e tanítást nyíltan ne hirdesse. Mikor aztán Galilei évek múlva *Dialogo* című munkájában ezt az ígéretét megszegte, 1632-ben az inkvizíció elé került. Itt ama kor szokásaihoz mérten igen enyhén bántak vele; mese, hogy börtönbe zárták vagy megkínozták. A tárgyalások befejezésekor aztán tételeit esküvel kellett visszavonnia. De nem igaz, hogy térdén állva tett esküje után fölkelt, és lábával toppantva azt mondta: Mégis mozog (éppur si muove)! Mikor a kongregáció elítélte a föld forgásáról szóló tételt, tévedett. *E tévedés azonban nem érinti az Egyház tévedhetetlenségének dogmáját*, mert a tévedhetetlenség nem jár ki a kongregációknak, hanem csak a pápának és a püspökök testületének.

Galilei elítélésében nem egy mai ember bizonyosságot lát arra, hogy az Egyház a tudományos haladásnak ellensége. De minden alap és jog nélkül. Nemcsak, hogy a mai tudomány az Egyház emlőin nőtt nagyra (1. Hitvéd. 31. § 1), hanem épen a világrendszer kér-

déseiben is
másfélezerén
meg: a tu
rozottan, ho
csillagok kö
munkáját (I
nak ajánlott
a heliocentr
beleszóltak

Magán
jóakarója, s
győződéses l
főként két o
helyének bet
mányos érve
írás magyar
rendszer öss
és a betű sze
mely gyökere
éles ellentét
bizonyítékok
csillagász és
zadban csak
lett állást fo
róla, és Bac
nak Galileire
centrikus re
volt maradá
jén is törült
leg tehát ért

4. Az
mán uralomra
arányosság he
barok, melyet
jellemeznek
részben már
mesterek után
ismét, még p
támadt (a ker
országban a v

és mélyen
a francia
láásták a
kezettnek
szolására
Bossuet
mondva,
hozzájáru-
ságnak, és
orolja.

nak. Ez a
ama nehéz
n az isteni
ajos olyan
nyleni és a
usok Szent
ak. A viták-
ny követői-
t a feltör-

örül kezdte
vitáiban a
eket állított
Erre a szent
ilág közép-
a kötelezte,
évek mulva
n az inkvi-
ántak vele;
befejezése-
ogy térden-
adta: Mégis
l forgásáról
e tévedhetet-
ngregációk-

lát arra,
e minden
gyház em-
dszer kér-

déseiben is tény, hogy a *Ptolomaeus-féle geocentrikus rendszernek* másfélezeréves egyeduralmát két katolikus egyházi férfiú döntötte meg: a tudós *cuesi Miklós bíboros*, aki először mondotta ki határozottan, hogy a föld csak olyan, mint a többi égitest, csillag a csillagok közt, és *Kopernikus frauenburgi kanonok*, ki alapvető munkáját (*De revolutionibus orbium coelestium*, 1543) III. Pál pápának ajánlotta. Ebben az időben mintegy száz évig lehetett hirdetni a heliocentrikus világnézetet, anélkül, hogy az egyházi hatóságok beleszóltak volna.

Magának Galileinek épen az egyháznagyok sorában számos jóakarója, sőt barátja volt, még elítélése után is; s ő maga meggyőződéses katolikusként halt meg. Ha mégis eljártak ellene, annak főként két oka volt: a) *Tanítása ellentétben állt a Szentírás több helyének betűszerinti értelmével*, és ő ahelyett, hogy rendszerét tudományos érvekkel bizonyította volna, illetéktelenül és hevesen a Szentírás magyarázatába bocsátkozott. b) *A Ptolomaeus-féle geocentrikus rendszer összhangban volt a látszattal, az aristotelesi bölcseséggel és a betű szerint értelmezett Szentírással, és hosszú évszázadok alatt mély gyökeret vert a lelkekben*. Galilei felfogása azonban mindezekkel éles ellentétben állott; és sem ő, sem kortársai *nem tudtak döntő bizonyítékokat felhozni az új rendszer mellett*. Akkor a legtöbb csillagász és matematikus is a földforgás ellen nyilatkozott. A 16. században csak egyetlenegy matematikus mert nyíltan Kopernikus mellett állást foglalni; Luther csak mint a frauenburgi bolondról beszélt róla, és Baconnak, a híres bölcselőnek csak sajnálkozó szavai vannak Galileire. Híres kortársának, Keplernek Tübingenben a heliocentrikus rendszer hirdetése miatt a protestáns hittudósoktól nem volt maradása, és a protestáns Zürichben még a 18. század elején is törölték egy tudós könyvéből a földforgás tételét. Történetileg tehát érthető a kongregáció ítélete, ha sajnálni való is.

4. *Az egyházi művészet*. Az egyházi építésben a 16. század folyamán uralomra jutott a reneszánsz. A század végén e stílusban a gondos arányosság helyét bizonyos önkény és szabadabb alkotás foglalta el; ez a *barokk*, melyet csavart oszlopok, halmozott, sokszor szeszélyes díszítések jellemeznek (különösen a jezsuiták használták). Részben továbbképzése, részben már elfajulása a *copf- és a rokokó-stíl*. — A képzőművészetben a nagy mesterek után hanyatlás állott be. Csak a 17. században virágzott föl ismét, még pedig Németalföldön, hol *Rubens*-ben elsőrangú mestere támadt (a keresztfrefeszítés és levétel az antwerpeni dómban). Spanyolországban a világiasabb Velasquez mellett *Murillo* († 1682.) a mély vallá-

sos érzést kiváló színezéssel egyesíti. — Az *egyházi zenében Palestrina* († 1594.) remek alkotásaival (Missa assunta, Improperia, Stabat Mater) az egyházi szimfoniás zene megmentője és újjáteremtője lett. Mellette kiválik ebben az időben Orlando Lasso. Palestrina példája a következő időkben sok utánzóra talált. De a 18. században az opera és oratorium fejlődése és a vonós hangszerek túltengése következtében ismét világiasság szellem lopózott be az egyházi zenébe, melytől még a *nagy német mesterek* sem tudtak mentek maradni (Mozart, Haydn, Beethoven † 1827.); műveik azonban tanúságot tesznek arról, hogy a katolikus vallás minden korban a legkiválóbb művészi alkotásokat képes inspirálni.

41. §. A katolikus restauráció Magyarországon.

1. A katolikus restauráció munkáját nálunk Oláh Miklós esztergomi érsek kezdte meg, aki Németalföldön megismerte az újítás veszedelmét és a szükséges tudományos érvekkel fegyverkezett ellene. Gondoskodott arról, hogy a nép megbízható papokat kapjon; a trienti zsinatra a magyar püspöki karból képviselőket küldött, Telegdy Miklóssal lefordíttatta és terjesztette Canisius katechizisát és betelepítette a jezsuitákat (1561-ben Nagyszombatba). Ferdinánd utóda, Miksa azonban nyíltan kedvezett a *protestantizmusnak*. Lutheránus hadvezérei erőszakosan pártolták a protestánsokat, az esztergomi érsekség az ő mulasztásából 23 évig betöltetlen maradt. Ily körülmények közt a protestantizmus *főltartóztathatatlannul hódított*; Miksa uralkodásának vége felé már alig egynéhány főúri család volt katolikus. A protestánsok most már támadásra is érezték erőt. Erre fölhasználták azt az elégedetlenséget, melyet a katonai önkényuralom a Tiszán túl és Erdélyben keltett, és Bocskay István vezetése alatt (akit éppen nem vallási indítékok állítottak a fölkelés élére) fegyvert fogtak. A fölkelést befejező bécsi béke, majd két évre rá az 1608-i országgyűlés a két protestáns felekezet vallásszabadságát törvénybe iktatta nemcsak a rendek, hanem a városok és falvak számára is.

E sikerekre a protestánsok vérszemet kaptak; és mikor megkezdődött a harmincéves háború, elérkezettnek gondolták az időt arra, hogy Magyarországnak protestáns királya legyen Erdély ravasz diplomata fejedelmének, Bethlen Gábornak személyében. Megindult tehát a háborúskodás, melynek mindjárt kezdetén Bethlen vezére, Rákóczi György elfoglalta Kassát, és jöllehet a vár föladásakor ki volt kötve, hogy a lakosoknak nem esik bántódása, a kálvinista hajdúk fanatizmusának áldozatul esett három (1904-ben boldoggá avatott) *kassai vértanú*: Kőrösi Márk esztergomi kanonok, Pongrácz István és Grodecz Menyhért jezsuiták.

2. Mialatt a protestantizmus diadalról-diadalra (nikolsburgi, linzi béke 1645) haladt, az egyidőben háttérbe szorított katolikusoknak kiváló

vezérük tám
és írásban a
gomi érsek
den ágára. E
nagyszombat
neumot. 1629
igazolta a ró
térén is diad
«szeges írás
séggel bizony
tudtak rá me
lefordításáva
kodott. E mu
mos főúri cs
ban történelm
nagy politika
kinek első és
keket sem ha
nádorral elle
delemségnek
bástyája lehe

Restau

át a nagysz
segédek iró
kível lefordít
lésére igen s
totta egy olá
a közép- és
terházy Pál

Igy las

ban a közép
Szűz Mária
vége felé me
lőbb hősök s
ben egy idő

A kath

és állandóbb
Gábor vezér

3. A l

igazával győ
17. század
oszlák korm

Palestrina
Mater) az
tte kiválik
ező idő-
oratorium
ét világias
émet mes-
† 1827.);
ás minden

agon.

lós eszter-
ítás vesze-
zett ellene.
a trienti
y Miklóssal
jezsuitákat
nyltan ked-
n pártolták
évig betöl-
thatatlanul
uri család
rőt. Erre
nyuralom a
alatt (akit
vert fogtak.
szágyülés
nemcsak a

megkezdő-
arra, hogy
mata feje-
a háborús-
örgy elfog-
a lakosok-
áldozatul
örösi Márk
suiták.
burgi, linzi
knak kiváló

vezérük támadt Pázmány Péterben. Már mint jezsuita sokat tett szóban és írásban a katolikus öntudat emelésére, 1616 óta pedig mint esztergomi érsek nagyszabású tevékenységét kiterjesztette az egyházi élet minden ágára. Első gondja volt az alapos *papképzés*. Evégből alapította a nagyszombati egyetemet (1635) és Bécsben az egyetem mellett a Pázmáneumot. 1629-ben az *esztergomi érsek jogait* összegyűjtötte és okiratokkal igazolta a római kuria előtt is. Ritka írói és szónoki tehetségével *szellemi téren is diadalra juttatta a katolikus igazságot*. Az újitók ellen készült «szeges írásai», köztük az «Isteni igazságra vezérlő kalauz», oly felsőbb-séggel bizonyítják a katolikus igazságot, hogy a hazai protestánsok nem tudtak rá megfelelni. Imádságos könyvével, Kempis Krisztus követésének lefordításával és prédikációival pedig a hívők lelki szükségletéről gondoskodott. E munkáival a *magyar irodalmi nyelvnek megeremtője* lett. *Számos főuri családot visszavezetett az Egyházba*, és a költő Zrínyi Miklósban történelmünk egyik legtiszteletreméltóbb alakját nevelte föl. Emellett *nagy politikai tevékenységet fejtett ki*. Meggyőződéssel szolgálta királyát, kinek első és legmeghittebb tanácsadója volt; de a magyar nemzeti érdekeket sem hanyagolta el; a szintén buzgó katolikus Eszterházy Miklós nádorral ellentétben szükségesnek tartotta Erdélynek, mint független fejedelemségnek fennmaradását, hogy a magyar nemzeti önállóságnak védőbástyája lehessen. *Pázmány a magyar főpapnak örök példaképe*.

Restauráló munkájában *hű segítői voltak a jezsuiták*. Ezeknek adta át a nagyszombati egyetemet és nemesi konviktust, s keblükben talált segédeket irodalmi harcához és vállalkozásaihoz; így *Káldi Györgyben*, kivel lefordíttatta a Szentírást (1626). Öntudatos világi katolikusok nevelésére igen sokat tett a *Mária-kongregáció (Congregatio Mariana)*; alapította egy olasz jezsuita 1564-ben). Ez csakhamar működési körébe vonta a közép- és főiskolai ifjúságot, és oly jeles férfiakat nevelt, minők *Eszterházy Pál* nádor és *Kohári István* országbíró.

Igy lassankint ismét biztatón bontakozott ki megpróbált hazánkban a középkori magyaroknak az a szép eszménye, hogy Magyarország Szűz Mária országa (*Regnum Marianum*); mikor pedig a 17. század vége felé megindultak a főlsszabadító háborúk a törökök ellen, a legkiválóbb hősök sorában ott voltak a Mária-leventék, kiknek buzgó hősiességében egy időre szinte föléledni látszott a keresztes hadjáratok szelleme.

A katolicizmus Pázmány vezérsege alatt a szellem eszközeivel nagyobb és állandóbb hódításokat tett, mint ugyanakkor a protestantizmus Bethlen Gábor vezérlete alatt az erőszak fegyvereivel.

3. A katolicizmus tehát a maga erejéből emelkedett föl, és a maga igazával győzni is tudott. *Nem volt szüksége arra a segítségre, melyet a 17. század második felében Lipót alatt az abszolutizmusra törekvő osztrák kormány nyújtott; és csak sajnálni való, hogy ennek szegődött*

szolgálatába a nagytehetségű, de erőszakos *Kollonics* primás is. Tévedés ugyan, hogy ő azt mondta volna: Magyarországot először szegénnyé, azután németté, azután katolikussá teszem; hisz igen üdvös nemzetgazdasági reformokat akart keresztülvinni; de abszolutista törekvése a katolicizmus szellemével merőben ellentétes. Fényesen különbözik tőle kortársa, *Széchenyi Pál* kalocsai érsek, ki a magyar alkotmány sérthetlenségére merete figyelmeztetni a királyt akkor is, mikor a főurak mind hallgattak, és a Rákóczi-féle fölkelés alatt közvetített király és nemzet között.

Ezen abszolutista törekvések ideje alatt több erőszakosság történt a hivatalos hatalom részéről, melyeket nem lehet a magyar katolicizmus rovására írni. Így a *Wesselényi-féle összeesküvéssel* kapcsolatban Pozsonyban (1674-ben) az abszolút kormány törvényszéke 41 protestáns papot és tanítót előbb halálra ítél, majd az ítéletet gályarabságra változtatta. E tényért a felelősség a kormányt terheli és nem a katolikus Egyházat, mely maga is mérhetetlenül szenvedett a nemzeti fölkelésekben. A *Wesselényi-összeesküvés* fejei katolikusok voltak: Thököly Imre fölkelése alatt 22 papot megöltek és 70-et megkínóztak a bösz protestánsok. A katolikusok azonban felédve sérelmeiket, a protestánsokkal együtt szívesen sorakoztak *II. Rákóczi Ferenc* zászlója alá. E szabadságharc főemberei katolikusok voltak.

Az 1711-iki szatmári béke után a katolikus restauráció a befejezéshez közeledett. A katolikus iskolák a jezsuiták és piaristák vezetése alatt föllendültek, a püspökök a hódoltság felszabadulásával visszanyerték egyházmegyéjük egész területét, sőt Mária Terézia idejében új püspökségeket is kellett szervezni; a katolikus vallás az államhatalomnak állandó és most már nem erőszakos támogatásában részesült. Az egyházi élet így a legszebb fejlődésben volt, mikor a fölvilágosodásnak egyházellenes áramlata hazánkba is eljutott.

42. §. A fölvilágosodás és az Egyház.

1. A westfaleni békétől a francia forradalom kitöréséig (1648—1789) terjedő időszak magát a «fölvilágosodás» korának nevezte. Főjellemvonása, hogy *széltében nagy hitközömbösség* terjedt el; a vezető osztályok sok tagja elfordult a kinyilatkoztatástól, és a maguk szakállára bölcselekedtek (*Spinoza* pantheizmusa, *Hume*, *Kant* skepticizmusa); sőt magában a papságban is mutatkoztak olyan törekvések, melyek minden természetfölöttit (titkok, csodák, az Egyház isteni eredete és rendeltetése) ki akartak küszöbölni.

E szomorú jelenség távolabbi oka, hogy a) az *individualizmus* és az *abszolutista nacionalizmus* egyházellenes irányban fejlődött. Azután b) a sok egymásnak ellenmondó felekezet keletkezése az embereket arra a helytelen, de önként kínálkozó következtetésre vezette, hogy talán egyiknek

sincs igaza, ságot «az e is volt. Az vallási viták törődömség. részben onna met a külv megmutatták nek ellentétb való túlságos

De ez fölvilágosodá babonát, pl. tette az álla szemben. Ez érdemi meg, fogva előbb-u

2. A

hol megtere

Szabac

építőmunkás kőműves-tan nagy tűz (1717-ben) a régi szab (humanizmus) páholyokban kötelezve; a mai szociali türelmesekn okkultizmust mat; még a sokakkal el tásokkal tisz lyeken kalar és ettől az ország, Itáli a társadalmi különösen a alakot öltött

sincs igaza, és őket arra csábította, hogy maguk keressék a vallási igazságot «az ész világával». c) A fölvilágosodás hitközömbössége *visszahatás* is volt. Az előző másfél század vallási túlfeszültsége, a szenvedelmes vallási viták és háborúk kora után bekövetkezett a kimerültség és nem-törődömség. A tudományokkal foglalkozó elméknek hitközömbössége részben onnan is eredt, hogy a *természettudományok föllendülése a figyelmet a külvilágra irányította*. Egy Descartes, Galilei, Newton, Kepler megmutatták ugyan, hogy vallásosság és természettudományosság nincsenek ellentétben; mégis megvolt az a veszedelem, hogy a természettel való túlságos foglalkozás eltereli a lelkeket a természetfölötti javaktól.

De ez a kor sincs híján *örvendetes jelenségeknek*. Sőt magának a fölvilágosodásnak is megvolt az a haszna, hogy gyökeresen kiirtott néhány babonát, pl. a kísértetekben és boszorkányokban való hitet, és megteremtette az államhatalom részéről a vallási türelmet minden felekezettel szemben. Ez az utóbbi elvben ugyan jogosulatlan, mert csak az igazság érdemli meg, hogy tűrjék; de a nyugati kereszténység széttagoeltságánál fogva előbb-utóbb meg kellett jönnie.

2. A fölvilágosodás szelleme leghamarabb Angliában tört utat, hol megteremtette a **szabadkőművességet**.

Szabadkőművesek voltak a középkor vége óta azok az építőmunkások, akik nem tartoztak egy céhhez sem. Ilyen szabadkőműves-tanyák (páholyok) nagy számmal alakultak Londonban a nagy tűz (1666) után. Az építkezések befejeztével a páholyok (1717-ben) *szimbolikus nagypáhollyá* egyesültek; azaz megtartották a régi szabadkőműves-szertartásokat, de most már az emberiség (humanizmus) templomát akarták fölépíteni. Az intézmény tagjai a páholyokban végbement dolgoknak teljes titokbantartására voltak kötelezve; a vallást magánügynek tekintették, olyanformán, mint a mai szocializmus (elvben; gyakorlatban t. i. ritkán mutatkoznak türelmeseknek). A 18. század folyamán számos páholyban okkultizmust (pl. szellemidézt) űztek. Ez sok mesére adott alkalmat; még a 19. század végén is egy Taxil Leo nevű szédelő sokakkal el tudta hitetni, hogy a szabadkőművesek külön szertartásokkal tisztelik a sátánt, ki megjelenik gyülekezeteikben. Más helyeken kalandor és kapaszkodó elemek lettek úrrá a páholyokban, és ettől az időtől kezdve a román országokban (Francia-, Spanyolország, Itália) s részben hazánkban is a szabadkőművesség szítja a társadalmi harcokat, és ellensége lett a pozitív kereszténységnek, különösen a katolikus Egyháznak. A germán országokban szelidebb alakot öltött.

Ma is még sokat a titokzatosság és hiúság (fokozatok elnyelésének kilátása) vonz oda, legtöbbet azonban a minden áron való érvényesülés vágya. Mert a különbségek mellett a szabadkőművességnek mindenütt megmaradt az az ősi vonása, hogy mint érdekszövetkezet a profánokkal (= nem-szabadkőművesek) szemben álutakon és erőszakkal iparkodik érvényesülésre segíteni tagjait. A páholyok humanizmusa és jótekonysága (mely különben is csak a tagoknak szól), a haladás, műveltség, szabadság terjesztése és egyéb tetszetős jelszavaik, sőt legtöbbször forradalmi törekvéseik, titkolódzásuk meg szertartásoskodásuk is csak cégér az érvényesülésnek, mint főcélnak leplezésére. Minthogy tagjaikat érdem nélkül is vezető állásokba akarják tolni, veszedelmes ellenségei a társadalomnak; mivel pedig ellenségei az Egyháznak is, katolikus ember egyáltalán nem léphet tagjaik közé; a pápák ezt kiközösítés terhe alatt meg is tiltották.

3. Franciaországban a fölvilágosodás számára a talajt előkészítette részint a francia udvar romlottsága és a politikai meg gazdasági elégedetlenség, részint az egyházi élet ziláltsága (janzenizmus, gallikanizmus). A megindult áradat csakhamar magával sodorta a szellemi élet vezetőit. Egy Montesquieu (*L'ésprit des lois*) még némileg türtőztette magát, de a Diderot és d'Alembert szerkesztésében megjelenő *enciklopédia*, az összes ismeretek lexikona nagy mértékben hozzájárult a hitetlenség terjesztéséhez. Némelyek, mint Holbach, nyíltan azt vallották, hogy az ember csak gépezet, az anyagon kívül semmi sem létezik (materializmus). A szellemes, de erkölcstelen *Voltaire* gyűlölettel és gúnnyal támadt rá mindenre, ami nemes és szent. Kevésbé nyílt támadó *Rousseau*, aki csunya erkölcsi fogatkozásait szemérmetlen tetszelgéssel tárja föl vallo-másaiban (szomorú ellenképe Szent Ágoston *Confessioinak*). Tulajdon gyermekeit jel és név nélkül lelencházba adta; mégis Emiljében utasításokat ad másoknak, hogyan neveljék gyermekeiket.

Németországban a fölvilágosodás mélegágya volt II. (Nagy) Frigyes udvara, leghatalmasabb segítői pedig a német irodalom fénykorának nagy írói, akik között Wieland az alantas indulatoknak hizeleg, Lessing racionalista, Goethe és Schiller általában nemesebb fölfogást vallanak ugyan, de az igazi kereszténységtől mindketten távol állnak (pantheisták); bár Goethe haladottabb korában méltányosabb lett a kereszténységgel szemben, és sem ő, sem a lelkesebb Schiller nem tudták megvonni a bámulatukat a katolikus Egyháztól, melynek költői mozzanatait bőségesen értékesítették munkáikban.

4. A fölvilágosodás kora a politikai életben kifejlesztette az **állami abszolutizmust**. A protestantizmus az államhatalomra

támaszkodó
kezési jogot
gyelméből
minden jog
delmek (mi
tették, Ném
név alatt H

A febr
császár (joz
regium), me
a király bel
Megszüntette
hagyott szer
megyei szem
tott föl, mel
istentisztelet
szerre csak
hat gyertya
tenni, hanem
gyakorlatot a
utczára nyíló

Újításai
mások ellen
Egyház függ
maradt még
föl Bécsben,
tikai és társ
tének vége f
saival kétség
szellem.

43. S

1. A fra
köszönhetette ug
hető részint ab
osztályokat tett
pedig a fölvilá
sok helyütt tör
az osztálykivál

Dr. Schütz A. :

támaszkodott, s ennek fejében az egyházi ügyekben teljes rendelkezési jogot adott neki; protestáns tudósok pedig az «Isten kegyelméből» való királyi hatalmat kezdték úgy értelmezni, hogy minden jog az uralkodóé. Ezt a fölfogást autokrata katolikus fejedelmek (mint XIV. Lajos: gallikanizmus) is szívesen magukévá tették, Németországban hasonló eszméket terjesztett Febronius álnev alatt Hontheim trieri püspök.

A *febronianizmus* értelmében intézte kormányzását II. József császár (*jozefinizmus*). Főlelevenítette a tetszvényjogot (*placetum regium*), melynek értelmében a pápai és püspöki rendelkezéseket a király beleegyezése nélkül nem lehet közzétenni és végrehajtani. Megszüntette a kolostorok egyharmadát; a püspököket és meghagyott szerzeteket pedig elszakította a központtól. Az egyházmegyei szemináriumokat eltörölte és egyetemes papnevelőket állított föl, melyekben az ő szellemében kellett tanítani. Sőt még az istentiszteletet is aprólékos rendszabályokkal írta körül (pl. egyszerre csak egy mise lehet, még pedig a főoltáron, hol legfőljebb hat gyertya éghet; a szentséget nem szabad monstranciában kitenni, hanem csak ciboriumban). A másvallásúaknak szabad vallásgyakorlatot adott bizonyos megszorításokkal (templomokat nem utcára nyíló bejárattal, torony s harangok nélkül).

Újításaiiban a papságnak szolgálékü része segítségére sietett; mások ellenben, Migazzi bécsi és Batthyány esztergomi érsek, az Egyház függetlensége érdekében szálltak síkra. De ő hajthatatlan maradt még akkor is, mikor VI. Pius pápa személyesen kereste föl Bécsben, hogy engedékenységre bírja. Mikor azonban politikai és társadalmi újításai is általános ellenzésre találtak, életének vége felé csaknem összes rendelkezéseit visszavonta. Újításaiival kétségkívül jót akart; de félrevezették elvei, illetve a kor-szellem.

43. §. A francia forradalom és az Egyház.

1. A francia forradalom elsősorban politikai és gazdasági okoknak köszönhetőe ugyan létét, de *éle a francia egyház ellen is irányult*. Ez érthető részint abból, hogy a társadalmi bajokért a nép általában a felső osztályokat tette felelősekké, és ezek között volt a papság is; másrészt pedig a fölvilágosodás szelleme az Egyház iránti tiszteletet és szeretetet sok helyütt tönkretette. Ezért érthető, ha az *alkotmányozó gyűlés* (1789) az osztálykiváltságokkal együtt az egyház kiváltságait is megszüntette, s

az egyházi vagyont nemzeti vagyonnak jelentette ki. Majd eltörölte a nem tanító vagy betegápoló szervezeteket, és új, ú. n. polgári szervezetet adott az egyháznak. Ennek értelmében a püspökségek határai összeestek a departement-okéival, a nem lelkészkedő papi állások megszűntek, a plébánosokat és püspököket a politikai testületek választották, a pápával való összeköttetés megszakadt. Egyházi állást csak az tölthetett be, aki az új alkotmányra megesküdött. Az alsópapságnak kétharmada (46.000) és a püspökök legnagyobb része azonban megtagadta az esküt. A *törvényhozó gyűlés* (1791) még tovább ment: Minden vallási társulatot megszüntetett, és a meg nem esküdt papokat kiutasította az országból. Ekkor mintegy 40.000 pap volt kénytelen elhagyni hazáját; a hirhedt szeptemberi mészárlásnak pedig kb. 300 pap esett áldozatul.

A vallásirtás művét betetőzte a *konvent* (1792—95), mely a királyt vérpadra vitte, a keresztény időszámítást s végül magát a kereszténységet is eltörölte, helyébe az atheizmust, az «egyenlőség és szabadság vallását» proklamálta, és a Notre Dame-ban egy operaénekesnőt helyezett a haza oltárára, mint az ész istennőjét. Most végigsöpört a szerencsétlen országon a forradalmi fanatizmus árja, mely a régi vallásnak nemcsak szolgáit és híveit, hanem még emlékét is ki akarta irtani. Vandalizmusát azonban maguk a forradalmárok is kezdték megsokalni. A legszélsőségeibb elemeknek (különösen Danton-nak) eltávolítása után Robespierre törvénybe foglaltatta, hogy a francia nép hisz egy felső lényben s hogy az ember lelke halhatatlan (l. 35. olv.). Lassankint némi megszorításokkal a katolikus istentiszteletet is engedélyezték. Az üldözések azonban nem szűntek meg, és a helyzet csak akkor javult, mikor a direktoriumot a konzulság váltotta föl. De akkor a franciák Napoleon vezérlete alatt már megkezdtek hódító hadjárataikat, és rátették kezüket a pápai államnak francia és északitáliai területére is. Sőt midőn egy fegyveres zavargás alkalmával Rómában egy francia tábornok elesett, a franciák a pápai államban is kihirdették a köztársaságot és VI. Piust számkivetésbe hurcolták (Valence-ba), hol 1799-ben meghalt.

2. Ekkor sokaknak úgy tetszett, hogy ütött az Egyház számára a végső óra. Külső szabadságát csaknem mindenütt az állami abszolutizmus nyűgözte le, belső életerőit a fölvilágosodás kezdte ki, a pápa számkivetésben halt meg, Róma pedig a francia forradalmárok kezében volt. Az Egyháznak tehát újra volt módja megmutatni, hogy a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.

A biborosok Velencébe gyűltek, és ott megválasztották VII. Piust. A franciáknál az uralmat Napoleon ragadta magához, aki jól látta, hogy saját érdekét mozdítja elő, ha alattvalóinak vallását óvja, és éles tekintetét nem kerülte el az a körülmény, hogy a pápa oly tényező, akivel még az ő hatalmának is számolnia kell. «Úgy tárgyaljon a pápával, írja

egyik tábor Jónak látta egyháznak nyesen túlte organikus teszik a gal méltatta. K hitegetésekk teljesítette i utóbb Napo pápa ősi hű ták a pápai majd Fontai ben és testi őt személye ellenszegült. korlátlan vil is tapasztaln (qui mange ugyanabban tartotta, és u

44. S. Kat

A fran zadban meg kelt (l. 36. o zadi vallás Németorszá

1. Fr

helyzete né ben ismét k katholikus v mus megter Maistre gróf ban utóbb r

talembert gr

A fran szántották f királyság, 18

egyik tábornokának, mintha 200.000 szurony állna neki a háta mögött.» Jónak látta tehát *konkordátumot kötni a pápával* (1801), mely a francia egyháznak visszaadta szabadságát. Napoleon azonban csakhamar önkényesen túltette magát a konkordátum megállapodásain és közzétette az ú. n. organikus cikkelyeket, amelyek bevezetik a placétumot, s kötelezőkké teszik a gallikán tételeket; a pápa ismételt tiltakozását figyelemre sem méltatta. Közben császárrá tette magát, és hogy koronázása fényét emelje, hitegetésekkel rávette VII. Piust, hogy Párisba menjen; de nemcsak nem teljesítette ígéreteit, hanem még mélyen meg is sértette őt. Midőn aztán utóbb Napoleon egyik testvére Nápoly királya lett, és Pius figyelmeztete a pápa ősi hűbéruri jogaira, a francia csapatok megszállták Rómát, elfoglalták a pápai államot, az eltörődött pápát pedig fogságba vitték (Savonába, majd Fontainebleauban). Ott tanácsosaitól elzárták, s a szükséges élelemben és testi gondozásban sem részesítették; sőt Napoleon nem átalotta őt személyesen is sértegetni, mikor vakmerő egyházellenes terveinek ellenszegült. VII. Pius volt abban az időben az egyetlen ember, aki a korlátlan világhódítóval szembe mert szállni. Végre azonban Napoleonnak is tapasztalnia kellett a francia szolás igazságát: Aki pápát eszik, belehal (qui mange du pape, en meurt). Végzetes orosz hadjárata után (1814-ben) ugyanabban a szobában kellett aláírnia lemondását, ahol Piust fogva tartotta, és ugyanakkor, mikor Pius szabadon térhetett vissza, Rómába.

44. §. Katholikus újraéledés a francia forradalom után.

A francia forradalom elűzte azt az aléltságot, mely a 18. században megülte Európa vallási életét, és a katolicizmus új életre kelt (l. 36. olt.) épen azokban az országokban, amelyeket a 18. századi vallástalanság legérzékenyebben sujtott: Franciaországban, Németországban és Angliában.

1. Franciaországban a Bourbonok visszatérésével az Egyház helyzete némileg javult. Fényes tehetségű férfiak a műveltebb körökben ismét becsületre segítették a fölvilágosodástól agyongúnyolt katolikus vallást. Ezek: *Chateaubriand*, a 19. századi romanticizmus megteremtője (Le genie du christianisme, Les martyres), de Maistre gróf (Du pape), *de la Mennais*, ki féktelen demokratizmusában utóbb meghasonlott az Egyházzal, az előkelő szellemű *Montalembert* gróf, az ékesszóló Lacordaire, utóbb Dupanloup püspök.

A francia nemzetet azonban ekkor erős *politikai* válságok szántották föl (1830-ban a júliusi forradalom és utána a polgárkirályság, 1848-ban új forradalom és köztársaság, 1852 után csá-

szárság, 1870 után köztársaság), és az «ancien régime» meg III. Napoleon abszolutista császársága elleni gyűlölet az Egyház ellen is fordult. Ily körülmények közt az Egyház nem tudta visszanyerni régi befolyását. A hit ragyogó példái mellett fölbujánzott a féktelen radikalizmus; a nép vezetése pedig kisiklott a társadalmi mozgalmaktól elzárkózó papság kezéből. Az 1870-i nagy vereségek után még templomot emelt «Jézus legszentebb szívének a megalázott Franciaország»; de az új köztársaságban felülkerekedtek a vallásellenes elemek, kik bevezették a vallástalan állami oktatást, és kiváló férfiak, (köztük Brunetiere, Coppée jeles írók) fáradozása dacára 1905-ben elválasztották az Egyházat az államtól, a szerzetesrendeket eltörölték, az egyházi vagyont elkobozták, a kultusz-költségvetést megszüntették, sőt még a pénzekről is törölték a Dieu protège la France-ot. Ezzel Nagy Károly országa, az Egyház legidősebb lánya az Egyházat majdnem olyan állapotba jutatta, amilyenben a pogány római birodalomban volt Nagy Konstantin előtt. A helyzet csak a világháború után javult némileg; de nagy áron: a francia katolikusok annyira azonosították magukat kormányaik vak sovinizmusával, hogy súlyos és veszedelmes csorbát ejtettek a nemzeti és napi érdekek fölött álló egyetemesség követelményén.

2. A német egyházakra nagy csapást mért a lunevillei béke, melyben a Rajna balpartját Franciaországhoz csatolták és a területük vesztett örökös fejedelmek kártalanítására elkobozták az összes egyházi fekvőségeket. De a német egyház, mely a fölvilágosodás és febronianizmus alatt annyit szenvedett, végre jobb napokat látott. A *német romanticizmus* írói (a konvertita v. Schlegel, Stolberg gróf, Clemens Brentano) lassan visszavezették a lelkeket a középkori keresztény nemzeti hagyományhoz és a katholicizmus megbecsüléséhez. Mások, mint a hatalmas elméjű *Görres* József, a sajtóban küzdöttek az Egyház szabadságáért; apostoli lelkületű püspökök (Sailer, Diepenbrock) főpásztori tevékenységükkel emelték a vallási életet.

Ausztria abban az időben még erősen a jozefinizmus hatása alatt nyögött; azonban Rauscher, a jeles bécsi érsek, *Hofbauer* sz. Kelemen és mások sokat tettek a vallási élet emelésére.

3. A brit birodalomban a francia forradalom által megindított szabadságmozgalom az elnyomott katolikusoknak is hozott némi politikai szabadságot. A teljes fölszabadulás azonban csak

akkor vette
ségü és ön
másfél szá
pationbill-t
lokat. Tova

1849

az írek töm
hogy az an
vallási élet
lebb vitte a
féle mozgalo
így Mannin
előharcosát
tehetségével
angol katho

1. A

teendője vo
azonban őri
mely a franci
vette át az e
azzal kezdte
Az 1848-i f
Rómából. Os
ugyan, de a
volt föltartó
Silvio Pelli
alatt egyesü
Cavour azon
az egyesítés
a franciák
Settembre»)
véget vetette
a pápának.
elismerte, ho
nincs aláren
az elrabolt p

akkor vette kezdetét, mikor *O'Connel* ügyvéd, az **írek** kiváló tehetségű és önzetlen népvezére bejutott az angol parlamentbe, hol másfél századig nem ült katolikus, és 1829-ben kivívta az emancipationbill-t, mely a katolikusoknak is megnyitotta az államhivatalokat. További harminc év alatt az írek egészen fölszabadultak.

1849 óta azután a katholicizmus **Angliában** is föllendült. Ez az írek tömeges bevándorlásán kívül főként annak volt köszönhető, hogy az anglikanizmus néhány kiváló képviselőjét az intenzivebb vallási élet keresése és az egyháztörténelem tanulmányozása közelebb vitte az Egyházhoz. Oxfordi egyetemi tanároktól indult ki a *Pusey-féle mozgalom*, mely sok nagyszellemű férfiút visszavitt az Egyházba; így *Manning* biborost, a keresztény szocializmus egyik első nagy előharcosát és *Newmant*, ki ritka egyéniségével, szónoki és írói tehetségével (Gladstone őt tartotta a legjobb angol prózaírónak) az angol katolikus mozgalomnak félszázadon keresztül volt vezetője.

45. §. IX Pius pápasága.

1. A bécsi kongresszus (1815) után a pápák legsürgősebb teendője volt az egyházi államban rendet teremteni. E munkának azonban óriási nehézségeket gördített útjába az újítás szelleme, mely a francia forradalom után végigjárta Európát. E hanyatott időben vette át az egyházkormányzatot **IX. Pius** (1846—1878). Uralkodását azzal kezdte, hogy amnesztiát adott a bebörtönzött zavargóknak. Az 1848-i forradalom idején azonban neki is menekülnie kellett Rómából. Osztrák és francia csapatok a rendet egyidőre helyreállították ugyan, de akkor már az *ifjú Olaszország* mozgalma (*unita Italia*) nem volt föltartóztatható. Ideális lelkek, (mint Rosmini-Serbati, Gioberti, Silvio Pellico) azon voltak, hogy az olaszok a pápa világi fősege alatt egyesüljenek; Piemont királya, Viktor Emánuel és minisztere, *Cavour* azonban csellel és erőszakkal a pápa ellenére vitték keresztül az egyesítést. 1870-ben, mikor a német-francia háború alkalmával a franciák visszavonták csapataikat, szeptember 20-án («venti Settembre») elfoglalták Rómát, kikiáltották az *egységes Olaszországot*, véget vetettek a pápai államnak és csak a Vatikánt hagyták meg a pápának. Egy évre rá az új olasz kormány a *garancia-törvényben* elismerte, hogy a pápa szuverén úr, ki semmiféle fejedelemnek nincs alárendelve; rendelkezésére bocsátja postáját és táviróját, és az elrabolt pápai állam helyett évi 3¹/₄ millió lirát ajánl. Pius

azonban, nehogy belenyugodni lássék a jogtalanságba, a garancia-törvényt nem fogadta el. Sem ő, sem utódai a Vatikánt nem hagyták el; az egyházkormányzat szükségleteit pedig a hívek önkéntes adományaiból, a péterfillérből födözik.

A pápai állam elvevése nyilván rablás, ezeréves jogoknak lábbaltiprása, mely ellen joggal tiltakoznak a pápák és velük a hű katolikusok. Az Egyház léte nincs ugyan hozzákötve az egyházi államhoz, hisz nyolc századig elvult nélküle; mégis kétségtelen, hogy a pápát mint a világegyház fejét, megilleti a teljes gazdasági és politikai függetlenség, és ennél fogva mai helyzete tarthatatlan. Ez az úgynevezett *római kérdés*, mely még megoldásra vár.

2. Az egyházi állam megszűnése, mely összeesik a német császárság születésével, egymagában is örökké emlékeztetessé teszi IX. Pius uralkodását; de **egyházi intézkedései** is mély nyomot hagytak az Egyház életében. E tekintetben *három esemény* magaslik ki: 1) 1854-ben dogmává emelte Szűz Mária *szeplőtelen fogantatásának* tételét (1. Hittan 19. § 2). 2) 1864-ben kiadta a *szillabust* (Syllabus errorum), mely összefoglalja a kornak főbb tévedéseit. Az Egyház ellenségei sokszor úgy tüntetik föl a dolgot, mintha a szillabusban IX. Pius elítélte volna a modern kultúrát; pedig csak a kultúra fattyúhajtásai, főként pedig a liberalizmus ellen foglalt állást.

A liberalizmus hívei a francia restauráció idejében jelentek meg először mint politikai párt, és a francia forradalom jelszavaival ajkukon egyenlőséget követeltek a kiváltságos nemesi és papi osztály ellenében a harmadik rendnek, a polgárságnak (bourgeoisie). A liberalizmus azóta számos árnyalatot öltött. A *szélső liberálisok*, kiknek *programját* csak részben vallják a mérsékeltek, *politikai téren* hívei voltak a demokrata köztársaságnak, a *nemzetgazdaságban* a szabad versenynek, melynek értelmében mindenkinek joga van úgy gazdagodni, ahogy tud, ha mindjárt a gyöngék elnyomásával is; *társadalmi téren* kívánták a korlátlan sajtó- és szólásszabadságot. *Vallás* dolgában azt a tételt vallották, hogy a vallás mindenkinek magánügye, és hogy az állam vallástalan, vagyis ne törődjék egy vallással sem. Mindkét tétel teljesen téves. A vallás nem lehet merőben magánügy, mert az ember természeténél fogva társas lény, és vallását mások előtt is kell vallania (Hitvéd. 14. § 2). Az állam sem lehet vallástalan, mert az alattvalók összességéből áll, és amint ezeknek nem szabad vallástalanoknak lenniök, úgy az államnak sem.

A szélső liberalizmusnak két *sarkalatos hibája* van: a) Az egyén teljes autonómiáját hirdeti, vagyis az embert kivonja Isten és az erkölcsi törvény tekintélye alól. Ezáltal aláássa a társadalmi rendet; az anarchizmus a liberalizmus gyermeke. Azután b) megengedi az egyén határtalan érvényesülését, szentesíti azt az elvet, hogy «aki bírja, marja»; és

így szülője az fenyegető rém

IX. Pius melyet azon A zsinat a k ságot és k (Hittan 26. §). egész keresz a zsinaton a francia és ne dogma kimor dás után a c dették. Csak vissza egyné historikus. E az *ökatholika* már az egés

1. A v gyül használ sanak, mely hatóságának. német, úgy harcot az E mely elsőso

A kult 1871-i hadn alkalmasnak az államnak melyek a pap ben döntő k törvényszékl szegülő pap pénzbünteté német katho Windthorst- vaskancellár

így szülője azoknak az ádáz osztályharcoknak, melyek a legújabb kornak fenyegető rémei lettek (bolsevizmus, proletárdiktatura).

IX. Pius legkimagaslóbb egyházi ténye 3) a *vatikáni zsinat*, melyet azonban az 1870-i események miatt el kellett napolni. A zsinat a kor tévedéseivel szemben kifejtette a katolikus igazságot és kimondotta a pápa tévedhetetlenségének dogmáját. (Hittan 26. §). Ezt a kérdést már s zsinat előtt is és alatta is az egész keresztény világban szokatlan élénkséggel tárgyalták; magán a zsinaton a püspökök kisebb része (köztük a magyar, osztrák, francia és német püspökök) az időt nem találták alkalmasnak a dogma kimondására; ezek a gyűlésen nem szavaztak, de a kimondás után a dogmát mind elfogadták, és egyházmegyéjükben kihirdették. Csak Németországban, Svájcban és Ausztriában utasította vissza egynéhány egyetemi tanár, köztük Döllinger, a jeles egyházhistorikus. Ezek azután a kormányok támogatásával megalapították az *ókatolikus egyházat*. Azonban gyökeret verni nem tudtak; ma már az egész világon alig számlálnak 100.000 hívőt.

46. §. XIII. Leó és kora.

1. A vatikáni határozatokat a kormányok több helyütt ürügyül használták föl arra, hogy az Egyház ellen mozgalmat indítsanak, melynek célja az Egyházat alárendelni az állami mindenhatóságának. E kultúrharckok (így nevezte először egy protestáns német, úgy tüntetve föl a dolgot, mintha a kultúra kívánná a harcot az Egyház ellen) jellemzik az Egyház legújabb történetét, mely elsősorban a nagy XIII. Leó nevéhez fűződik.

A kultúrharckok sorát *Németország* nyitotta meg. Ott az 1871-i hadműveletek után a porosz kormány, nevezetesen Bismarck alkalmasnak találta az időt arra, hogy az egyházat teljesen alárendelje az államnak. Egymásután adta ki az egyházellenes törvényeket, melyek a papképzést az állam kezére utalják, a plébánosok kinevezésében döntő befolyást adnak az államnak, az egyházi ügyeket állami törvényszéknek rendelik alá, a szerzeteseket kiutasítják, az ellenszegülő papokat és püspököket pedig számkivetéssel, börtön- és pénzbüntetéssel sújtják. Az üldözők hatalma azonban megtört a német katolikusok impozáns ellenállásán, melyet különösen a *Windthorst*-tól szervezett *centrumpárt* fejtett ki. S Bismarckban, a vaskancellárban volt annyi lelki nagyság, hogy korábbi kijelentése

ellenére: «Canossába nem megyünk», maga kereste a békülést, mely teljes eredményre vezetett, mikor a bölcsh. XIII. Leókerült a pápai trónra.

A kultúrharca a német katolicizmusnak javára vált: közelebb hozta a népet papjaihoz és püspökeihez, s valamennyit az Egyház fejéhez, és így kiirtotta a febronianizmus utolsó maradványát. Továbbá a német katolikusokat erejük tudatára ébresztette, mely azóta nagyszabású munkában nyilvánul: A kitünően képzett papság képes minden rangú hívőnek vallási téren vezetője lenni; a katolikusok szociális érdekeit életrevaló egyesületek szolgálják, politikai érdekeit a jól szervezett centrumpárt képviseli; a katolikus világnézetet pedig gazdag és magas színvonalú hittudományos irodalom¹ védi, és az egész kormányzatot kiváló püspöki kar irányítja. Persze most a német katolikusok is sínylek a világháború elvesztését.

Nem ily szerencsés kimenetelűek voltak a kultúrharok a román országokban: Franciaország 1914-ig tervszerű üldözést és elnyomást folytatott. Itália a szétválasztást már 1870-ben keresztülvitte és azóta rabságban tartja azt az Egyházat, melynek pedig híré és látogatottságát köszönheti; a «fascizmus» némi javulást hozott. Portugália 1910-ben köztársasággá alakult, önkényesen fölbontotta a konkordátumot.

2. A kultúrharok sötét háttéréből ragyogó fényben emelkedik ki XIII. Leó nagy alakja. XIII. Leó (1878—1903) a legnehezebb viszonyok közt szilárdsággal és bölcseséggel kormányozta Szent Péter hajóját. Csodálatos éleslátással fölismerte a kor nagy szükségleteit és kielégítésük módját. Különösen kiválik két nagy ténye: Az egyházi tudományosság emelésére a katolikus tudósoknak lelkére kötötte Aquinói sz. Tamás tanulmányozását; egyben azonban hangsúlyozta, hogy a jelenkor tudományos módszereit és vívmányait nem szabad elhanyagolni. Ezzel a hittudományt kiragadta abból a válságból, melybe a fölvilágosodás kora óta került és új virágzásnak indította a keresztény bölcséletet, melynek főhelye a löveni bölcséleti főiskola (leghíresebb tagjai Mercier bíboros és de Wulf). Továbbá pártfogásába vette a katolikus főiskolákat Franciaországban, Belgiumban, Washingtonban, a svájci Fribourgbán. Nagy hálára kötelezte a történet-

¹ A hittudományok a vatikáni zsinat táján ismét nagy lendületet vettek. A nemzetek közül a vezérszerep előbb a németeké, ma a franciáké, a szerzetek közül előbb a jezsuitéké, utóbb versenyt tartanak velük a dominikánusok és ferencesek. Kiváló modern hittudósok: Hettinger, Schanz, Schell, Gutberlet, Garrigou-Lagrange, Adam hitvédők; Franzelin, Scheeben, Kleutgen, Billot dogmatikusok; Mausbach, Vermeersch moralisták; Lagrange, Hummelauer, van Hoonacker biblikusok; Hefele, Hergenröther, Funk, Denifle, Duchesne, Betiffol, Grisar egyháztörténettudósok.

tudományt, vumokat (l. adott, külön jelentősebb mindenütt sz nyel dolgozik

A szoci gróf, Fourier) főként Marx r rok) liberalizmus szocializmusna szerint minden cseréje; eszer formák, sőt a lete. Ennek ér és így ingyen dagszik (kapit törekszik érvé létrejön a szo és a haszon (útján, mások cializmus ma hogy a nép sz csak jogokról de nem töreks szükséges önu jellegét, társada megmutatja le

XIII. Leó («a Vatikán fo ben nem tiündö nyezte. A feje pedig hódoló lelkes zárando

3. Utóda mozdítsa a pag egyházjogot ú életbe). A valle korábbi áldozá Pascendi encik

A moder kinyilatkoztatás

tudományt, mikor a kutatók számára megnyitotta a Vatikáni archívumokat (l. 37. olv.). Másik nagy ténye, hogy a *katolikusoknak irányítást adott*, különösen a *Rerum novarum* kezdetű enciklikával a kor legjelentősebb mozgalmában, a *szociális kérdésben*. Útmutatásai nyomán mindenütt szervezkedett a *keresztény szocializmus*, és nagy eredménnyel dolgozik különösen Németországban, Belgiumban és Ausztriában.

A szocializmus, mint azt a 19. század elején franciák (Saint-Simon gróf, Fourier) és a század közepén német-zsidók: Lassalle, Engels és főként Marx rendszerbe foglalták, a negyedik rendnek (munkások, proletárok) liberalizmusa, megtoldva tudatos antikrisztusi célzattal. A *Marx-féle szocializmusnak* két alaptétele van: 1. A *történelmi materializmus*, mely szerint minden társas emberi életnek alapja a termelés és a termékek cseréje; eszerint alakulnak a társadalmi osztályok, háborúk, politikai formák, sőt a tudomány, művészet és vallás is. 2. A *munkaérték* elmélete. Ennek értelmében a munkás többet dolgozik, mint amennyi a bére, és így ingyen munkát végez a munkaadó számára, aki így folyton gazdagszik (*kapitalizmus*). Másfelől azonban az öntudatra ébredt proletár is törekszik érvényesülni, és így folytonos *osztályharcok* után majd végül létrejön a szociális állam, melyben közös a termelés, a munkafelosztás és a haszon (=kommunizmus). Ezt az elméletet némelyek forradalom útján, mások (revizionisták) békével akarják megvalósítani, és így a szocializmus ma nem mutat egységes képet. Abban azonban megegyeznek, hogy a nép széles rétegeiben aláássák a hitet, a munkások előtt folyton csak jogokról szólnak, soha kötelességekről; vágyakat szabadítanak föl, de nem törekszenek komoly erkölcsi neveléssel a szabadsághoz annyira szükséges önuralmat megadni. A Marx-féle szocializmus antikrisztusi jellegét, társadalomellenességét és gazdasági tehetetlenségét kézzelfoghatóan megmutatja legkövetkezetesebb alakja: a *bolsevizmus*.

XIII. Leo az első pápa, aki állam nélkül és szabadság nélkül («a Vatikán foglya») uralkodott; s mégis a *pápai méltóság soha ily fényben nem tündökölt, képviselőjét soha ily őszinte és mély tisztelet nem környezte*. A fejedelmek keresték és nagyrabecsülték barátságát, a népek pedig hódoló szeretettel vették körül. Róma soha annyi, oly fényes és lelkes zarándoklatot nem látott, mint XIII. Leo napjaiban.

3. Utóda, X. Pius, főként arra törekedett, hogy a klérusban előmozdítsa a *papi szellemet*. Az *egyházkormányzatot* egyszerűsítette és az egyházjogot újra kodifikálta (Codex Juris Canonici; 1918-ban lépett életbe). A *vallási életet* emelte a gyakori szentáldozás és a gyermekek korábbi áldozásának szorgalmazásával. 1907-ben (Lamentabili decretum, Pascendi enciklika) *elítélte a modernizmust*.

A *modernizmus* olyan tévedések összege, melyek megtámadják a kinyilatkoztatás természetfölöttiségét, a Szentírás sugalmazottságát, az

evangéliumok megbízhatóságát, az Egyháznak és a szentségeknek Krisztus Urunktól történt alapítását és a katolikus igazság változhatatlanságát. Főképviseleti egy Loisy nevű francia pap és Tyrrel, volt angol jezsuita. Rendszerük különösen Franciaországban és Olaszországban talált követőkre. Nagy veszedelme abban van, hogy *katholikus színezettel a legsúlyosabb racionalista tévedéseket akarta az Egyházba becsempészni*. A modern kultúra jogos vívmányait (a «modernséget») azonban X. Pius épügy nem akarta elítélni, mint annak idején IX. Pius.

A világháború pápája, **XV. Benedek**, meg tudta őrizni a Krisztus helytartójának pártatlanságát, és mindent megtett a háború borzalmainak enyhítésére (foglyok, megszállottak sorsa) és a béke előkészítésére («békepápa»). Utódja a tudós **XI. Pius** (1922. óta; családi nevén Ratti Achilles) apostoli bölcseséggel és energiával küzd a nagy világháború nyomán felburjánzó pogány szellem ellen. Tevékenységét igen megnehezítik a Párisban diktált ú. n. békekötések, melyek ősidők óta egységes egyházkormányzati területeket szétszakítottak és végzetes befolyáshoz juttattak katolikusellenes rétegeket (huszitizmus a csehek, a görög-keleti skizma a románok és szerbek részéről). Vigasztaló jelenség, hogy a lengyelekben egy ősi katolikus nép visszanyerte politikai önállóságát; államalkotó és -fönntartó erejét azonban még be kell bizonyítania.

47. §. A magyar egyház legújabb története.

1. Az 1790/91. országgyűlés törvényhozásában (vegyesházasságok, az Egyházból való kilépés) tekintetbe vette, hogy a katolikus vallás a magyar államnak vallása. Viszont főként a katolikus rendek türelmességének köszönhették a protestánsok, hogy autonómiát kaptak, melynek értelmében szabadon szervezkedhettek, iskolákat alapíthattak és vagyonukat maguk kezelhették. Javára vált a magyar egyháznak az is, hogy **I. Ferenc** a **II. Józseftől** eltörölt szerzetek közül többet visszaállított, ú. m. a bencéseket, cisztercieket és premonstreieket, vagyonukat pedig visszaadta azzal a feltétellel, hogy középiskolákat tartsanak fenn.

A jozefinista eszméktől áthatott kormányok azonban még mindig beleavatkoztak az Egyháznak minden ügyébe, és szabadabb mozgását megakadályozták. Így mikor a tetterős **Rudnay Sándor** hercegprímás 1822-ben nemzeti zsinatot tartott, ennek üdvös rendelkezéseit nem engedték kihirdetni és keresztülvinni. Mivel a papság túlnyomó részben a jozefinizmus alatt nevelkedett, nem csoda, ha lanyha vezetése mellett a

világiakból is volt, hogy az egyházellenes vegyesházasságok, *katholikus, kál* állami jogegye likus vallás, esztendőn át katolikus Egy gesen megvált ház számára; nek azt megac lással, hogy most is duzzo Ezért az absz

2. Az

lábolt a joze kekbe számo nolder veszp nyitrai püspö ugyan, de m helyreállította Scitovszky Já jezsuitákat;

Mikor a hazánkba is la a katolikus gokból szület rendeltetést t «kell» követni engedte kihird fehérvári és a megrovásban

3. Tis

támadásokra katolicizmus nem egy kat méltóságok ház érdekei jutottak, és célját érte,

világiakból is kiveszett a mélyebb egyházi érzés. Ennek következménye volt, hogy az 1834—1844-i országgyűléseken még a katolikus rendek is egyházellenes magatartást tanúsítottak (különösen Beöthy Ödön), főleg a vegyesházasságok és a bithagyás ügyében; sőt 1848-ban kimondották a *katholikus, kálvinista, lutheránus, unitárius és görög keleti vallások teljes állami jogegyenlőségét*. Így megszűnt az állam vallása lenni az a katolikus vallás, amely a magyar népet keresztény nemzetté tette és 900 esztendőn át híven kitartott vele minden válságban. Minthogy már most a katolikus Egyház helyzete a királlyal és kormányával szemben lényegesen megváltozott, a püspökök önkormányzatot kértek a katolikus Egyház számára; de az országgyűlés, mely kevéssel előbb a görög-keletieknek azt megadta, a katolikusok kérelmét elutasította azzal az indoklással, hogy tárgyalására már nincsen idő. Mindazáltal a *katholikusok most is duzzogás nélkül bőven kivették részüket a nemzeti küzdelemből*. Ezért az abszolutizmus idején sok papjuk a börtönbe került.

2. Az abszolutizmus alatt a katolikus Egyház lassankint kilábolt a jozefinizmus betegségéből. A megüresedett püspöki székekbe számos jeles püspök került (kiválnak Bartakovics egri, Ranolder veszprémi, a nagytudományú és szentéletű Roskoványi nyitrai püspök); az osztrák konkordátum (1855) törvénytelenül ugyan, de mégis érvényre jutott Magyarországon is, és némileg helyreállította az összeköttetést Magyarország és a Szentszék között; *Scitovszky* János hercegprimás visszatelepítette Nagyszombatba a jezsuitákat; püspöktársai pedig apácákat hoztak be.

Mikor az 1867-i kiegyezéssel ismét megindult az alkotmányos élet, a hazánkba is lassan beszivárgó liberalizmus eszméitől áthatott országgyűlés a katolikus vallásra káros iskolai törvényt hozott; a vegyesházasságokból születendő gyermekek vallására nézve pedig azt a szerencsétlen rendelkezést tette, hogy a fiúknak az apa, a lányoknak az anya vallását «kell» követni (nem nemet követ). 1870-ben Andrássy Gyula gróf nem engedte kihirdetni a vatikáni zsinat rendeleteit, és mikor ezt a székesfehérvári és a rozsnói püspök (Jekkelfalusy és Schopper) mégis megtették, megrovásban részesültek.

3. *Tisza Kálmán* szabadelvű miniszterelnöksége alatt nyílt támadásokra nem került a sor. Kormányá alatt mindazáltal a magyar katholicizmus sokat szenvedett: kultuszminisztere, Trefort Ágoston, nem egy katolikus iskolának katolikus jellegét elvette; az egyházi méltóságok betöltésénél nem egyszer a politika érvényesült az Egyház érdekei ellenében; a legbefolyásosabb állásokba protestánsok jutottak, és az egész vonalon hódított a zsidóság. A liberalizmus célját érte, mikor 1894—95-ben a *Wekerle-kormány keresztülerő-*

szakolta az egyházpolitikai törvényeket, melyek közül az 1895: 42. tc. a (1867-ben teljes polgárjogot nyert) zsidókat a bevett vallások közé emeli (recepció); a 43. megengedi a felekezetlenséget. Az 1894: 31. és 33. kötelezővé teszi a polgári házasságot, és a 32. a vegyesházasságból született gyermekek vallásáról olyan értelemben intézkedik, hogy a házasfelek megegyezhetnek arra nézve, mely vallásban kívánják nevelni gyermekeiket (reverzális). Ha nem egyeztek meg, akkor nem nemet követ. Ez esetben, ha a szülők egyike a másik vallására tér, a hét éven aluli gyermekek követik őket, a hét éven fölüliek gyámhatósági beleegyezéssel átvihetők a szülők közös vallására; 18 éves koruk után pedig maguk változtathatnak vallást.

E tények végre fölrázták a magyar katolikusokat, és kezdetét vette egy új restauráció, mely minden tudatos magyar katolikust zászlója alá szólít, hogy Szent István országa idővel ismét az legyen, aminek multja alapján lennie kell: magyar és katolikus. Ez a munka azonban egészen új föladatokat és nehézségeket elé van állítva, amióta (1918) Szent István koronája országainak nagy részét idegenek szállották meg, kik gyökerében fenyegetik az ősi magyar katolikus kultúrát.

48. §. A magyar egyház jelenlegi helyzete.

1. Egyházkormányzat tekintetében a magyar szent korona országainak katolikusai egyházmegyébe vannak osztva s a püspök főpásztorsága alá tartoznak. Kivétel a pannonthalmi Szent Benedekrendi elkülönített egyházterület (kb. 50.000 hívővel), melynek főpásztora a pannonthalmi főapát. Az ú. n. trianoni béke következtében szétvágott egyházmegyék elszakított részeit ez idő szerint püspöki helynökök kormányozzák.

A magyar szent korona országainak egyházi beosztása a következő:

1. Az *esztergomi* érseki főegyházmegye a győri, veszprémi, pécsi, székesfehérvári, szombathelyi, váci, besztercebányai, nyitrai latin és az eperjesi, munkácsi meg hajdúdorogi görög szertartású püspöki egyházmegyéekkel.
2. A *bács-kalocsa*i érseki főegyházmegye a csanádi (székh. Temesvár), erdélyi (székh. Gyulafehérvár) és nagyvárad latin egyházmegyéekkel.
3. Az *egri* érseki főegyházmegye a kassai, rozsnyói, szatmári és szepesi latin egyházmegyéekkel.
4. A *gyulafehérvár-fogarasi* görög szertartású érseki főegyházmegye (székhelye Balázsfalva, a lugosi, nagyvárad és szamosújvári görög egyházmegyéekkel).
5. A *zágrábi* érseki főegyházmegye (a djakovári, zengg-modrusi latin és a körösi görög egyházmegyéekkel).
6. A *szerajevói* érseki főegyházmegye (a banjalukai, mostar-duvnoi és trebinjei latin egyházmegyéekkel). Az ú. n. trianoni béke a magyar kato-

likus egyház elvesztett egész eperjesi, gyulafehérvári, katolikus püspökségét, melynek nagyobb részét, Rozsnyótól kezdve maradtak meg.

A püspök a magyar király káptalan; tagjai a magyar katolikusok nevezi ki a püspök meg csornai püspök jelölt közül. Szent István a magyar szentek, apátságok (nem tévesztendő). Az ilyen apátságok (pl. a jáki, szatmári) egyházi ügyek melynek tagjai

Az egyház lelkesze a plébániai püspök nevezi ki a plébániát javadalmazza is a püspök alkot, melynek és a szentszéki

2. A magyar elsősorban rengeteg, melyek a püspök plébániáknak és későbbi királyi kép a katolikus gyon jellege). vagy a meg mint harmada javadalmazások

Katolikus ú. n. vallásala III. Károlytól pénztárból kel

likus egyháznak ezt a fölosztását fölborította. A horvát megyéken kívül elveszett egészen a nyitrai, besztercei, szepesi, erdélyi római katolikus, az eperjesi, gyulafehérvári, lugosi, szamosújvári, munkácsi és váradi görög katolikus püspökség; Pécs, Kalocsa, Győr, Hajdúdorog megtartották területük nagyobb részét; Esztergomból (482 plébániából maradt 88), Kassából, Rozsnyóból, Nagyváradból, Csanádból, Szatmárból csak töredékek maradtak meg.

A püspököket a kultuszminiszter előterjesztésére a forradalmakig a magyar király nevezte ki, s a pápa erősíti meg. A püspök tanácsadója a káptalan; tagjait, a *kanonokokat* a püspök hármasság jelölése alapján a *király*, a magyar katolikus egyház főkegyura *nevezi ki*. Ugyancsak a király nevezi ki a pannonhalmi bencés főapátot, zirci ciszterci apátot és jászói meg csornai premonstrei prépostot az illető szerzetektől választott három jelölt közül. Szokásjog alapján ugyancsak a magyar király adományozza a magyar szent korona területén létezett, de ma már megszűnt püspökségek, apátságok és prépostságok címeit: «választott» *címzetes püspökök* (nem tévesztendő össze a segéd-püspökökkel), *c. apátok és prépostok*. Az ilyen apátságok és prépostságok közt azonban van néhány javadalmas (pl. a jááki, szentjobbi apátságok, a váradi, hatvani prépostság). — A pörös egyházi ügyeket, pl. vitás házassági ügyeket, a püspöki *szenszék* intézi, melynek tagjai a szentszéki ülnökök.

Az egyházmegye egyházközségekből, *plébániákból* áll. A plébániának lelkésze a plébános, segítői a káplánok. A *plébánosokat* vagy a megyéspüspök nevezi ki szabadon, vagy a község választja, vagy a kegyúr (aki a plébániát javadalmazza) jelöli meg, «prezentálja»; de e két utóbbi esetben is a püspök erősíti meg. — Több plébánia együttvéve *esperes-kerületet* alkot, melynek élén áll a plébánosok egyike, az esperes. Az esperességet és a szentszéki ülnökséget a püspök címként is szokta adományozni.

2. A magyar egyháznak az egyházkormányzat költségei számára elsősorban rendelkezésére áll az **egyházi vagyon**: földbirtokok és tőkék, melyek a püspökségeknek, káptalanoknak, egyes szerzetesrendeknek és plébániáknak állandó vagyonát teszik; ezeket részint Szent István, részint későbbi királyok és tehetős hívek adták örök adomány vagy alapítvány-kép a katolikus Egyháznak (l. *Dudek*, A magyar katolikus egyházi vagyon jellege). A magyar (Horvát-Szlavonországot nem számítva) egyházi vagyon a megszállások előtt kerekszámban volt 1,700.000 hold föld (több mint harmada erdő) és 32,000.000 K tőke. E vagyonnal az illető egyházi javadalmak rendelkeznek a főkegyúrnak ellenőrzése mellett.

Katolikus vagyonból alakult s tisztán katolikus egyházi jellegű az ú. n. *vallásalap* (1918 előtt 194.425 hold föld és 29,134.000 K tőke); a III. Károlytól (1733-ban) szegény plébánosok segítségére alapított lelkészi pénztárból keletkezett, püspökök adóiból s a püspökségek üresedés alatti

(interkaláris) jövedelmeiből gyarapszik, s mai állapotát a II. Józseftől eltörölt szerzetek ingatlanainak hozzácsatolása által nyerte. — A *tanulmányi alap*, (1918 előtt 28.153 hold földbirtok és kb. 13.000.000 K, tőke) az (1773) eltörölt jezsuiták vagyona. Mindkettőt a kultuszminisztérium kezeli, 1880 óta egy a királytól kinevezett egyháziakból és világiakból álló 15 tagú bizottság ellenőrzése mellett. — Az *egyetemi alap* néhány megszüntetett apátság, prépostság és egy jezsuita rendház vagyona (évi jövedelme 1918 előtt kb. 500.000 K volt); jelenleg az államköltségvetésbe van fölvéve a budapesti kir. m. tudományegyetem címére; ez ellen katolikus részről évenként tiltakoznak, mire a kultuszminiszter ki szokta jelenteni, hogy nem akar prejudikálni ezen alap jogi természetének.

Az *alsó papságot* (a plébánosokat és káplánokat) részben a kegyurak látják el (városok, püspökök vagy birtokosok). Ehhez hozzájárul a plébánosi ténykedésekért (keresztezés, esketés, temetés) járó díj, a stóla, s helyenkint a háztelkenként fizetendő párbér vagy az egyházi adó. Az utóbbi évtizedekben egyre sürgetőbbé vált az alsó papság anyagi helyzetének rendezése; 1909 óta sikerült is elintézni a lelkeszi *kongrua* kérdését. Ennek értelmében a szegény javadalmazású lelkészek fizetését részben a káptalanok és püspökségek, részben a vallásalap és állam hozzájárulásából kiegészítik.

3. A papnevelés hazánkban a trienti zsinat előírásai szerint egyházmegyénként szemináriumokban folyik. A *szeminárium* növendékei a gimnázium elvégzése után négy-öt esztendőn keresztül elsajátítják a papi aszketikai képzést és a szükséges hittudományi ismereteket. — Felsőbb hittudományos képzettséget nyújtanak az egyetemek; elsősorban a budapesti, hol kb. 80 növendék tanul (*középponti szeminárium*), továbbá a bécsi egyetem (*Pázmáneum* békében 40—50 n.) és Róma (*Collegium Germanico-Hungaricum*, 8—10 n.). Egyetemet már végzett papok továbbképzésére szolgált a bécsi *Augustineum* vagy Frintaneum, melynek tíz magyar növendékét a vallásalap tartotta el. — Aki plébániát akar elnyerni, annak *plébánosi (szinodális) vizsgálatot* kell tennie. — A szerzetesrendek magok képezik ki növendékeiket a papi életre; a tanítással foglalkozó szerzetesek a tanári képesítést a magyar egyetemek valamelyikén szerzik meg (a bencéseknek saját tanárképző főiskolájuk van Pannonhalmán).

4. A katolikus iskolák részben katolikus polgároktól vagy katolikus egyházi vagyonból fenntartott *népiskolák*; részben *középiskolák*: királyi katolikus, piarista, bencés, ciszterci, premontrei, jezsuita gimnáziumok; részben *jogi főiskolák*, ú. m. a nagyváradi kir. kat. jogakadémia, az egri érseki és 1923 előtt a pécsi püspöki jogliceum; részben *tanító- s tanítónőképzők*, polgári (s felső) *leányiskolák*.

Mindez iskolák a magyar kultuszminisztérium joghatósága alá tartoznak, mely nem engedi, hogy a katolikus iskolák a tanerők alkalmazá-

sában, tanítá-
el, mint a p

5. A

jelent (adóz-
számára akk
zánkban meg
jogait, külön
állam kormá
zelés alá a
kultuszminis
majd utóbb
képviselőkbe
gozott ki jav
sére a püspö
és iskolákat
tület veszi a
keletiek 1844
püspök szor
autonomiája
még a legsz

6. A

megélenkült.
kedései (sze
ünnepek, dél
a jezsuiták,
tartanak, mé
főként a lelk
retraite (mag
kolostorba v
déseiről műv
kongregációk
egyesületek
szentség im
gondoskodna
katolikus m
borság ápolá
Szíve, Rózsa

A kath
sülések: A s
Szent Vince-
védő egyesül
viseli a kere

sában, tanítási terv és könyvek megállapításában oly szabadon járjanak el, mint a protestánsok az ő iskoláikban.

5. A katolikus autonomia kérdése. Autonomia önkormányzatot jelent (αὐτός = maga, ön-, νόμος = törvény), s a magyar katolikus egyház számára akkor vált időszerűvé, mikor 1848-ban a katolikus vallás hazánkban megszűnt államvallás lenni. Ekkor a magyar király az ő főkegyúri jogait, különösen a fő egyházi állások betöltését a felekezeten magyar állam kormányra által kezdte gyakorolni, s az új államhatalom vette kezelés alá a katolikus jellegű alapokat és iskolákat. Eötvös József báró kultuszminiszter és Simor János hercegprímás szorgalmazására 1870-ben, majd utóbb 1900 körül létrejött egy (kétharmadrészben világi) választott képviselőkkel álló, autonómiát szervező kongresszus; ez ismételt dolgozott ki javaslatokat, melyek értelmében a főpapi méltóságok betöltésére a püspökök jelölnek ki három alkalmas férfit, a katolikus alapokat és iskolákat pedig egy (világiakból és egyháziakból álló) autonómiai testület veszi át. Jóllehet azonban a protestánsok már 1790 óta, a görög keletiek 1849 óta élveznek önkormányzatot, sőt Fogarasy Mihály erdélyi püspök szorgalmazására 1867 óta föléledt az erdélyi katolikusoknak autonómiája is (*erdélyi státus*), a katolikusok mindmáig nem kapták meg még a legszerényebb keretek közt mozgó önkormányzatot sem.

6. A katolikus élet a millennium óta hazánkban az egész vonalon megélénkült. A hitélet emelésére szolgálnak a lelkészkedés rendes ténykedései (szentmise, szentségek kiszolgáltatása, hitelemzés, prédikációk, ünnepek, délutáni istentisztelet) mellett *lelkigyakorlatok*, minőket főként a jezsuiták, dominikánusok, lazaristák, ferencrendiek (és redemptoristák) tartanak, még pedig népmissiók alakjában (községenként több napon át, főként a lelki élet főkérdéseiről szóló szentbeszéd és gyóntatás), és retraite (magányba-vonulás) formájában (a hívők 3, 5 vagy 7 napra kolostorba vonulnak); továbbá konferenciák, azaz beszédek a hit főkérdéseiről műveltek számára. — Különféle *egyesületek*, elsősorban a Mária-kongregációk a hívőket a gyakorlati katolikus életben vezetik; az Oltár-egyesületek (alap. Cziráky grófné és Trautwein piarista 1859) az Oltár-szentség imádását mozdítják elő, s szegény templomok felszereléséről gondoskodnak. A Szent László-Társulat a keletre szakadt és a kivándorló katolikus magyarokat istápolja és a keleti missió ügyét szolgálja. A jámborság ápolására szolgálnak az ájtatossági társulatok (Skapuláre-, Jézus Szíve, Rózsafüzér- stb. társulatok).

A katolikus *társadalmi életet* irányítják a különféle szociális egyesületek: A szegények és elhagyottak rendszeres segítségét gyakorolják a *Szent Vince-egyesületek*, a katolikus gyermekvédő, patronázs- és cselédvédő egyesületek s a Szociális Missiótársulat. A munkások érdekeit képviseli a *keresztény szocializmus* az ő munkás-egyesületeivel és szakszer-

vezeteivel; azonban még hathatós propagandára és elmélyülésre van szüksége. Áldásos tevékenységet fejtenek ki a mesterlegények nevelése terén a *katholikus legényegyesületek* (alap. a német Kolping, hazánkban Szabóky piarista). A köznép érdekeit védi a *Katholikus Népszövetség* s a keresztény fogyasztási szövetkezetek; az intelligens osztályok számára vannak *katholikus körök*. — A katolikus tanulók számára csaknem minden városban vannak katolikus konviktusok, főiskolai hallgatók számára a *Szent Imre-kollégiumok*. — A katolikus öntudat ébrentartására és a katolikus társadalmi tevékenység irányítására jelentős szerepük van a rendszeren évenként tartott *katholikus nagygyűléseknek*.

7. A katolikus irodalom. A hittudományi irodalom főszervei a budapesti egyetem hittudományi kara, az egyházmegyék és szerzetesrendek hittudományi intézetei, a Szent István-Akadémia, az Aquinói Szent Tamás-Társaság, a Középiskolai Katolikus Tanáregyesület, a Hitoktatók és Hittanárak Országos Egyesülete. *Időszaki sajtó*: Katolikus Szemle, Religio, Egyházi Lapok, Magyar Kultura, Magyar Középiskola, Katolikus Nevelés.

Neves *jelenkori katolikus tudósok*: bölcselek: Kiss, Prohászka, Székely, Horváth S., Trikál, Schütz; hittudósok: Dudek, Hanuy, Kmoskó, Prohászka, Roskoványi, Székely, Zubriczky, Schütz; történetírók: Knauz, Fraknoi, Karácsonyi, Kollányi, Pór, Rapaics, Lukacsics, Balics, Áldásy, Pauler Gyula, Karácson, Békefi, Márki, Erdélyi. Egyebek: Aschenbrier, Concha (jogászok); Giesswein, Jehlicska, Majláth József gr. (szociologusok); Platz, Czirbusz (geografusok). Hitszónokok: Prohászka, Mihályfi, Butykay, Szabó, Schlauch, Haynald. Hitbuzgalmi írók: Nogáll, Szuszai, Prohászka

A *népszerű irodalom* terjesztésére alakult Fogarasy Mihály sürgetésére (1853) a Szent István-Társulat; a hírlapirodalom támogatására pedig a Katolikus Sajtóegyesület és a Pázmány-Egyesület. — Jelentékenyebb szépirodalmi és népszerű időszaki irodalom: Élet (szépirodalmi és közműveltségi képes heti folyóirat), Zászlónk (ifjúsági); A Szív, Örökimádás, Keresztény Nő, Jézus Szívének Hírnöke (ájtatossági lapok) stb.

A *katolikus szépirodalom* terén kiválnak Jánosi Gusztáv, Tárkányi Béla, Mindszenty Gedeon, Kemenes, Sík Sándor, Harsányi Lajos mint költők. A *szépművészetekben*: Munkácsy Mihály (Krisztus Pilátus előtt, Ecce homo, Golgota), Benczur (Vajk keresztelése), Lotz (falfestmények a pécsi székesegyházban), Szoldatics (Madonnák), Roskovits (Magyar szentek) Fadrusz, Strobl szobrászok; Ybl építő.

8. Magyarország lakosai vallás tekintetében a következőképen oszlanak meg: 1910-ben a magyar szent korona területén lakott 20,886.000 ember. Ebből róm. katolikus 10,888.000, görög katolikus 2,025.500, görögkeleti 2,987.000, ágostai evangélikus (lutherista) 1,340.000, református (kálvinista) 2,621.000, izraelita (zsidó) 933.000, unitárius kb. 74.000, kisebb felekezetek 17.400; 1920-ban a megcszállások után Csonka-Magyarországon

maradt kb. ságnak 63.900 ev. ref. kb.

A gör keleti megy (1649-ben k érseki tartor nagyobb szá tagjai szere szerbek, a k

A gör bek a délvidé lepték el a ságokat nye kotják (alatt Erdélyben) k püspök) ala püspökvalas

A lut ban, főként (főként a Ti egyházkerüle világi főgond «püspök», és fokozatnak ö les intézi. Az Hasonló volt

A zsid ágra oszlana a kinyilatkoz faji összetar nak. Mindkét és egyebütt i adventisták,

4

1. 191 lakt a föld medán 230, buddhista 44 ségnek jó eg

Látniva

Dr. Schütz A

maradt kb. 8 millió; ebből róm. kath. 5 millión felül (a megmaradt lakosságnak 63·9%-a), gör. kath. 175.000 (2·2%), gör. kel. 50.000, ág. ev. 462.000, ev. ref. kb. 1.700.000 (21%), izr. félmillió.

A görög katolikusok részben rutének (oroszok), az ország északkeleti megyéiben a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi püspökséggel (1649-ben kezdtek visszatérni); részben románok, Erdélyben a fogarasi érseki tartománnyal (a románok, rumunok a tatárpusztítás után kezdtek nagyobb számmal bevándorolni a Balkánról s időnkint mint az Egyház tagjai szerepelnek: 1697 óta tértek vissza nagyobb számmal; részben szerbek, a körösi egyházmegye területén (1600 körül tértek vissza).

A görög keletiek két külön egyházat alkottak. A görög keleti szerbek a délvídéken a törökök közeledése óta hol kisebb, hol nagyobb rajokban lepték el a délvídeket és I. Lipóttól (1690) messzemenő politikai kiváltságokat nyertek, melyek értelmében 1918-ig a karlócai patriarkaságot alkotják (alatta áll 6 püspökség). A görög keleti románok (a délvídéken és Erdélyben) kb. 1800—1918-ig külön püspökeik (nagysebeni érsek és két püspök) alatt a szerbekhez hasonló autonómiát élveztek, mely kiterjedt a püspökválasztásra, vagyonekezelésre és iskolaügyre.

A luteránusok, hivatalosan ágostai evangélikusok (szerte az országban, főként a német bányavárosok és erdélyi szászok), és a kálvinisták (főként a Tiszántúl, Debrecen gócponttal), hivatalosan reformátusok, öt-öt egyházkerületet alkotnak, mindegyik élén egy-egy szuperintendens és egy világi főgondnok áll. A egyházkerület egyházmegyékből (élükön az esperes: «püspök», és a világi gondnok), a megye egyházközségekből áll. Mindenik fokozatnak önkormányzatát egy állandó testület és egy időnkint tartott gyűlés intézi. Az egész egyház ügyeit az évenkénti konvent (ritkábban zsinat) viszi. Hasonló volt az erdélyi szász luteránusok és az unitáriusok szervezete.

A zsidók, nálunk hivatalosan izraeliták, egyházi tekintetben két ágra oszlanak (1869 óta). A neolog zsidók racionalista módon nem hiszik a kinyilatkoztatást, de bizonyos szertartásokat megtartanak és ápolják a faji összetartást. Az orthodox vagy talmud-zsidók a talmud alapján állnak. Mindkét pártnak van önkormányzata. — Újabb időben az Alföldön és egyebütt is, különösen a protestánsok között terjednek a baptisták és az adventisták, két bibliás valdi jellegű felekezet.

49. §. Az egyháztörténelem tanulságai.

1. 1910 végén hozzávetőleges becslés szerint 1665 millió ember lakta a földet. Ebből katolikus 295, görög 154, protestáns 204, mohamedán 230, zsidó 12, brahmán és hindu 230, Kongtse-követő (kínai) és buddhista 444 millió, a többi (96 millió) pogány. Tehát eddig az emberiségnek jó egyharmada keresztény és majd egyötöde katolikus.

Látnivaló, hogy az Egyház térítő tevékenységére még nagy feladatok

várnak, különösen Ázsiában. Az Egyház nagy buzgósággal meg is felel a Krisztus Urunktól reáharított megbízásnak. Az egyházi élet föllendülése a francia forradalom után, a Jézus-társaság visszaállítása a missziók ügyét is fölvirágoztatta; új missziós társaságok alakultak, ú. m. a Szentlélekről nevezett papok, a fehér atyák, az isteni Ige társasága stb. A szükséges anyagi segítség megszerzésén külön egyesületek fáradoznak, ú. m. a Lipót-Egyesület Bécsben, a Xavéri Szent Ferenc-Egyesület Aachenben, Jézus Szent Gyermeksége, Hitterjesztés Egyesülete.

2. Nemcsak a külső misszióban vannak az Egyháznak föladatai. A 20. század elején a keresztény népek körében is észlelhetők még egyház-, sőt vallásellenes áramlatok.

a) *Korunk főjellemzője a technikai kultúra* és főbaja annak *túltengése*. A természettudomány a 19. században nagy eredményekre vezetett, melyek sokak hitét megingatták (darwinizmus, materializmus), a vezető elméket pedig a lelki élet nagy kérdéseitől elterelték. A természettudományos felfedezések technikai alkalmazása (gépek a közlekedés és ipar szolgálatában) uralomra segítette a tőkéseket, meggyöngítette a középosztályt (kisgazdákat, kisiparosokat, kiskereskedőket) s az anyagi jólét (finom étkezés, lakás, raffinált élvezetek, látványosságok, gyors és könnyű gazdagodás) ügyét a lelkinél sokkal jelentősebbnek tűntette föl. A világháború és következményei az élvezethajhászást sok emberben még fokozták. Azonban igen sok lélekben ismét életrekeltek a mélyebb vallási igényeket.

b) A kor másik nagy baja a *társadalmi osztályok harca*, s különösen a munkások erőszakos törtétele, a *szocializmus*, ill. *bolsevizmus*. Mindkettő szorosan összefügg a technikai kultúra túltengésével, mely az anyagi érdekek kielégítését helyezi az élet középpontjába. Ezáltal t. i. egyre új vágyak, egyre nagyobb igények szabadulnak föl az alsó osztályokban is, melyek elkeseredett harcot folytatnak a magasabb osztályok ellen s a konzervatív történelmi erők ellen, tehát a papság ellen is, melyekben (sokszor egészen helytelenül) anyagi boldogulásuk akadályát látják. A világháborút követő általános gazdasági válság és munkanélküliség ezt a bajt csak még jobban kiélezi.

c) A *nacionalizmus* napjainkban élesebb, mint valaha, mert a nemzeti különbségeket gazdasági érdek-összeütközések fokozzák; a népek állandóan fegyverkeznek, s végre is fölidézték a nagy világháborút. A 17. századi fejedelmi abszolutizmust leszorította ugyan a parlamentarizmus, de gyöngítettlenül áll az *állami mindenhatóság* elve, mely sok országban különösen a katolikus Egyház elnyomására törekszik; mert és benneegyedül benne kell látnia az abszolutizmussal szemben az egyéni lelkiismereti szabadság védőjét. — A *szubjektívizmus* tetőfokára hág s hadat üzen a családban, társadalomban, tudományban és vallásban a tekintélynek; de mert nélküle ellenni nem tud, áltekinélyeket kap föl és imád bálványként.

d) természet
pedig a tu
eszében (sz
a kétkedést
üdvös viss
velők közü
szolgálnak

e) A
azaz nem k
hangulatok
célból nem

3. M
jesíteni K
már «szél
mult száza
élet kivon
századokb
(Hertling).
tott politil
tötte egész
heti meg
től. Ma te
séges kat
tettel és i
fáradnak
buzdítanak
1) A
hatalom,
századok

Mac
tanulmány
mény Euró
ból még é
szökeltek
csak tegna
társaság k
volt a páp
pedig áll.
már rég el

d) A *tudományokban* tárgyak tekintetében még mindig túlnyomó a természet (és részben a történet) iránti érdeklődés, módszer tekintetében pedig a tudósok komoly része is még mindig fölöttébb bízik az egyén eszében (szubjektívizmus); de e mellett bizonyos pontokon tulságba viszi a kételkedést (hiperkritika). E mellett azonban épen napjainkban jelentkezik egy üdvös visszahatás az empirizmus és kriticismus ellen. A tudományművelők közül sokan nem az igazságot keresik, hanem önző és pártérdekeket szolgálnak (különösen az ú. n. szociologusok túlnyomó része).

e) A *szépirodalom és művészet* képviselői nagyrészt impresszionisták, azaz nem komoly nagy eszményeknek szegődnek szolgálatába, hanem múltó hangulatoknak, ötleteknek adnak formát. Sokan csak hatásra vadásznak, és e célból nem riadnak vissza a legnemtelenebb eszközöktől és témáktól sem.

3. Mindezen áramlatokkal szemben az Egyháznak nehéz teljesíteni Krisztus Urunktól nyert hivatását. Annyival nehezebb, mert ma már «széles területen beomlott a védőtetőzet, melyet az államok a múlt századokban az Egyház fölé terjesztettek, és a jelenkori nyilvános élet kivonta magát az egyházi vezetés alól. Az Egyház, mint az első századokban, egyre inkább a saját természetfölötti erejére van utalva» (Hertling). A nagy világháború és annak béke neve alatt foganatosított politikai, gazdasági és társadalmi folytatása oly válságba döntötte egész Európát, hogy csak teljes valláserkölcsei újjászületés mentheti meg a nyugati keresztény kultúrát és társadalmat a végenyészettől. Ma tehát inkább, mint valaha van szükség tudatos és tehetséges katolikusokra, akik az egyházfők vezetése mellett szóval, tettel és imponáló példával, magánéletben és közös tevékenységgel fáradsz az Isten országának terjesztésében. Erre a küzdelemre buzdítanak az **egyház történelem nagy tanulságai:**

1) Az *Egyház kiállotta a történelem teherpróbáját*. Nem volt az a hatalom, mely fegyvereit rajta próbára nem tette, s az Egyház a századok hullámai között szilárdan áll: Stat crux, dum volvitur orbis.

Macaulay, a híres protestáns angol történétíró a pápaságról írott tanulmányának elején így szól a katolikus Egyházról: «Nincs más intézmény Európában, mely visszavinné abba a korba, midőn a Pantheonból még égnek szállt az áldozatok füstje, és zsiráfok meg tigrisek szökeltek a flaviusi amfiteátrumban. A legbüszkébb uralkodóházak is csak tegnapiak a római pápák sorozatához hasonlítva. A velencei köztársaság közelíti meg régiségre nézve. De a velencei köztársaság modern volt a pápasághoz képest, és a velencei köztársaságnak vége; a pápaság pedig áll. Áll élettől és erőttől duzzadva, míg a vele egykorú birodalmak már rég elporladtak. A katolikus Egyház még most is a világ széléig

küldi hittérítőit, s ezek nem kevésbé buzgók, mint voltak azok, kik Ágostonnal Kentben szálltak partra; s ellenséges uralkodók ellen még most is azzal a hatalommal lép föl, mint annak idején Attila ellen. Híveinek száma nagyobb, mint volt valaha, és az új világban tett hódításai bőven kárpótolták az óban szenvedett veszteségeikért... Nem is látunk jelenséget, mely azt mutatná, hogy hosszú uralmának vége közeledik. Ő látta kezdetét minden kormánynak és minden egyházi intézménynek, melyek jelenleg vannak, s alighanem arra van hivatva, hogy a végét is lássa valamennyinek. Nagy és tisztelt volt, mielőtt a szász Britannia földére lépett, mielőtt a frank átkelt a Rajnán, midőn Antiochiában még görög ékesszólás járta és Mekkában bálványokat imádtak. És alighanem állni fog még, mikor az újjeléndi utazó nagy pusztaság közepén foglal helyet a London-bridge-nek egy tört ívéen, hogy a Szent Pál-templom romjait vázlatozza. Ha végiggondolok a rettenetes viharokon, melyeket a római Egyház kiállott, *bajosan tudom elgondolni, mi módon mehetne tönkre*.

2) E fönmaradás azonban nem megkövesedés. *Az Egyház* megingathatatlan állandóságában is folyton *termékeny* szervezetnek bizonyult. Sohasem zárkózott el az emberiség nagy mozgalmai és szükségletei elől. Ha hiveinek sorait időnkint közömbösség vagy elvilágiasodás dúlták is, a kellő időben a maga erejéből előteremtette a kellő intézményeket és embereket, s ezek Jézus Krisztus szent jegyesét új fényben és erőben mutatták be.

4. Ha napjainkban hatalmas hullámokban tör is az Egyházra a keresztényellenes áramlat, ha el is mult az az idő, mikor egyesek parancsára egész nemzetek tértek meg: sok lélekben ébred ez ismét a technikai kultúra elégtelenségének és a vallás nélkülözhetetlenségének tudata; a tudományok kezdenek kiábrándulni a materializmusból, sokan az európai társadalmat és kultúrát végenyészettel fenyegető bomlasztó erők ellenében támaszt keresnek és tapogatózva, de hévvel keresik újra az Úr Krisztust. Krisztushoz pedig ma már csak az Egyház tudja vezetni az embereket; a felekezetek megcsorbitották tanítását, eltékozták erejét. S akik ma megtérnek, azok úgy mint az első századok keresztényei, tudatosan, a kemény küzdés árán szerzett meggyőződés erejével szolgálják az Isten országát.

A mélyebbre tekintők előtt tehát nem lehet kétséges, hogy az Egyház új és az eddigieknél nagyobb diadalok felé halad. Multja zálog rá, hogy övé a jövő.

Jesus Christus heri et hodie, ipse et in saecula (Hebr. 13.).

Az egy

1. Az körül Jézus után az ap nyeket. A k tolok jerusz tényeket, P elpusztul. I atyák; kezd és a pogány 200 után f Tertullianus rendszeres zése. Majd

2. A Arius ellen között; kez Hitehagyó J Theodosius és görög egy római birod Szent Ágost

3. A dete 430— kalcedoni a elveszítik a Szent Patrik Ezután föllé meghal Nag

1. Az Mohammed Egyiptomba

Az egyháztörténelem főbb eseményeinek áttekintése.

I. A keresztény ókor.

1. Az Egyház terjedése üldözések közepett 1—313. R. a. u. 750 körül Jézus Krisztus születése, K. u. 30 körül kereszthalála. Pünkösdtől az apostolok térítenek Palesztinában, a zsidók üldözik a keresztényeket. A kereszténységnek a zsidósághoz való viszonyát tisztázza az apostolok jeruzsálemi zsinata (50). Utána térít szent Pál; Nero üldözi a keresztényeket, Péter és Pál vértanúságot szenvednek (67). 70-ben Jeruzsálem elpusztul. Idáig tart az *apostolok kora*. — Ezután működnek az apostoli atyák; kezdődik a *gnoszticizmus*, mely 150 körül eléri delelőjét; ellene és a pogány üldözők ellen föllépnek az *apologéták* (Justinus vértanu). 200 után fölvirul az alexandriai katechetikai iskola (Origenes, kortársai Tertullianus, Irenaeus). Idáig kialakul az egyházi szervezet. Kezdődnek a rendszeres nagy *üldözések*: 250-ben Decius, 300 után Diocletianus üldözése. Majd 313-ban Nagy Konstantin kiadja a milánói rendeletet.

2. A nagy egyházatyák kora 313—430. 325-ben a niceai zsinat Arius ellen (Athanasius). Az *arianizmus* hódít a gótok és más germánok között; kezdődik a bazilika-stíl és a *cenobiták* intézménye. 360 körül Hitehagyó Julián kísérletet tesz a pogányság visszaállítására, melyet Nagy Theodosius (meghalt 395) végleg leszorít. Erre az időre esik a *nagy latin és görög egyházatyák* működésének virágkora. A germánok támadják a római birodalmat: gótok Itáliában, vandálok Afrikában. 430-ban meghal Szent Ágoston.

3. A christologiai eretnokségek kora és a germán térítések kezdete 430—604. 431-ben az efezusi zsinat elítéli *Nestoriust*, 451-ben a kalcedoni a *monofizitákat*. Ekkor uralkodik Nagy szent Leó pápa, a hunok elveszítik a catalaunumi csatát, az angol-szászok kikötnek Britanniában, Szent Patrik téríti az ireket. 496-ban megtérnek Klodviggal a *frankok*. Ezután föllép *Szent Benedek*. 550 körül uralkodik Justinianus. 604-ben meghal Nagy szent Gergely; az angolok megtérnek.

II. A középkor.

1. Az Egyház elhelyezkedése a germánok közt 604—800. 622-ben Mohammed futása. A *mohamedanizmus* hódít Perzsiában, Palesztinában, Egyiptomban, Spanyolországban (711 Jeres de la Frontera); Martell Károly

útját állja. 754-ben meghal *Bonifácius*, a németek apostola; kortársa, Kis Pipin, megveti az *egyházi állam* alapját (755). Ezalatt dűl a képrombolás, melyet elítél a II. niceai zsinat (787).

2. Az erjedés kora 800—1073. 800-ban *Nagy Károly* császárrá koronázása. Utána a germánság első kultúrvirágzása, a román stíl kezdete; az északi germánok térítése. 850 után I. Miklós pápa; alatta Photius támadja a nyugati egyházat; *Cirill és Metód* térítik a szlávokat. Azután a pápai szék itáliai pártok befolyása alá kerül, a magyarok elfoglalják mai hazájukat (896), Angliában Nagy Alfréd uralkodik. Az egyházi élet süllyed, de Clugny-ben bencés reformkongregáció alakul (910). — Következik az Ottók kora. *Nagy Ottó* a Lechmezőn megveri a magyarokat (855), Rómában rendet teremt. Kezdődik a csehek, lengyelek, *magyarok térítése*; 1001-ben Szent István királlyá koronáztatja magát; kortársai II. Szilveszter, III. Ottó, II. (Szent) Henrik. A pápaság kezd kiemelkedni lealázó helyzetéből. IX. Leó alatt 1054-ben elszakadnak a görögök. A figyelem kezd a Szentföld felé fordulni.

3. A pápaság fénykora 1073—1303. VII. Gergely (1073—1085) megindítja a *investituraharcot*, melynek a wormsí konkordátum (1122) vet véget (egy évre rá a lateráni zsinat). Közben a *keresztes hadak* elfoglalják Jeruzsálemet (1099). Ebbe az időbe esik a johanniták, templomosok, karthauziak, ciszterciek, premontreiek alapítása; magyar királyok: Szent László és Kálmán. 1147-ben Szent Bernát létrehozza a II. keresztes hadjáratot. Következik *Barbarossza Frigyes* és III. Sándor küzdelme, mely véget ér a velencei békében 1177. Utána a III. lateráni zsinat (1179). 1187-ben Szaladin elfoglalja Jeruzsálemet; Barbarossza Frigyes és Oroszlánszívű Richárd vezetik a harmadik keresztes hadat. — Következik *III. Ince* kora (1198—1216); Latin császárság (1204), a két nagy kolduló szerzet (franciskánusok és dominikánusok) alapítása. IV. lateráni zsinat. A valdenzisek és albigenzisek ellen a toulousei zsinat szervezi az inkvizíciót (1229). Kezdődik a solasztika és misztika virágkora és a gót stíl; egyetemek létesülnek; a német birodalom első virágkorát éli. Közben folyik II. Frigyes és IX. Gergely harca. 1241-ben a tatárvész szakad Magyarországra, 1245-ben tartják az I. lyoni zsinatot. Ezután következik a Hohenstaufok bukása. IX. Szent Lajos vezeti az utolsó keresztes hadakat. Habsburg Rudolf (1273) császár lesz. 1274-ben a II. lyoni zsinat. A század vége VIII. Bonifácius és IV. Szép Fülöp küzdelme. 1303-ban VIII. Bonifácius halála.

4. A középkori intézmények bomlásának kora 1303—1453. V. Kelemennel kezdődik a *pápák avignoni* tartózkodása, ki 1311-ben a viennei zsinaton eltörli a templomosokat. Az olasz irodalom virágkorát éli, 1321-ben meghal *Dante*. 1348-ban dűl a fekete halál. Ebben az időben lép föl Wicleff. 1378-ban kezdődik a *nyugati szakadás*, föllép Husz, 1414-ben Zsigmond összehívja a konstanci zsinatot. Dűl a százéves háború (*Jeanne d'Arc*). Kezdődik a humanizmus és reneszánsz meg a *török háborúk Magyarországon* (*Hunyadi János*; 1456-ban nándorfehérvári győzelem). 1453-ban Konstantinápoly bukása.

1. A
szánsz pápa
V. lateráni
nánd szerv
császár fár
augsburgi
1540-ben L
zsinat meg
mot a pápa
kők (Borro
ápoló és le
lazaristák,
(Xavéri sze
hácsi vész
talan-éj 15
megszilárd
tudomány
visszavonja
irodalom v

2. A
kelyek (168
(1686 Buda
támad II. I
kőrül munk
men eltörli
a német iro

3. A
veti VII. Pi
után kezdő
hol az irek
mus, 1830-
dődik a szo
szűnik a vo
1878-ban tr
marek—Wi
nyarán XV.
1918 őszén
vista forrad
országban.

III. Az újkor.

1. A vallásújítás és az egyházi reform kora 1453—1648. A *renewal* pápák, VI. Sándor és Savonarola; reformkísérletek (Cues Miklós, V. lateráni zsinat 1512). 1492-ben Amerika fölfedezése, Katolikus Ferdinánd szervezi a spanyol inkvizíciót. 1517-ben *Luther* föllépése; V. Károly császár fáradozásai ellenére a lutheranizmus diadalmaskodik az 1555-i augsburgi békében. Közben végbemegy a svájci és az angol hittűjtás. — 1540-ben Loyola szent Ignác alapítja a *jezsuitákat*; mindjárt rá a *triēti zsinat* megkezdi az egyházi reformot (1545—1563); végrehajtják a reformot a pápák (V. Pius, XIII. Gergely naptárjavítása: 1582), kiváló püspökök (Borromeo szent Károly, Szalézi szent Ferenc) és az új tanító, betegápoló és lelkipásztorkodó szerzetek (piaristák, irgalmasok, szürke nénék, lazaristák, redemptoristák). Megindul a térítés Amerikában és Ázsiában (Xavéri szent Ferenc). — A *protestantizmus* *tért foglal* hazánkban (a mohácsi vész 1526 után), Németalföldön, Skóciában, Franciaországban (Bertalan-éj 1572, nantesi edictum 1598). Az anglikanizmus Erzsébet alatt megszilárdul, az angol irodalom virágkort ér (Shakespeare). Az egyházi tudomány fellendül, Galilei összeütközésbe kerül a hittudósokkal (tanait visszavonja 1632). 1618—48 a harmincéves háború, Pázmány, a spanyol irodalom virágkora. 1648 westfaleni béke.

2. A felvilágosodás kora 1648—1789. XIV. Lajos, gallikán cikelyek (1682), a francia irodalom virágkora. *Hazánk* lerázza a török igát (1686 Buda visszavétele), és nyakába szakad az abszolutizmus; ellene támad II. Rákóczi Ferenc. 1717-ben megalakul a *szabadkőművesség*, 1750 körül munkába lépnek a francia fölvilágosodás írói. 1773-ban XIV. Kelemen eltörli a jezsuitákat, 1789-ben kitör a francia forradalom. Kezdődik a német irodalom második virágkora.

3. A liberalizmus és szocializmus kora 1789 —. *Napoleon* fogságba veti VII. Piust. Kezdődik a romantizmus. Az 1815-iki bécsi kongresszus után kezdődik a *katholikus restauráció* Francia-, Német-, Angolországban, hol az irek fölszabadulnak. Az ancien régime alatt kifejlődik a *liberalizmus*, 1830-ban a júliusi forradalom, 1848-ban szélében forrongások, kezdődik a *szocializmus*, trónralép IX. Pius. Alatta az egyházi állam megszűnik a *vatikáni zsinat* évében, 1870-ben (német császárság születése). 1878-ban trónralép XIII. Leó; kulturharcok folynak Németországban (Bismarck—Windthorst). 1905-ben a franciák elnyomják az Egyházat; 1914 nyarán XV. Benedek trónralépése idejében kitört a nagy világháború; 1918 őszén a központi hatalmak letörése, köztársasági és részben bolsevista forradalmak Németországban, Magyarországon, Ausztriában, Oroszországban.

OLVASMÁNYOK.

2. §. 1. Az emberiség Megváltó-várása. A perzsák hite szerint «eljö még az idő, mikor Ahriman megsemmisül egészen, a világ egyenletes és egyenes lesz, és közös birodalom alapul, melyet boldog, egynyelvű emberek laknak». (*Plutarchos*, de Iside et Osiride c. 47.) — *Görögök*: Szorultságodból ne remélj menekülést, míg kínod helyetteseül meg nem jelen egy Isten, ki kész éretted leszállni a Hades naptalan országába és a Tartarus sötét szakadékába. (*Aeschylos*, Leláncolt Prometheus 1016—1020; v. h. 119 kk., 446—546; *Platon*, *Respublica*, 361.) — *Rómaiak*:

Aggredere or magnos, aderit iam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum!
Aspice convexo nutantem pondere mundum —
Terrasque tractusque maris coelumque profundum!
Aspice, venturo laetentur omnia saeculo!

(*Vergil*. *Eccl.* 4.)

Percrebruerat toto Oriente vetus et constans opinio esse in fatis, ut eo tempore Judaea profecti rerum potirentur. (*Sueton*. *Vita Vespas.* 4, 27; cf. *Tacit*. *Hist.* 5, 13.)

3. §. 2. Nemkeresztények tanúsága Jézus Krisztusról. Abban az időben élt Jézus, egy bölcs ember (ha ugyan szabad őt egyáltalán embernek nevezni). Csodálatos dolgokat tett (és tanító volt amaz emberek számára, kik örömmel vették be igéket). Sok zsidót és sok pogányt vonzott magához; (a Krisztus volt ő). Midőn pedig a mi főbbjeink vádjaira Pilatus keresztalállal sujtotta, nem hagyták el azok, kik előbb szerették. (Harmadnap t. i. megint élve megjelent nekik, amint ezt ezer más csodálatos dolog mellett előre hirdették felőle az Isten küldötte próféták). Mindmáig nem szűnt meg azok nemzetsége, akiket ő rá való tekintettel keresztényeknek neveznek. (*Josephus Flavius*, *Antiquitates Judaicae* 18, 3, 3. Ami zárójelben van, azt sokan keresztény kéztől eredő betoldásnak tartják.) — *Tacitus* és *Plinius* tanúságát l. 6. és 7. olvm.

4. §. 3. Szent Pál. Akik pedig Pált kísérték, Athenébe vezették őt. Pál pedig, midőn Athenében várta őket, lelke fölbuzdula benne, látván a bálványozásba merült várost. Vetekedék tehát a zsinagógában a zsidókkal és az Isten tisztelőivel, a piacon is mindennap azokkal, kik jelen valának. Némely epikureus és stoikus bölcselekedők szintén vetekedének vele, némelyek pedig mondák: Mit akar e szószátyár mondani? Mások pedig: úgy látszik, új istenek hirdetője. És megfogván őt, az areopagosha vivék,

mondván: V
detsz: Me
mik ezek?

Megál
mindenből a
Mert körülj
lyen írva va
tiszteltek, az
azokat, mik
zel épített t
mintha vala
és mindenek
föld színén
helyét, hogy
őt, jöllehet
vagyunk, mi
neméből is
hogy aranyh
az ember ta
ugyan az Is
denütt bűnb
got igazságh
feltámasztvá

Midőn
nevelték őt,
Igy Pál kim
ezek közül
egyebek. (A)

4. Sz
nyílt meg a
velem beszé
után kell tö

És az
helyezve me
tete hasonló
várvány val
szonnégy sz
és fejükön a
zatok és me
előtt, melye
tenger vala
rályiszék kö
élőlény has
tulokhoz, és
gyedik élőlé
deniknek ha
mekkel, és

mondván: Vajjon megérthetjük-e, mi ez az új tanítmány, amelyet te hirdetsz: Mert holmi ujságokat beszélsz füleinkbe; akarjuk tehát tudni, mik ezek?

Megállván pedig Pál az areopagos közepén, mondá: Athenei férfiak! mindenből azt látom, mintha túlbuzgók volnátok az istenek szolgálatában. Mert körüljárván és látván a ti bálványaitokat, találtam oly oltárt is, melyen írva vala: Az ismeretlen Istennek. Akit tehát ti mint ismeretlent tiszteltek, azt hirdetem én nektek. Az Isten, ki alkotta e világot és mindazokat, mik abban vannak, a mennynek és földnek Ura lévén, nem kézzel épített templomokban lakik; sem emberi kéz szolgálatára nem szorul, mintha valamiben szűkölködnék, mivel ő ad mindennek életet, leheletet és mindeneket. És egyből alkotta az egész emberi nemet, hogy az egész föld színén lakják; meghatározván az ő ittlakásuknak bizonyos idejét és helyét, hogy keressék az Istent, ha talán tapasztalás által megtalálhatnák őt, jóllehet egyiküktől sincs messze; mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk, mint némelyek a ti költőitek közül is mondták: «Mert az ő neméből is vagyunk». Isten neméből lévén tehát, nem kell állítanunk, hogy aranyhoz, vagy ezüsthöz, vagy kőhöz, a művészet faragványához és az ember találmányához hasonló az Isten. E tudatlanság idejét elnézte ugyan az Isten, de most hirdeti az embereknek, hogy mindnyájan mindenütt bűnbánatot tartsanak; mivel napot rendelt, melyen megítéli a világot igazságban ama férfiú által, kit arra rendelt és igazolt mindenek előtt, feltámasztván őt halottaiból.

Midőn pedig a halottak feltámadását hallották, némelyek ugyan ki-nevették őt, némelyek pedig mondák: Ismét meghallgatunk téged erről. Így Pál kiméne közülük. Némely férfiak pedig hozzája állván, hívének; ezek közül az areopagita Dienes, egy Damaris nevű asszony és velük egyebek. (*Apostolok cselekedetei*, 17. v. h. 2 Kor 11³³—12¹⁰, 1 Kor 9, 2 Tim 4.)

4. Szent János Jelenéseiből. Ezek után látám, és íme egy ajtó 4. §. nyílt meg az égen; és amaz első szózat, melyet mint harsonaszót hallék velem beszélni, mondá: Jöjj fel ide, és megmutatom neked, aminek ezután kell történni.

És azonnal elragadtatám lélekben; és íme egy királyiszék vala helyezve mennyben, és a királyiszéken ül vala egy. És az ott ülő tekintete hasonló vala a jáspis- és sárdiskőhöz; és a királyiszék körül szivárvány vala, hasonló a smaragd színéhez. És a királyiszék körül huszonnégyszék, és a székeken huszonnégyszék vén ült, fehér ruhákba öltözve, és fejükön aranykoronák valának. És a királyiszékből villámlások és szózatok és mennydörgések jövének ki; és hét lámpa égett a királyiszék előtt, melyek az Istennek hét lelkei. És a királyiszék előtt mintegy üveg-tenger vala, hasonló a kristályhoz, és a királyiszéknek közepette és a királyiszék körül négy élőlény, szemekkel rakva elől és hátul. És az első élőlény hasonló vala az oroszlánhoz, és a második élőlény hasonló a tulokhoz, és a harmadik élőlény alakja vala mint az emberé, és a negyedik élőlény hasonlita a repülő sashoz. És a négy élőlény közül mindeniknek hat-hat szárnya vala, és köröskörül és belül rakva voltak szemekkel, és nem volt nyugtok éjjel és nappal, mondván: Szent, szent, szent

a mindenható Úr Isten, aki volt és vagyon és eljövendő. És mikor amaz élőlények dicsőséget és tiszteletet és áldást mondtak a királyszéken ülőnek, az örökön örökké élőknek, a huszonnégynél leborula a királyszéken ülő előtt és imádák az örökön örökké élőket, és letevék koronáikat a királyszék előtt, mondván: Méltó vagy, Urunk, Istenünk! dicsőséget és tiszteletet és erőt venni; mert te teremtetted mindent, és akaratod által lettek és teremtetek...

És láték a királyszéken ülőnek jobb kezében egy könyvet, belül és kívül beírva, hét pecséttel lepecsételve. És láték egy erős angyalt, ki nagy szóval hirdeté: Kicsoda méltó megnyitni a könyvet, és felbontani annak pecségeit? És senki, sem mennyben, sem földön, sem a föld alatt meg nem nyithatá a könyvet, sem nem nézhetett abba. És én igen sirtam, hogy senki sem találtatott méltónak a könyvet megnyitni, sem abba nézni. De egy a vének közül mondá nekem: Ne sirj! Ime győzött a Júda nemzetiségéből való oroszlán, a Dávid gyökere, hogy megnyithassa a könyvet és felbonthassa annak hét pecsétjét.

És láték: ime a királyszék előtt és a négy élőlény között és a vének között egy Bárány állta mintegy megölve, hét szarva és hét szeme lévén, ami Istennek az egész földre küldött hét lelke. És odaméne és elvevé a királyszéken ülőnek jobb kezéből a könyvet. És midőn a könyvet megnyitotta, a négy élőlény és a huszonnégynél leborulának a Bárány előtt, mindeniknek hárfája lévén és aranycsészéje tele illatszerekkel, mik a szentek imádságai; és új éneket énekelének. (4. és 5. fej.)

4. §.

5. Jeruzsálem pusztulása. A pusztulás *előjelei*:... Így szedték rá azt a szerencsétlen népet mindenféle csalók, akik isteni küldötteknek mondták magukat, az eljövendő pusztulást hirdető jelre ügyet sem vetettek és siketek maradtak Istennek hangos szózataival szemben. Aminő például az volt, hogy egy kardalakú csillagzat állt meg a város fölött, és egy üstökös egy álló esztendeig mutatkozott az égen. Aztán épen az első fegyveres mozgolódások idején, mikor a nép a kovásztalanok ünnepére gyűlt, kilenc óra tájban oly erős fény ragyogta körül az oltárt és templomot, mintha világos nappal lett volna; ez a jelenség félórát tartott. Az értelmetlenek persze jó előjelt láttak ebben; de az írástudók mindjárt helyesen értelmezték arra, mi azután bekövetkezett. Aztán a templom belső pitvarának keleti kapuja, mely ércből való és oly nehéz volt, hogy húsz ember csak bajjal tudta esténként becsukni, éjjelkor hirtelen magától nyílt meg. Az avatatlanok ezt megint jóra értelmezték: Isten megnyitja nekünk, úgy mondták, az üdv kapuját. De az írástudók megértették ebből, hogy vége a templom biztonságának és hogy kapuja az ellenségnek fog megnyitni. Néhány nappal az ünnep után kísérteties, szinte hihetetlen jelenség mutatkozott. Az egész vidéken ugyanis napnyugta előtt szekerek és fegyveres csapatok voltak láthatók, amint a felhőkön tovarohantak és a várost kerülgették. Pünkösdkor pedig a papok, amint éjjeli szolgálatra a pitvarba léptek, először zúgást és morgást, azután pedig sokhangú szótát hallottak: költözzünk el (migremus hinc)...

Az *ostromlottak helyzete*: Mérhetetlen azoknak a száma, akiket a megszállt városban éhség ragadott el, és leírhatatlanok azok a jelenetek,

amik ott vé-
nek, ott ha-
is egymás-
egyik a más-
zsiványok, r-
Maguk ezek
veszett ebek
és ész nélk-
házat. Éhség-
gyűjtögettek
állatok sem
paknak, leté-
melyik szén-
csékélyebb m-
itt a mohós-
egy történet-
rémes az el-
esetet, neho-
tanum az al-
író, hogy eg-
a véginségbe
megette, fele-
ezek is meg-
űgy megren-
Judaicum V-

6. Ne-
fejedelem h-
elhallgattatn-
tént. Hogy t-
a legkereset-
életük miatt
zójét, Kriszt-
a vészes ba-
előzőnlötte m-
is, hisz a vi-
den fajta bo-
reszténynek
sokat mondt-
nem inkább
gúnnyal tette
tettek oda,
az alkony b-
erre a látv-
amelyben k-
jöllehet bűn-
san irgalom-
egy ember

amik ott végbementek. Mert ahol csak árnyéka mutatkozott is valami ételnek, ott harc támadt; a leggyöngédebb kötelékekkel egybefűzött emberek is egymásnak estek, ha a legnyomorúságosabb ennivalót ragadhatta el egyik a másikatól. Még a haldoklókat sem kimélték, azokat is átkutatták a zsványok, nem rejtegetnek-e ételt keblükben, s nem tettetik-e a haldoklást. Maguk ezek a zsványok és rablók is összevissza szaladgáltak, mint a veszett ebek, éhségtől tátongó szájjal és mint részek verték az ajtókat és ész nélkül kétszer-háromszor is felkeresték egy órában ugyanazt a házat. Éhségükben az emberek mindenre ráfanyalodtak; sőt még azt is gyűjtögették és nem átallozták megenni, amit a legpiszkosabb oktalan állatok sem vesznek be. Utoljára nekiestek a bőröveknek és bocskortalpaknak, letépték a bőrathuzatokat a pajzsokról és ezeket rágcsálták. Némelyik szénamaradványokon rágódott. A felszedegetett húrostokból a legcsekélyebb mennyiség is négy attikai drachmán kelt el. De mit ecseletem itt a mohóságot, mely élettelen dolgokon kapkodott? Elmondok inkább egy történetet, amiről sem a görögök, sem a barbárok nem hallottak, ami rémes az elbeszélőnek, hihetetlen a hallgatónak. Szívesen elhallgatnám az esetet, nehogy az utókor mesemondónak tartson, csak ne volna annyi tanum az akkori társak közt... (Aztán részletesen elbeszéli a történetíró, hogy egy előkelő asszony, aki úgy menekült a szent város falai közé, a végingésben tulajdon csecsemőgyermekét ölte le és sütötte meg. A felét megette, felét pedig odakinálta a pecsenyét szimatoló rablóknak; de még ezek is megrettentek, s mikor híre ment a történetnek, az egész lakosság úgy megrendült, mintha saját bűnük lett volna. *Josephus Flavius*, *Bellum Judaicum* VI., 5. és 3.)

6. Nero keresztényüldözése... De sem emberi igyekezet, sem a 5. §. fejedelem bőkezű ajándékai, sem az istenek engesztelése nem tudták elhallgattatni azt a gyanút, hogy a tűzvész az ő (Nero) parancsára történt. Hogy tehát véget vessen a sok szóbeszédnek, a vádat áthárította és a legkeresettebb büntetésekkel sújtott le azokra, akiket a tömeg istentelen életük miatt gyűlölt és keresztényeknek nevezett. Ennek a névnek szerzőjét, Krisztust, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilátus kivégeztette. Ez a vészes babona, melyet sikerült egy pillanatra elfojtani, ismét kitört s előzőnlötte nemcsak Judeát, ennek a bajnak fészket, hanem még a várost is, hisz a világ minden tájáról ide csődül és talál hangos tetszésre minden fajta borzalom és gyalázat. Így hát először elfogták azokat, akik kereszténynek vallották magukat, azután az ő vallomásuk alapján rengeteg sokat mondtak ki bűnösnek nem annyira a gyűjtogatás vádjában, hanem inkább az egész emberiség gyűlölete miatt. S a hálálbüntetést még gúnnyal tetézték: némelyeket állatbőrökbe bujtattak s a véredeknek vetettek oda, másokat keresztre feszítettek vagy megégették, ismét másokat az alkony beálltával az éj kivilágítására fáklyául gyújtottak meg. Nero erre a látványosságra megnyitotta kertjeit és cirkuszi játékot rendezett, amelyben kocsisruhában a nép közé vegyült vagy kocsián állt. Ezért, jöllehet bűnösök voltak és a legkeményebb büntetéseket érdemelték, lassan irgalom támadt irántuk, mint akiket nem a közjó érdekében, hanem egy ember dühének vetnek áldozatul. (*Tacitus*, *Annales* XV., c. 44.)

5. §. 7. Plinius levele és Trajanus válasza. Plinius Trajanus császárnak. Elvem, ó felséges uram, minden kétségemet eléd adni. Ki is segíthetné inkább nehézkességemet és taníthatná jobban tudatlanságomat?

A keresztények ellen folytatott vizsgálatokon sohasem voltam jelen. Így nem is tudom, mit és mennyire szokás büntetni és vizsgálni. Nem csekély kétségem volt arra nézve is, vajjon kell-e különbséget tenni a korban; vagy pedig a zsenge korút nem kell semmiféle más bánásmódban részesíteni, mint az erőteljeseket? Továbbá bánat esetén bocsánatnak kell-e helyt adni, vagy pedig, ha valaki egyszer keresztény volt, mitse használjon neki e név megtagadása? Végül vajjon magát a (keresztény) nevet kell-e büntetni, ha gaztettek nem kísérik, vagy pedig a keresztény névhez tapadó gaztetteket kell-e büntetni?

Egyelőre azokkal szemben, akiket mint keresztényeket hoztak eléem, a következő eljárást követtem: Megkérdeztem őket, vajjon keresztények-e; ha igent mondtak, másodsor, harmadszor is megkérdeztem őket, s halállal fenyegettem; ha megmaradtak vallomásuk mellett, kivégeztettem őket. Nem volt ugyanis kétségem aziránt, hogy akármilyen is a hitük, makacsságuk és hajthatatlan megátalkodottságuk mindenesetre büntetést érdemel. Másokat, kik ugyanebbe az örületbe estek, mivel római polgárok, jegyzékbe foglaltam, hogy majd Rómába küldjem. Majd (mint annyiszor megesik) ép a tárgyalás folyamán terjedt a bűn, és több eset fordult elő. Elém került egy névtelen följelentés, mely sok nevet tartalmaz. Akik tagadták, hogy keresztények, vagy hogy valaha azok voltak, azokat szabadon bocsátottam, miután az én példámra az istenekhez fohászkodtak és képed előtt, melyet e célra az istenek képmásaival együtt eléhozattam, bort és tömjént áldoztak és azonfölül gyalázták Jézust — mert azt mondják, milderre igazi keresztények nem kaphatók és nem kényszeríthetők. Mások, kiket a jegyzék megnevezett, eleinte keresztényeknek vallották magukat, azután tagadták, hogy ők voltak ugyan valaha keresztények, de már rég nem azok, némelyek három éve, mások még több, sőt nem egy húsz éve. Ezek mind tisztelték a te képedet és az istenek képmásait s gyalázták Jézust.

Biztosítottak azonban, hogy bűnük vagy tévedésük főként abban állott, hogy meghatározott napon napkelte előtt össze szoktak gyűlni és Jézusnak, mint Istennek váltakozva éneket zengeni, és hogy esküvel kötelezik magukat nem valami bűnre, hanem arra, hogy lopást, rablást, házasságtörést nem követnek el, szavukat meg nem szegik és a rájuk bízott jószágot le nem tagadják. Ezeknek elvégzése után el szoktak válni és csak egy közös, de egyébként ártatlan lakomára gyűltek össze; de ezt is abbahagyták, miután meghagyásodra rendeletet adtam ki, melyben a he-taeriákat (titkos társulatokat) megtiltottam.

De annál inkább gondoltam szükségesnek, hogy két rabnőtől, kiket diakonisszáknak mondtak, kinvallatással is megtudjam az igazat. De nem találtam mást, mint szertelen hitvány babonát. Ezért abbahagytam egyelőre a vizsgálatokat és tőled kérek irányítást. A dolog ugyanis megérdemli különös figyelmedet, főként az érdekeltek nagy száma miatt. Mert minden korból, minden rangból, mindkét nemből igen sokan vannak érdekelve ebben az ügyben. Mert hát ennek a babonának a járványa nemcsak

városokban, de sem szer-
ugyanis mo-
népesedni,
és itt-ott el-
alig akadt
meg lehet

Trajanus
jelentettek
a körülmén-
érvényű ren-
gálhat. Felk-
bizonyul, m-
ő keresztén-
nyerjen boc-
telen följele-
adni; mert
és 113. köz-

Tertul-
ezeket az e-
kell büntet-
eltussol és
miért nem
badítod fel

8. A

lelkébe vése-
Kérlek tehát
Engedjete-
hez. Isten b-
hogy a Jezu-
tiákat, hogy
mert így leg-
leszek igazá-
semmit. Kér-
vel Jézus ál-
nektek. Ők
ha elszenve-
emberként f-
hívság után
és szárazon,
katonához, l-
vérszemet.
zolva» (1 K-
szenlétkben v-
ne huzódjan-
ratuk ellené-
meg nekem,

városokban, hanem már a falvakban és tanyákon is elterjedt; meggyőződésem szerint azonban még lehetséges megállítani és megszüntetni. Azt ugyanis mondhatom, hogy a már-már pusztá templomok ismét kezdenek népesedni, a soká abbamaradt szent áldozatokat kezdik ismét ünnepelni, és itt-ott elkezd megint egy-egy áldozati állat, melyeknek pedig már-már alig akadt vevője. Könnyű ebből következtetni, mennyi rengeteg embert meg lehet nyerni, ha helyt adunk a bánatnak.

Trajanus válasza: Trajanus Pliniusnak. Akiket keresztényekként jelentettek fel nálad, Secundusom, azoknak az ügyében úgy jártál el, amint a körülményekhez képest el kellett járnod. Nem is lehet itt általános érvényű rendelkezést tenni, amely mintegy határozott zsinórmértékül szolgálhat. Felkutatni nem kell őket; de ha fel vannak jelentve és rájuk bizonyul, meg kell őket büntetni, de úgy, hogy ha valaki tagadja, hogy ő keresztény és ezt tetteleg bizonyítja, amennyiben isteneinknek áldoz, az nyerjen bocsánatot a bánat miatt, ha mindjárt gyanus is a múltja. Névtelen följelentéseknek azonban semmiféle büntényben nem szabad helyt adni; mert alávaló dolog ez, és nem is ebbe a századba való. (K. u. 111. és 113. között.)

Tertullianus Trajanus leveléről: Trajanus erre azt írja vissza, hogy ezeket az embereket nem kell felkutatni, de ha fel vannak jelentve, meg kell büntetni. Ó gyalázatos, szükségkép zagyva végzés! Kimél és dühöng, eltussol és büntet! Miért fogod meg saját magadat? Ha elítéled őket, miért nem kutattatod fel? Ha nem engeded föl kutattatni, miért nem szabadítod fel? (Apologeticus c. 2.)

8. A vértanúság vágya. Irok az egyházaknak, és mindnyájatoknak 5. §. lelkébe vésem, hogy szívesen meghalok Istenért, ha ti utamat nem álljátok. Kérlek tehát benneteket, ne jöjjetek nekem alkalmatlan jótéteménnyel. Engedjétek, hadd legyek a vadállatok prédája, mert ezáltal jutok Istenhez. Isten búzája vagyok én, és meg kell öröltetnem a vadállatok fogán, hogy a Jézus tiszta kenyerének bizonyuljak. Csalogassátok inkább a beshiákat, hogy sirommá legyenek, és testemből semmit se hagyjanak meg, mert így legalább elhunytom után senkinek sem leszek terhére. Akkor leszek igazán Jézus tanítványa, ha a világban testemből sem látnak már semmit. Kérjétek Jézust érettem, hogy ezeknek az eszközöknek segítségével Jézus áldozatának bizonyuljak. Nem mint Péter és Pál parancsolok nektek. Ők apostolok voltak, én elítélt; ők szabadok voltak, én rab; de ha elszenvedem a halált, Jézusnak szabadosa leszek, és ő benne szabad emberként fogok feltámadni. Most bilincsekben megtanulok semmiféle földi hívság után nem vágyódni. Szíriától Rómáig állom az állatok harcát vizen és szárazon, éjjel és nappal tíz leopárdhoz láncolva, azaz egy szakasz katonához, kik nyert jótétemények után csak nagyobb durvaságra kapnak vérszemet. Kinzásuk jó iskola nekem, de «azért még nem vagyok igazolva» (1 Kor. 4). Csak jussak a vadállatok elé, amelyek számomra készenlétben vannak! Csalogatni fogom őket, hogy nyomban fölfaljanak és ne huzódjanak tőlem — mint már többször megtörtént. Ha pedig akaratuk ellenére nem akarnak, kényszeríteni fogom őket. Bocsássatok meg nekem, de én tudom, mi válik javamra. Most kezdek Jézus tanítványa

lenni. Szabaduljanak bár rám tüzek, keresztfa, vadállatok, szétdarabolások, tagjaim eldarabolása, az egész testnek összezúzása, az ördög gonosz kísérete, csak eljussak Jézus Krisztushoz! (*Ignatius*, Epistola ad Romanos. c. 4. 5.)

5. §.

9. A Scili-beli vértanuk aktája (Afrikában 180-ban). Mikor Praesens (másodízben) és Claudianus voltak a konzulok (180-ban), júl. 17-én, Karthagóban a törvényszékhez voltak idézve Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Secunda és Vestia. Saturninus prokonzul így szólt: Urunknak császáruknak kegyelmét megnyerhetitek, ha észretértek. Speratus felelte: Soha rosszat nem tettünk, semmi gázsághoz segédkezet nem nyújtottunk; sohasem átkozódtunk, hanem a rosszért is hálálkodtunk. Mi tiszteljük a császárt. Saturninus prokonzul szólt: Mi is vallásosak vagyunk, és egyszerű a mi vallásunk: esküszünk a mi Urunk császáruk géniuszára és üdvéért könyörgünk, ezt nektek is meg kell tennetek. Speratus felelte: Ha nyugodtan meghallgatsz, elmondom neked az egyszerűség titkát. Saturninus szólt: Ha rosszat kezdesz szólni a mi istentiszteletünkről, nem foglak meghallgatni; inkább esküdjél a mi Urunk császáruk géniuszára. Speratus felelte: Én ennek a világnak uraságát nem ismerem; hanem igenis szolgállok annak az Istennek, akit ember sohasem látott s ezekkel a szemekkel nem is láthat. Lopást nem követünk el; hanem ha vásároltam valamit, megfizettem az adóját, mert ismerem Uramat, a királyok királyát és az egész világ uralkodóját. Saturninus prokonzul szólt: Hagyjatok fel ezzel a meggyőződéssel. Speratus felelte: Rossz meggyőződés embert ölni, hamis tanúságot szólni. Saturninus prokonzul szólt: Hagyjatok fel ezzel az örültséggel. Cittinus mondotta: Nincs más, kitől félünk, csak a mi Urunk Istenünk az égben. Donata mondotta: Tisztelet a császárnak mint császárnak. Istennek azonban félelem. Vestia mondotta: Keresztény vagyok. Secunda szólt: Ami vagyok, az akarok lenni. Saturninus szólt Speratusnak: Megmaradsz a kereszténységben? Speratus felelte: Keresztény vagyok. S mindnyájan hozzájárultak.

Saturninus prokonzul szólt: Akartok gondolkodási időt? Speratus felelte: Ily igaz ügyben nincs mit meggondolni. Saturninus prokonzul szólt: Mi van itt a ládákban? Speratus felelt: Könyvek, egy igaz embernek, Pálnak levelei. Saturninus prokonzul szólt: Adok harminc napot, gondoljátok meg a dolgot. Speratus felelte: Keresztény vagyok; s mindnyájan hozzájárultak.

Saturninus prokonzul tábláról felolvasta az ítéletet: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Vestia, Secunda és a többiek, kik megvallották, hogy keresztény szertartás szerint élnek, mert mód volt nekik adva visszatérni a rómaiak szabványára és mégis makacsul megátalkodtak, ezennel kard általi halálra ítéltetnek. Speratus mondotta: Hála Istennek. Nartzalus mondotta: Ma vértanuk vagyunk az égben; hála legyen az Istennek. Saturninus hírnökkel kihirdette: Speratust, Nartzalust, Cittinust, Veturiust, Aquilinust, Lactantiust, Januariát, Generosát, Vestiát, Donatát, Secundát kivégeztetésre ítéltém. Mindnyájan mondották: Hála Istennek. És így mindnyájan egyidőben elvették a vértanúság koronáját és uralkodnak az Atyával és Fiúval és Szentlélekkel örökon örökké. Amen.

(mi, Konsta
korlátozni,
tása szerint
tényeknek
istentisztele
resztényekn
sabb feltéte
visszahuzód
nius császár
dent, ami
amiket a l
azokat az t
pedig úgy,
kinek követ
Istenség nel

Tehát
fosztani a s
a vallást, a
az elhatáro
hogy a föl
ben a szok
ket. Ezenne
tusaihoz va
mindazok a
ben a keres
aki a keres
den háborít
zottabban
keresztényel
sára. S mid
tudomásul,
teljes szab
lására, hog
maga válas
kisebbsük.

Azonl
helyekről is
küldött levé
tár vagy m
ingyen és
erősen viss
minél hama
sároltak va
jelenték be
bius, Histor
torum, 48.)

10. A milánói rendelet. Már régebben megfontolás tárgyává tettük 6. §. (mi, Konstantin és Licinius), hogy az istentisztelet szabadságát nem kell korlátozni, hanem mindenkinek belátására kell bízni, hogy szabad választása szerint tisztelje az Istenséget. Ezért megparancsoltuk, hogy a keresztényeknek is szabadságot kell adni, hogy saját hitük szerint gyakorolják istentiszteletüket. Minthogy azonban abban az átiratban, amelyben a keresztényeknek megadtuk ezt a szabadságot, jónak látszott különféle súlyosabb feltételeket szabni, nincs kizárva, hogy némelyek hamarosan ismét visszahúzódtak ettől a vallástól. Midőn én Konstantin császár és én Licinius császár Milanóban szerencsésen összejöttünk és megtárgyaltunk mindent, ami a közjóra és közbiztonságra szolgál, sok egyéb dolog mellett, amiket a közre nézve üdvösnek ítélünk, jónak láttuk mindenek előtt azokat az ügyeket rendezni, amelyeken az Istenség tisztelete fordul, még pedig úgy, hogy teljes szabadságot adjunk a keresztényeknek és mindenkinek követni azt a vallást, amelyet akar, hogy a menny trónusán székelő Istenség nekünk és összes alattvalóinknak irgalmas és kegyes lehessen.

Tehát azt határoztuk, hogy egyáltalában senkit sem szabad megfosztani a szabadságától, aki akár a keresztények vallását követi, akár azt a vallást, amely neki a maga számára legalkalmasabbnak látszik. Ebben az elhatározásunkban az az üdvös és érett megfontolás vezetett bennünket, hogy a fölséges Isten, kinek tiszteletét szabad lélekkel valljuk, mindenben a szokott kegyességében és jóakaratában tudjon részesíteni bennünket. Ezennel tehát vedd tudomásul (a rendelet az egyes kerületek prefektusaihoz van intézve) azt a határozatunkat, hogy ezennel hatályukat veszítik mindazok a megszorítások, melyek a címekre küldött korábbi rendeletekben a keresztényekre nézve adva voltak, és most mindenki kivétel nélkül, aki a keresztény vallást akarja követni, azt egyszerűen és szabadon minden háborítás és zaklatás nélkül megteheti. Jónak láttuk ezt a leghatározottabban figyelmedbe ajánlani, hogy tudomásul vedd, hogy a nevezett keresztényeknek teljes és feltétlen szabadságot adjunk vallásuk gyakorlására. S midőn látod, hogy nekik ezt az engedélyt adjuk, azt is vedd tudomásul, hogy másoknak is a mostani idők békessége okáért nyílt és teljes szabadságot adjunk vallásuknak, illetőleg szertartásaiknak gyakorlására, hogy mindenkinek teljes szabadsága legyen azt tisztelni, amit maga választott. Mindezt azért tettük, hogy egy vallás tiszteletét se kisebbsítsük.

Azonfelül a keresztények dolgában jónak láttuk határozni ama helyekről is, hol össze szoktak volt gyűlni, amelyekről régebben címekre küldött levélben más rendelkezést tettünk: ha ama helyek közül a kincstár vagy más valaki megvásárolt némelyeket, azokat a keresztényeknek ingyen és minden kárpótlás követelése nélkül haladéktalanul és jogerősen vissza kell adni; hasonlóképp, akik ilyeneket ajándékkal kaptak, minél hamarabb szolgáltatassák vissza. Ha pedig azok, akik ilyeneket vásároltak vagy ajándékkal kaptak, jóakarattól várnak valami kárpótlást, jelentsék be a helytartóknak, hogy kegyünk gondoskodjék róluk... (*Eusebius, Historia Ecclesiastica* I. 10. c. 5; *Lactantius, De mortibus persecutorum*, 48.)

7. §. 11. A görögök vitatkozó kedve vallási dolgokban. Most is akadnak, akik amaz athéniek módjára «semmi egyébbe nem foglalkoznak, hanem csak, hogy valami újat mondjanak vagy halljanak» (Ap. 17²¹). Akárhányan tegnap és tegnapelőtt még a műhelyben kalapáltak, ma meg már egyszerre a dogmatika (hittudomány) tanáraiul tolják fel magukat; ismét mások, akik talán rabszolgák és csirkefogók voltak vagy szökött rabok, nagyképűen agyonfilozofálnak bennünket a legnehezebb kérdésekről. Nem titok, hogy kikre vonatkozik beszédem, hisz az egész város, az utcák, terek hemzsegek ezekről az emberektől: ócskaruha-kereskedők, pénzváltók, sajtosok. Ha a garasról kérdezősködöl, az ilyen alak a homouszionról és homoiuszionról kezd neked filozofálni. Ha a kenyér árát kérded, azt feleli: Az Atya nagyobb, a Fiú alája van rendelve. Ha azt mondod: így szeretem a fürdőt, ő azt fejtegeti, hogy a Fiú semmiből van teremtvé. (Nyssai szent Gergely, a Fiú és a Szentlélek istenségéről.)

8. §. 12. Apologéták. Szent Ignác 8. olv.; Szent Juszín 16. olv.; Tertullianus 7. olv.; Hittan 17. olv.

Minutius Felix (Octavius 8., 28—31. fej.-ből: ... Mikor tehát egy reggel a tenger felé tartottunk, hogy a gyöngéd szellő fölfriissítse tagjainkat... *Caecilius* így szólt: Hallom, hogy a legocsmányabb állatnak, a szamárnak fejét tartják vallásos tiszteletben valami balga babonából; méltó ez a vallás azokhoz az erkölcsökhöz, melyeknek kinövése. Nem tudom ugyan, igaz-e ez vagy sem, annyi azonban bizonyos, hogy titokzatos, éjjeli istentiszteletük méltán gyanus. Hírlik, hogy istentiszteletük tárgya egy ember, akit gazságáért a legnagyobb büntetés ért, a halálos keresztfa; ez a hír valóban olyan vallást tulajdonít ezeknek az istentelen, feslett életű keresztényeknek, mely méltó hozzájuk, amennyiben t. i. azt imádják, amit maguk is megérdemelnek. Az új tagok beavatásáról szóló elbeszélés is époly ismert, mint amilyen rettenetes. Aki titkos istentiszteletükbe be akarja magát avatni, az elé egy edényt tesznek liszttel borított csecsemővel, hogy a vigyázatlant lépze vigyék. Ezt a kisdedit az új keresztény azon hiszemben, hogy a lisztlepelbe merített késszúrások ártatlanok, halálra sebzi anélkül, hogy róla tudomása volna. A gyermekek vérének — szörnyűség — mohón felnyalják, szétdarabolt tagjait elkapkodják; ezzel az áldozattal megpecsételik szövetségüket; a bűnrészesség kötelezi őket kölcsönös hallgatásra. Ez az istentisztelet minden szentségtörésnél utálatosabb! Ismeretes vendégségük is; az egész világ beszél róla; bizonyosságul szolgál a mi cirtai emberünk beszéde is...

Octavius felelete: A démonok ezekkel és hasonló mesékkel kiáltják teli a tudatlanok füleit, hogy irántunk gyűlöletet és undort keltsenek. Ez a forrása annak a kijelentésnek is, hogy hallomásod szerint mi egy szamár fejét imádjuk Istenként. Akad olyan bolond, ki ilyent imád? Persze ti istállóitokban egész szamarakat tiszteltek és ugyanazokat a szamarakat Izissel egyetemben istentiszteletben részesítitek; épúgy ti áldoztok és imádtok béka- vagy baromfejeket; továbbá ember- és kecskebakalakú, nemkülönbben oroszlán- és kutyafejű isteneket is ti tiszteltek. Vajjon az Apis bikát nem tartjátok jól és nem becsülték meg az egyiptomiakkal együtt? Szentségeik kígyók, krokodilusok, egyéb fenevadak és

madarak
ember alak

Eze
gatnunk;
Hisz olya
lehetősége
Mikor azt
részesítjük
gondoljato
komolyság

Ezel
mondja va
nak be va
testnek va
kiereszti é
is tudna

majd a v
isteneitek
ki fiait, d
szülők gye
ket, hogy
húzódó. T
gallok Me
zatot; a m
embert és
emberáldoz
gazembere
arra, hogy
oltára em
vérevel, az
azok is, l
véresek és
arról hall
még az eh

Ha
nem követ
szeretjük a
vagyunk p
nosság elő
beszédese
jele, hanem
és jó élet
nak újak.
oly könnye
erkölcsössé
nem tudur
Atya-Istenn

Dr. Schütz

madarak. Ezekre nincs kárhoztató szavatok, sőt ha ez istenek közül az ember akármelyiket megölné, esetleg fejével lakolna érte.

Ezeket és hasonló szégyenletes dolgokat nem is szabad meghallgatnunk; gyalázat volna, ha még több effélet felhoznék védelmünkre. Hisz olyanokat költők a tiszta, erkölcsös emberekről, miknek még a lehetőségét sem hinnők, ha ti a magatok példájával nem igazolnátok. Mikor azt mondjátok rólunk, hogy egy bűnös embert és annak keresztjét részesítjük vallásos tiszteletben, nagyon letértek az igazság útjáról. Azt gondoljátok, hogy gonosztevőben vagy földi lényben van annyi kiváló komolyság, hogy mi Istennek hisszük!...

Ezek után már most szeretném látni azt az embert, aki komolyan mondja vagy hiszi, hogy bennünket egy lemészárolt kisdéd vérével avatnak be vallásunkba. Lehetségesnek tartod, hogy annak a gyenge kicsiny testnek valaki halálos döfést ad és annak az újszülöttnak nyersvérét kiereszti és meg is issza? Ezt senki sem hiheti; legföljebb az, aki maga is tudna erre vállalkozni. Látom ugyanis, hogy született gyermekeiteket majd a vadállatoknak, majd a madaraknak teszitek ki. És ezt valóban isteneitekről szóló tanítás javallja nektek. Mert Saturnus nem tette ugyan ki fiait, de lenyelte; ezért Afrika egyes részeiben szoktak neki áldozni a szülők gyermekeket, közben nyájas csókkal hallgattatják el nyöszörgésüket, hogy ne síró áldozatot mutassanak be. A Fekete-tenger mellett húzódó Taurus lakói és az egyiptomi Busiris idegeneket áldoznak; a gallok Mercuriusnak hoztak emberi vagy helyesebben embertelen áldozatot; a rómaiaknak az volt a szokásuk, hogy görög férfit és nőt, gall embert és asszonyt elevenen temettek el áldozat gyanánt; mai napig emberáldozattal tisztelik Juppiter Latiarist, és ami méltó Saturnus fiához, gazembereknek vérével tartják jól. Azt hiszem, ő utasította Catilinát arra, hogy az összeesküvést vérrel pecsételje meg, és Bellonát, hogy oltára embervérrel legyen behintve, és hogy a nyavalyatörést ember vérével, azaz nagyobb betegséggel gyógyítsák. Hasonlóképen cselekszenek azok is, kik felfalják a küzdőtér porondján elejtett vadakat, melyek véresei és emberhúson híztak meg. Nekünk emberölést még nézni és arról hallani sem szabad, és annyira óvakodunk az embervértől, hogy még az ehető áldozatok vérével sem esszük meg...

Ha meg is vetjük tisztességeiteket és bibor ruháitokat, abból még nem következik, hogy a nép söpredéke vagyunk; ha egyetértünk a jóban, szeretjük a békét, akár együtt vagyunk, akár magányosan, azért még nem vagyunk pártoskodók; ha ti resteltek és féltek is bennünket a nyilvánosság előtt meghallgatni, azért nemcsak a zugokban vagyunk mi beszédesek! És hogy számunk napról-napra gyarapodik, az nem a bűn jele, hanem vallásunk igazságának bizonyítéka; mert csak a tisztességes és jó életmód mellett tartanak ki a régi hívek és csak ahhoz csatlakoznak újak. Végezetül: mi nem a testünkön levő bélyeg alapján ismerünk oly könnyen egymásra, mint ti gondoljátok, hanem az ártatlanságról és erkölcsösségről: így hosszúságtokra egymást szeretjük, mert gyűlölni nem tudunk; irigységtelre egymást testvérnek szólítjuk, minthogy egy Atya-Istennek gyermekei, egy vallásnak hívei, egy reménynek örökösei

vagyunk. Természetesen ti nem ismeritek egymást, sőt kegyetlenül gyűlölködtök és nem mondjátok egymást testvéreknek, legföljebb ha testvérgyilkosságot akartok elkövetni.

Vagy talán azt hiszitek, hogy eltítkoljuk tiszteletünk tárgyát, ha nincsenek templomaink és oltáraink? Milyen képet rajzoljak Istenről mikor — ha jól meggondolom a dolgot — alapjában véve maga az ember az Isten képmása? Micsoda templomot emeljek számára, mikor az egész világ: az ő kezemunkája sem tudja befogadni? És ha én emberlétemre tágasabb helyen lakom, bezárhatom-e ezt a végtelen fölséget egyetlen szobácskába? Nem jobb-e, ha lelkünkben emelünk neki hajlékot, ha szívünk mélyén állítunk oltárt részére? Engesztelő- és hálaáldozatot hozzak Istennek, miket az én használatomra teremtett, hogy visszautasítsam ajándékát? Hálátlanság lenne, minthogy a jó szív, szeplőtelen lélek és a tiszta lelkiismeret lesz kedves áldozat. Tehát aki becsületes életében, az tiszteli az Istent; aki igazságos, az már áldozik Istennek; aki a csalárd-ságtól tartózkodik, Istent engeszteli; aki embertársát a veszélyből kiragadja, az őli le Istennek a legkövérebb barmot áldozatul; így áldozunk mi, ez a mi istentiszteletünk; tehát köztünk az a legjámborabb, aki a legigazságosabb.

8. §. 13. Nazianzi szent Gergely Nagy szent Vazulról. Első évei mintegy atyjának gondviselése alatt telnek; nevelői hatása alatt a csodagyermek élete és működése szép harmóniában fejlődik... Miután itt elegendő műveltséget szerzett, de a szépnak egy ágában sem akart járatlan lenni és serénység dolgában nem akart elmaradni a méhe mögött, amely minden virágnak a legjavát gyűjti, Cezareába megy, az ottani iskolákat látogatja... A többi azonban beszéljék el azok, kik tanítói lehetnek és a tanításból hasznót húztak; ők mondják el, mily nagy volt tanítói, mily nagy tanulótársai szemében, amazokat felérve, emezeket messze meghaladva a tudomány minden ágában; rövid idő alatt minő hírt szerzett mind a népnél, mind a város előkelőinél, mennyire a korát meghaladó tudománnyal s a tudományát meghaladó jellemeszilárdsággal tündökölt az emberek előtt; szónok a szónokok között, még mielőtt a szónoklat tan-székén ült volna; filozófus a filozófusok között, még mielőtt filozófiai rendszert állított volna...

Innen elment Bizáncia, a kelet első városába, s e város tudományának legjavát rövid idő alatt magáévá tette szellemének bámulatos gyors és nagy befogadóképességével. Innen aztán Isten és a szépséges olthatatlan tudományszomj a tudományok hazájába, Athénbe vitte, amely aranyváros nekem annyi jót és szépet nyújtott, mint senki másnak. Mert itt ismerkedtem meg vele, aki azelőtt sem volt teljesen ismeretlen előttem; tudományt kerestem és boldogságot találtam. Valahogy úgy jártam, mint Saul, aki nekiindult, atyja szamarát keresni és királyi koronát talált...

Sikerült nekem őt lassan megnyugtatnom és a barátság bizonyítékait adva és kapva szorosabban magamhoz fűzni. S mialatt ily lelkülettel voltunk egymás iránt, és hogy Pindarossal szóljak, ily aranypil-

lérekkel
gyámolító

Kör
éltetett b
Az irigys
azonban
engedje á
úgy néztü
nem is sz
denben v
éltünk. M
jegyében
elhagytuk
den csele
buzdítva
és zsinór
nem a v
ugyanis,
amint kön
közül is
münket, n
ifjakat...
beszédene

14

tenetes a v
Ha még
még úgy t
mitől is fé
reség» (Fi
(Zsolt. 23)
ségkívül el
vetem, am
ségtől, ne
csüggők a
teszek eml
tek szilárd
nünket köl
nem válas

Ha
vésbbé tud
oly szilárd
fegyvert, n
hadat, győz
földi hatal
megremeg
rázta meg
nyivel inká

lérekkal építettük szilárd házunkat, szépen haladtunk, s haladásunkban gyámolítónk volt Isten és vágyunk.

Könnybe borul a szemem, ha visszagondolok erre! Egy remény éltetett bennünket, s ez a legirigylendőbb dologra irányult: a tudásra. Az irigység távol volt tőlünk, a versengés nem. Versengésünk tárgya azonban nem az volt, hogy valamelyikünk az első legyen, hanem hogyan engedje át egyikünk a másiknak az első helyet, mert egymás dicsőségét úgy néztük, mint a magunkét. Úgy éltünk, mint egy lélek két testben. Ha nem is szabad azoknak hitelt adni, akik azt tanítják, hogy minden mindenben van, azt elhihetitek nekem, hogy mi egymásban és egymásnál éltünk. Mindkettőnknek egy feladatunk volt: az erény és jövő remény jegyében való élet; úgy, hogy ettől a világtól elváltunk, még mielőtt elhagytuk volna. Ebből a szempontból irányítottuk egész életünket és minden cselekedetünket, átengedve magunkat az isteni törvény vezetésének s buzdítva egymást az erényre s így egymásnak lettünk úgyszólván szabály és zsinórmérték. Nem a legmutatósabbak, hanem a legerkölcösebbek, nem a veszekedők, hanem a békességesek voltak barátaink: jól tudtuk ugyanis, hogy könnyebb a bűnt elkapni, mint az erényt közölni, épúgy, amint könnyebb örökölni a betegséget, mint az egészséget. A tudományok közül is nem a legkellemesebbekben, hanem a legjobbokban leltük örömmünket, mert bizony a tudományok is vagy jóra vagy rosszra nevelik az ifjakat... (*Nazianzi szent Gergelynek Nagy Vazul fölött mondott emlékbeszédének 12—20. fejezetéből.*) L. még Hittan 5. olv.

14. Aranyszájú szent János búcsúbeszédjéből. Zúgnak a habok, retentetes a vihar; de mi nem félünk, hogy elmerülünk, mert sziklán állunk! 8. §. Ha még úgy dühöng is a tenger, ezt a sziklát nem fogja szétzúzni; ha még úgy üvölt is az orkán, Jézus hajóját nem fogja elmeríteni. Valóban mitől is félnék? A haláltól? «Az én életem a Jézus, és a halál nekem nyereség» (Fil. 121). A számkivetéstől? «Az Uré a föld és minden ékessége». (Zsolt. 231). A vagyonek kobzástól? «Semmit sem hoztunk e világra, kétségkívül el sem vihetünk» (1 Tim 67). Amivel a világ retteg, azt megvetem, amivel csábít, annak szemébe nevetek. Nem remegek a szegénységtől, nem sóvárgom a gazdagságot; nem reszketek a haláltól, nem csüggek az életem — ha csak nem lesz a ti lelketek miatt! Azért is teszek említést a jelen zavarokról, és kérlek benneteket szeretettel, legyetek szilárd és tántoríthatatlan bátorsággal! Senki sem szakaszthat el bennünket kölcsönös szeretetüktől. Amit Isten egybekötött, ember azt el nem választhatja...

Ha nincs hatalmad a hitvesi köteléket szét tépni, mennyivel kevésbé tudod Isten egyházát tönkre tenni! Nincs széles e világon semmi oly szilárd, mint az Egyház. Ó, halandó, ki ellene hadakozol, tedd le a fegyvert, nehogy saját erődet semmisítsd meg! Ha ember ellen vezetsz hadat, győzelmed kétes; ha az Egyház ellen támadsz, lehetetlen. Minden földi hatalmat meghalad Isten hatalma: rátekint a földre, és alapjában megremeg; parancsol és ismét helyreáll nyugalma. Ismétetlen földrengés rázta meg városunkat; megingott, de Isten ismét megszilárdította. Mennyivel inkább meg fogja ezt tenni Egyházával!

Igen, az Egyház szilárdabb, mint a föld, sőt szilárdabb, mint az ég; mert «ég és föld elmulnak, de az én ígéim el nem mulnak». Mely ígék? «Te Péter vagy, és erre a kősziklára építem Egyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta». Ha az Isten ígéjének nem hiszel, higgy a tényeknek. Hány zsarnok vonult fel letiporni az Egyházat! Mennyi rostélyt tüzesítettek, mennyi máglyát gyújtottak! Hány vadállatot úszítottak nekünk! Mennyi kardot élesítettek! És hol vannak ezek az ellenségek? El vannak temetve a feledékenységek sírjában, örök sötétség éjszakájában; az Egyház pedig ragyog fényesebben a napnál. Ha a keresztények legyőzhetetleneknek bizonyultak, mikor még számban kevesen voltak, hogyan lehetne őket legyőzni most, mikor a jámborok serege az egész földkerekséget benépesíti? «Ég és föld elmulnak, de az én ígéim el nem mulnak» (Mk 13₃₁). Tehát zavarba ne ejtsenek benneteket, kedveseim, a mostani események...

Ha az egész föld megrebeg is, én az én Uram menedéklevelét tartom kezemben, én olvasom tartalmát, és az nekem várfalam, vihatatlan bástyám. Felolvassam nektek az én Uram menedéklevelét? «Én — úgy mond — veletek vagyok mindennap a világ végezetéig» (Mt 28₂). Jézus velem, mit féljek? Zúgjanak a habok, jöjjön az egész háborgó tenger árja, szikrázzon felém uralkodók haragja: mindentől kevésbé félek, mint a pókhálótól. És ha az irántatok való szeretet vissza nem tartana, még ma szívesen mennék a számkivetésbe. Mert ez az én állandó jelígem: Uram, legyen meg a te akaratom; nem ennek vagy annak az embernek az akarata, hanem a tied. Ez az én bástyám, az én rendíthetetlen sziklám és támaszom. Ha Isten akarja számkivetésemet, készen állok; ha azt akarja, hogy itt maradjak, ezért is hálás leszek. Akármint rendelkezik is, mindenképp hálás leszek. (Beszéd a konstantinápolyi hívekhez számkivetése előtt.)

8. §. 15. Szent Ágoston. *Mi indította a «De civitate Dei» írására?*
 ... Közben a gótok Alarik alatt betörték Rómába és azt óriási csapással fel-dúlták. Ezért a pusztulásért a sok hamis isten tisztelői, akiket közönsé-
 gesen pogányoknak nevezünk, a keresztény vallást okolták, és a szokott-
 nál is hevesebben és keservesebben kezdték káromolni az igaz Istent.
 Ezért én felgerjedve az Isten házána buzgóságától, elhatároztam, hogy
 az ő káromlásaik vagy tévedésük ellen megírom az Isten államáról szóló
 munkámat... Ezt a nagy művet aztán 22 könyvben el is végeztem. Az
 első öt könyv azokat cáfolja meg, akik azt hiszik, hogy a földi élet és
 emberi dolgok csak úgy boldogulnak, ha fennáll a sok pogány isten tisz-
 telete, és vitatják, hogy azért szakadt a világra az a sok baj, mert a po-
 gány istentisztelet be van tiltva. A következő öt azok ellen szól, akik vallják
 ugyan, hogy ezektől a bajoktól a halandók soha nem voltak, soha nem
 is lesznek megkímélve, de azt vitatják, hogy a sok isten tisztelete a halál
 után következő élet szempontjából hasznos. Ez a tíz könyv tehát a ke-
 resztény vallással ellenkező eme két hívságos vélelmet cáfolja meg. De
 nehogy valaki szemünkre hányja, hogy csak az ellenvéleményt cáfoltuk
 meg, a magunk igazát pedig nem igazoltuk: ezt megcselekszi ennek a
 műnek második része, mely tizenkét könyvből áll — bár szükség szerint

az előző
kettőben
elseje sz
a másodi
kettőnek
ket mégis
c. 43. —
tekinti ga
helyes sz
tárgyalás.

Az
alapította
pedig ön
temptum
emez Iste
emennek
a fejedelm
lett úrrá;
az előljá
nemet ké
másikba,
nevezhetj
hogy örö
ördögge
születés
emberi n
tartozott,
Dei l. 14.
szemelvé

16.

kozott, az
kezőhelyr
tottakért

Az
testvérek
ő ezeket
Fiú és Sz
(= εὐχαρισ
ságokat é
mondja:
aztán az
diakonusc
dott keny
azt magu
láléknak
sülni, m
tára és a

az előző tíz könyvben is védjük a magunk igazát, s a következő tizenkettőben is cáfoljuk az ellenfelet. Már most ez a tizenkét könyv négy elseje szól a két államnak, az Isten és a világ államának keletkezéséről; a második négy a két állam további sorsáról, az utolsó négy pedig mindkettőnek végéről. Mind a 22 könyv mindkét államról szól ugyan, de címüket mégis a méltóbbról, az Isten államáról kapták. (Retractationes I. 2, c. 43. — 427-ben, életének vége felé írt munkájában Szent Ágoston áttekinti gazdag irodalmi működését és helyreigazítja esetleges kevésbé helyes szólásait; innen a név: retractatio = átdolgozás, újból való tárgyalás.)

Az Isten állama és a földi állam. A két államot tehát két szeretet alapította; a földit t. i. Isten megvetéséig fokozott önszeretet, a mennyeit pedig önmegvetésig fokozott istenszeretet (amor sui usque ad contemptum Dei — amor Dei usque ad contemptum sui). Amaz önmagában, emez Istenben dicsekszik. Amaz ugyanis embereknel keresi a dicsőséget; emennek pedig legnagyobb dicsősége Isten, a lelkiismeret tanuja. Amazon a fejedelmeiben vagy a meghódított nemzeteken való uralkodni vágyás lett úrrá; emebben pedig szeretetben szolgálnak egymásnak, még pedig az előljárók irányítással, az alattvalók engedelmisséggel... Az emberi nemet két fajra kell osztanunk: egyikbe tartoznak, kik az ember szerint, a másikba, kik Isten szerint élnek; ezeket titkos értelemben két államnak nevezhetjük, azaz emberi társaságnak, melyeknek egyike arra van rendelve, hogy örökké uralkodjék az Istennel, a másik, hogy örökké bűnhődjék az ördöggel... Ez az egész idő, illetőleg ez a jelen világ, melyben halál és születés egymásután uralkodik, ennek a két városnak a története... Az emberi nem összeüleitől elsőnek született Kain, ki az emberek államához tartozott, másodiknak Ábel, s ez az Isten államának volt polgára. De civ. Dei I. 14, c. 28 és I. 15, c. 1. L. még Hittan 6. olv. A Confessiones-ből szemelvényt I. Hittan 19. olv.; a beszédekből Hittan 10. olv.

16. Justinus a szentmiséről. Aki hívővé lett és hozzánk csatlakozott, azt megkereszteljük, aztán elvezetjük a testvérek közé a gyülekezőhelyre, hol nagybuzgón imádkozunk magunkért és a megvilágosítottakért (megkereszteltékért)...

Az imádság befejezése után csókkal köszöntjük egymást. Aztán a testvérek előljárója elé kenyeret és egy serleg vizet és kevertet visznek; ő ezeket veszi, dicséretet és dicsőséget mond a mindennek Atyjának a Fiú és Szentlélek neve által és még sokáig folytatja a hálaáldozatot (= εὐχαριστία) azért, hogy ezekre méltattattunk. Mikor befejezi az imádságokat és a hálacselekményt, az egész jelenlevő nép hozzájárul és azt mondja: amen. Amen pedig héber nyelven azt jelenti: úgy legyen. Miután aztán az előljáró befejezte a hálacselekményt és a nép hozzájárult, a diakonusok (amint nálunk hívják) minden jelenlevőnek adnak a megáldott kenyérből (ἀπὸ τοῦ εὐχαρισθέντος ἄρτου) és a vízzel kevert borból, hogy azt magukhoz vegyék, és a távollevőknek is visznek belőle. Ennek a tápláléknak neve nálunk eucharisztia, s ebben nem szabad másnak részesülni, mint aki hiszi, hogy igaz, amit tanítunk, és aki a bűnök bocsánatára és a lelki újjászületésre rendelt fürdőben megtisztult és úgy él,

amint Jézus meghagyta. Mert nem mint közönséges kenyeret és közönséges italt vesszük mi ezt az edelt, hanem amint a mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus Isten igéje által testté lön s testet és vért öltött a mi üdvünkért, úgy arra is tanítva vagyunk, hogy egy tőle eredő imádságos szó és hálaadás által megszentelt étel, mely átváltozás útján táplálja testünket és lelkünket, ama testté lett Jézusnak teste és vére...

A napról nevezett napon (die Solis = vasárnap) közös helyen összegyűlnek mindazok, akik a városokban vagy falvakban laknak és ott olvasák az apostolok följegyzéseit, vagy a próféták írásait, ameddig az idő engedi. Ha a fölolvás abbahagyta, az előjáró beszédet tart, amely int és buzdít a szép példák és tanítások követésére. Azután mindnyájan felkelünk és imádságokat küldünk a mennyekbe. És azután, mint már az imént mondtunk, mihelyt elvégeztük az imádságot, kenyeret és bort teszünk fel vízzel... A jómódúak és akik akarnak, áldoznak, ki-ki tesszése szerint; ami összegyűl, az előjáróhoz kerül, aki abból segítséget nyújt az árváknak, özvegyeknek, a betegeknek és egyéb inségeseknek, a rabszolgaságban szinlődőknek és az átmenő idegeneknek. A közös összegyövel pedig azért tartjuk vasárnap, mert ez az első nap, midőn Isten a sötétséget és khaoszt megszüntette s a világot megteremtette, és mert Jézus Krisztus, a mi Megváltónk, ezen a napon támadt föl halottaiból; mert a szombat előtti napon feszítették keresztre és a szombat utáni napon, tehát épen vasárnap jelent meg apostolainak és tanítványainak, s tanította meg őket ezekre a dolgokra, amelyeket ime itten a ti megfontolástok elé bocsátottunk. (I. Apologia, cc. 65—57.)

10. §. 17. Ó-keresztény sírfeliratok. 1. A római Priscilla katakombából (2. század második fele): Anyám Eucharis, jámbor atyám... Kérlek benneket, ó testvérek, ha imádságra gyűltök e helyen s ömlengésekben az Atya- és Fiúistenhez fohászkodtok, emlékezzetek meg imádságokban a kedves Agapéről, hogy a Mindenható Isten örökké őrizze Agapét. — 2. A római San Callisto katakombából: Bettonius békében. Isten legyen a te lelkeddel. Meghalt febr. 7., 22 éves korában, ΙΧΘΥΣ. (E név mellé egy horgony van rajzolva.) — 3. A hal szimbolumát magyarázza az Autun-(Franciaország)-ban talált sírfelirat: Őrizd meg, mennyei halnak isteni nemzedéke, ártatlan lelket, miután a halandók között halhatatlan életet nyertél a szent vízben. Űdtsd lelkedet, ó barátom, az áldásosztó bölcsesség fogyhatatlan vizein. Vedd a szentek Üdvözítőjének mézédeseledelét; egyél és igyál, kezvedben a hal. A hallal elégíts ki engem, kérlek, ó Uram és Üdvözítőm. Adj csendes nyugalmat anyámnak, esedezem hozzád, holtak világosságá. Aschandius atyám, szívem kincse, édes anyámmal és testvéreimmel együtt a hal békéjében emlékezzél Pektoriusodról.

11. §. 18. A régi keresztények élete. A keresztények sem ország, sem nyelv, sem polgári élet tekintetében nem különböznek a többi emberektől. Hiszen sem külön városokban nem laknak, sem valami szokatlan nyelven nem beszélnek, sem feltűnő életmódot nem követnek. Nem is kényszerített rájuk ilyesmit a minden lében kanál emberek gondolata; sőt általában nem is törődnek az emberi megállapításokkal, mint néme-

lyek. Ellésben, kásait kö

Sajdenből, m föld hazá gyermeke «Testben vannak, életükkel üldözést őket, s ő 610). Min tárgyai, s őket. Átko tisztelnék, mint a pogány

Egy A lélek minden v a kereszte őrizet alá nak a vil lelket, m vágyai ell szeretik e tartja a t ben, de n sátorban mennyei van tartva napra, ha Isten, ezt zadban, a fejezet.)

19. szerzetese cenobiták, vitézkedik dik és utá hagyva, a sőt egyesl ban élnek életükön togatják h rabaitákná

lyek. Ellaknak ők a görögök és barbárok városaiban egyaránt: öltözködésben, táplálkozásban és más külső életkörülményekben az ország szokásait követik; de csodálatraméltó és elismerten kiváló a viselkedésük.

Saját hazájukat lakják, de mint külföldiek; kiveszik részüket mindenből, mint polgárok, és mindent tűrnek, mint idegenek. Minden idegen föld hazájuk, s minden haza idegen nekik. Házasodnak, mint mások, és gyermekeket nemzenek, de ki nem teszik. Asztaluk közös, nem ágyuk. «Testben vannak, de nem a test szerint élnek (2 Kor 10³). A földön vannak, de a mennyben élnek. Engedelmeskednek a törvényeknek, de életükkel túltesznek a törvényeken. Szeretnek mindenkit, és mindenkitől üldözést szenvednek. Nem ismerik és mégis elítélik őket. Halálra adják őket, s ők élnek. Szegények, és mégis sokakat meggazdagítanak (2 Kor 6¹⁰). Mindenből kifosztják őket, s ők mindenben bővelkednek. Megvetés tárgyai, s mégis dicsőséggel vannak tetézve; gyalázzák, s mégis dicsőítik őket. Átkozzák, s ők áldanak (1 Kor 4¹²). Káromlásban van részük, és ők tisztelnek. Jót tesznek, s mint gonoszok bűnhődnek, s a büntetésben örülnek, mint akik életre mennek. A zsidók támadják őket mint más hitűeket, a pogányok üldözik; s okát adni egyik sem tudja.

Egy szóval: ami a lélek a testben, az a keresztény a világban. A lélek elszéled a test minden tagjában — a keresztények is a világ minden városában. A testben lakik ugyan a lélek, de nem a testből való; a keresztények is a világban laknak, de nem a világból valók. Láthatatlan őrizet alatt áll a lélek a testben; a keresztények is láthatóan tartózkodnak a világon, de láthatatlan a jámborságuk. A test gyűlöli és támadja a lelket, mely igazságtalanságot nem tett ugyan neki, de tiltakozik bűnös vágyai ellen. A lélek szereti a testet, mely őt gyűlöli; a keresztények is szeretik ellenségeiket. A lélek be van ugyan zárva a testbe, de ő összetartja a testet; a keresztényeket is lefogja a világ, mint valami börtönben, de mégis ők tartják össze a világot. A halhatatlan lélek halandó sátorban lakik: a keresztények is romlandóságban zarándokolnak, de a mennyei romolhatatlanságot várják. A lélek úgy gyarapszik, ha kurtán van tartva ételben és italban: a keresztények is úgy növekednek napról napra, ha üldözéseket szenvednek. Erre az őrhelyre állította őket az Isten, ezt nem szabad elhagyniok. (A *Diognetushoz* írt levél a 2. században, a legszebb keresztény iratok egyike, szerzője ismeretlen; 5. és 6. fejezet.)

19. Szent Benedek szabályából: 1. fejezet. Tudva van, hogy a 11. §. szerzeteseknek négy fajtáját lehet megkülönböztetni. Az elsőt alkotják a cenobiták, azaz egy közös család, mely szabály vagy apát fősege alatt vitézkedik. A második fajta az anachoréták vagyis remeték... A harmadik és utálatos fajta a szarabaiták, kik semmiféle szabály által jóvá nem hagyva, a vágott hajjal hazudnak az Istennek; akik kettesben, hármashban, sőt egyesben is pásztor nélkül nem az Úr aklában, hanem saját aklukban élnek. A negyedik fajta, amelyet gyrovagusnak hívnak, akik egész életükön keresztül különféle tartományokon végig 3—4 naponként változtatják helyüket, kik örökké kóborolnak... S ezek rosszabbak a szarabaitáknál... Isten segítségével hozzá akarunk fogni a cenobiták derék

fajának adandó rendelkezésekhez. — 2. fejezet. Az apát, aki méltó arra, hogy előjáró legyen a monostorban, mindig tartsa emlékezetében, mi a neve, s e névnek tettekkel szerezzen becsületet. A monostorban ugyanis úgy tekintik, mint Jézus helyettesét... 5. fejezet. Az alázatosság első foka a késedelem nélkül való engedelmesség. Ez felel meg azoknak, kik Jézus szereteténél semmit sem becsülnek nagyobbra. A szent szolgálatra való tekintettel, melyet fogadtak, vagy a pokol félelme vagy az örök élet dicsősége miatt késedelem nélkül tegyenek meg akármit, mihelyt a föllebbvaló parancsolta, mintha Isten parancsolta volna. — 33. fejezet. Különösen ezt a bűnt gyökerestül ki kell irtani a monostorból: az apát engedelme nélkül senkise merjen valamit adni vagy elfogadni, s egyáltalában semmiféle dolgot ne merjen sajátjának vallani, sem kódexet, sem hártát, sem írószert, semmit, de semmit; még tulajdon testükkel és akaratukkal sem rendelkezhetnek akaratuk szerint, hanem mindent a monostor atyjától várjanak... 48. fejezet. A henyeség a lélek ellensége; ezért a testvéreknek bizonyos meghatározott időkből kézimunkával, ismét más meghatározott időkből istenes olvasmánnyal kell foglalkozniok. Jónak látjuk tehát mindkét rendbeli idő tekintetében így rendelkezni: husvétől október elsejéig reggel 7 órától 10-ig végezzék a szükséges kézimunkákat; 10-től körülbelül 12-ig az időt olvasásnak szenteljék. 12 után pedig, asztal után, pihenjenek teljes csendben, illetőleg ha valaki olvasni akar, úgy tegye, hogy mást nem háborgat. A nona-t (a papi zsolozsmának egy része) végezzék korábban, $\frac{1}{2}$ körül s azután estig ismét testi munkának álljanak... Mindenekelőtt ki kell rendelni egy-két idősebbet, ezeknek aztán körül kell járni a monostort az olvasás idején és utána kell nézni, nem akad-e esetleg a testvérek között jóra rest, aki henyeségre vagy fecsegésre adta magát, s az olvasásra nincs gondja, s így nemcsak magának nem hoz hasznot, hanem másokat is zavar...

14. §. 20. Első királyaink törvényeiből. (A vasárnap.) Tehát, ha pap vagy ispán, vagy más keresztény ember vasárnap talál munkában valakit, akárki legyen, üzzék el a munkától. És ha ökrrel dolgozott, vegyék el ökrét, és adják ételül a vár népének. Ha pedig lóval, vegyék el lovát, melyet a gazdája ökrön váltson meg, ha kedve tartja, és azon ökröt egyék meg, amint mondtuk. Ha valakit egyéb szerszámokkal talál, vegyék el szerszámaikat és ruháikat, és azokat bőrén váltsa meg, ha akarja. (Sz. István II. 7. fej.) Ha valaki vasárnap vagy nagyobb ünnepeken el nem megy a község templomába, verjék meg. Ha pedig a falu távolabb esik és a falu népe el nem mehet a templomba, mégis egy közülök menjen el mindnyájok képében, kezében bottal és vigyen az oltárra gyertyát és 3 kenyeret. (Sz. László I. k. II. f.)

(A pogány szokások.) Aki pogány módra kutak mellett áldoz, avagy fának és forrásnak és kőnek ajándékot ajánl fel, akárki legyen, egy ökrrel bünhődjék érte (Sz. László I. 22.). Ha valaki vasárnap vagy más nagyobb ünnepen talál zsidót munkában, hogy a kereszténység meg ne botránkozzék, amely szerszámmal a zsidó dolgozott, azt veszítse el (Szent László I. k. 26 f.).

(H
keresztén
II. k. 10
(Ü
ülni: Na
evangelis
jével egy
Szent Gy
kereszt f
telő szer
napját, S
ját, Szent
talását, S
angyal m
herceg m
apostol m
loma föl

21
alig volt
berontott
és hamis
gárokát
tílt; azo
megenge
érték, ho
Továbbá
már meg
ennél na
vallást a
ezt szívü
püspökei
Ezért ez
felállítás
Ezt jelez
támogatn
hogy a
hívókké

22
zasságtö
az isteni
kezeke
gyengébb
zsínat 90

Kö
Jézushoz
a közös
hogy a k

(*Hústól való tartózkodás*). Valaki pénteki napon, melyet az egész kereszténységben megtartanak, húst eszik, böjtöljön bezárva (Sz. István II. k. 10 f.).

(*Ünnepek*). Esztendőn által pedig ezeket az ünnepeket kell megülni: Nagykarácsony napját, Szent István első vértanu napját, Szent János evangelista napját, Aprószentek napját, Kiskarácsonyt, Vízkeresztet böjtjével együtt, Gyertyaszentelő Boldogasszony napját, Husvétkor négy napot, Szent György vértanu napját, Fülöpöt, Jakabot böjtjével együtt, Szent kereszt fölhalálását, Áldozó-csütörtököt, Pünkösdkor négy napot, Keresztelő szent János napját, Péter és Pál apostolokat egy napon, Szent Jakab napját, Szent Lőrinc napját, Nagyasszony napját, Szent István király napját, Szent Bertalan napját, Kisasszony napját, Szent Kereszt fölmagasztalását, Szent Máté napját, Szent Gellért püspök napját, Szent Mihály arkangyal napját, Szent Simon és Judát, Mindenszentek napját, Szent Imre herceg napját, Szent Márton, Szent András, Szent Miklós, Szent Tamás apostol napját; és mindegyik egyház ülj meg az ő szentjének és temploma felszentelésének ünnepét (Szent László I. k. fej.).

21. Photius vádjai és gyűlölete a nyugatiak ellen. A bulgárok 15. §. alig voltak két évig beavatva a keresztény hitbe, már is vadállatokként berontottak a sötétség férfiai, t. i. a nyugatiak, hogy hamis tanításokkal és hamis erkölcsökkel elpusztítsák Istennek új ültetvényű szőlőjét. A bulgárokat rávettek, hogy szombaton böjtöljenek, amit a 66. apostoli kanon tilt; azonkívül a negyvennapos böjt első hetét a többtől elválasztják és megengedik a tejnek ivását, sajtnak evését s más efféléket. Továbbá elérték, hogy a jogszerűen megnősülő papoknak nem volt többé becsületük. Továbbá van képük újra felkenni azokat, akiket az áldozópap krizmával már megbérmált, mert ehhez szerintük csak a püspöknek van joga. Van-e ennél nagyobb örület?... De tovább mentek, a gazság csúcsáig, és a hitvallást a Filioque-vel meghamisították. Micsoda csúszó-mászó kígyó lópta ezt szívükbe?... Ilyen istentelenséget terjesztettek a sötétségnek ama püspökei a bulgárok között. Ennek a híre halálra sebezte lelkemet... Ezért ezeket a latrokat zsinati határozattal elítéltük, nem új határozatok felállításával, hanem az apostoli és más régi kánonok merő felújításával. Ezt jelezzük nektek ősi szokás szerint, hogy követeket küldhessetek, akik támogatnak majd bennünket annak a gazságnak kiirtásában. Remélem, hogy a bulgárok ismét megnyerhetők, hisz most a kegyetlen rutének is hívőkké lettek... (Photius levele a keleti püspökökhöz.)

22. Szomorú állapotok az erjedés korában. A paráznság és há- 16. §. zasságtörés, szentségtörés és emberölés eláradtak és vér vért ér. Félretéve az isteni és emberi törvények tiszteletét, lábbal tiporva a püspöki rendelkezéseket, mindenki azt teszi, amit jónak lát... A hatalmas elnyomja a gyengébbet, és az emberek, mint a tenger halai, egymást eszik. (Troszléi zsinat 909-ben.)

Közvetlenül VII. Gergely fellépése előtt: Sokszor esedeztem az Úr Jézushoz, vagy venne el ebből az élethől, vagy segítene általam valamit a közös anyán. Mérhetetlen fájdalom és súlyos gyász nehezedik lelkemre, hogy a keleti egyház az emberi nem ellenségének készítésére a katolikus

hittől elszakadt... Akár nyugatra fordítom tekintetemet, akár északra vagy délre, alig akadok püspökökre, akik hivatalba-lépésük módja és életmódjuk szempontjából törvényszerűek, kik a keresztény népet Jézus szeretetével s nem világi nagyravágyással kormányozzák. S a világi fejedelmek közül nem találok egyet is, ki Isten dicsőségét elébe tenné a sajátjának, és az igazságot többre tartaná, mint a nyereséget, Akik között lakom, a rómaiak, a lombardok és normannok majdnem rosszabbak, mint a zsidók és pogányok. (Hugó, clugnyi apát leveléből, 1075-ből.)

17. §. **23. IV. Henrik kiközösítése.** Szent Péter, apostolok fejedelme, hajtsd hozzám kegyesen füledet és hallgass meg engem, szolgádat, akit gyermekségétől fogva tápláltál és a mai napig megszabadítottál ama gonoszok kezétől, kik irántad való hűségemért gyűlölnék. Tanum vagy te és az én Úrnóm, Isten anyja és a te testvéred, Szent Pál, hogy a te római szent Egyházad akaratom ellenére állított kormányának élére és hogy én nem bitorlóként szálltam székedre, és inkább kész voltam egész életemet zarándokságban tölteni, mint a te helyedet e világ dicsőségeért világias lélekkel elfoglalni. S ezért a te kegyelmednek és nem az én érdememnek tulajdonítom, amit te jónak láttál és jónak látsz: hogy a keresztény nép, mely különösen rád van bízva, nekem engedelmeskedjék. Különösen pedig a rám bízott helyettség és közbenjárásod miatt hatalmat adott nekem az Isten oldani és kötni égen és földön. Erre a bizakodásra támaszkodva a te Egyházad díszére és védelmére, a Mindenható Istennek, az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében a te teljhatalmad és tekintélyed erejével Henrik királyt, Henrik császár fiát, aki hallatlan kevélységgel lázadt fel Egyházad ellen, az egész német és olasz birodalom kormányzatáról leltittem és az összes keresztényeket feloldom az eskü alól, amit neki tettek vagy tesznek, és megtiltom, hogy valaki is szolgáljon neki, mint királynak. Méltó ugyanis, hogy aki a te Egyházad tiszteletét csorbítani akarja, maga veszítse el azt a tiszteletet, amellyel rendelkezni látszik. És mert átalott keresztényként engedelmeskedni s nem tért vissza Urához, akit elhagyott, sőt kiközösítettekkel társult, sőt gazságot is cselekedett és az én intelmeimet, melyeket — tanum vagy — lelke üdvéért hozzája intéztem, megvetette és szét akarván választani az Egyházat, maga vált el attól: a te nevedben megkötöm őt az átok kötelékével. S benned bízva úgy kötöm meg őt, hogy a népek lássák és megbizonyosodjanak, hogy te Péter vagy, és a te kőszáladra építette Egyházát az élő Istennek Fia, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. (VII. Gergely kiközösítő bullája.)

20. §. **24. Szent Bernát a második keresztes hadjáratra szólítja a németeket.** A kedves uraknak és atyáknak, keleti Frank- és Bajorország érsekeinek, püspökeinek és összes papságának és a népnek Bernát, clairvaux-i apát, kívánja a bátorság bőséges szellemét. Jézusnak egy ügyéről szölok hozzátok, amely egyúttal a mi javunkra is fordul. Szívesebben tenném ezt meg előszóval, ha a lehetőség megfelelne jóakaratomnak. Ime, testvéreim, most van az alkalmas idő, most van a bőséges áldás napja. Megrendült ugyan a föld és remeg, mert az egek Istene nekiállott tökéletessé tenni az ő országát. Az ő országát mondom, hol az Atya igéje megjelent tanítani és harminc évnél tovább érintkezett az emberekkel, az

ő ország
telt, me
a keresz
földjét.
sába, elp
telen bá
zúket k
akarnak
és azt f

Mi
reszt sz
és a gy
között n
metjét e
fogait c
szer —
jambors
zadok s
veszteség
gyalázat

No
lett-e az
geket h
elé-e eg
tenni, ha
bennetek
bánjátok
ségbe s
fogást, m
a szerete
láltokat,
keres ne
találékon
leereszke
más gon
zedék vo
bennetek
el sem f

Mé
gának p
mintha s
adótok
zsoldjuk
zedék, m
tetsző ig
világra é
Mi

ő országát, melyet csodatételeivel megdicsőített, tulajdon vérével megszentelt, melyben kisarjadtak a feltámadás első virágai. Haj, de bűneink miatt a kereszt ellenségei felemelték fejüket és kardéllal pusztítják az ígért földjét. És ha nem akad védő, még majd behatolnak az élő Isten városába, elpusztítják a megváltásnak emlékeit és megszenteltségtelenítik a szeplőtelen báránylvértől pirosuló szent helyeket. Sőt, fájdalom, szentségtörő kezűket kinyújtják a keresztény vallás legbelsőbb szentélye ellen és be akarnak hatolni a nyugvóhelyre, ahol a mi életünk halálban nyugszik, és azt fel akarják dúlni.

Mit szándékoztok most tenni, vitéz férfiak? Mit akartok tenni, kereszt szolgálói? Vajjon a szentföldet készek vagytok odavetni az ebeknek és a gyöngyöket a disznóknak? Hányan nyertek ott bocsánatot, könnyek között megvallván bűneiket, miután atyáink fegyverei a pogányság szemétjét elsöpörték onnan! Az istentelen ezt látja s irigység szállja meg, fogait csikorgatja és eleped. Összeszedi minden gonoszságát, és ha egyszer — Isten ments — birtokába jutna azoknak a szent helyeknek, ama jámborságból még hirmondót sem hagyna meg. Ez ugyan a jövő századok számára vigasztalhatatlan fájdalom volna, mert helyrehozhatatlan veszteség, de főként e nemzedék számára végtelen megszégyenítés és örök gyalázat lenne.

Nos, mit gondoltok, testvérek? Megrövidült vagy mentésre gyöngött lett-e az Úr keze azért, hogy örökségének helyreállítása végett kicsiny férgeket hí meg? Nem képes-e tizenkét légió angyalt küldeni vagy nem elég-e egy szót szólnia, és az ország megszabadul? Igenis, meg tudja ezt tenni, ha akarja; de én azt mondom nektek: az Úr, a ti Istentek, kísért benneteket. Letekint az emberek fiaira, hogy van-e bennetek belátás s bánjátok-e bűneiteket. Mert Isten megkönyörül az ő népén és a mélységbe bukkantak számára készen tartja az országot. Nézzétek a mesterfogást, mellyel él az Úr lelketek megmentéséért; ámuljatok, tekintetek bele a szeretetnek mély örvényébe és bizzatok, ti bűnösök. Nem akarja ő haláltokat, hanem hogy megtérjete és imádkozzátok, mert így alkalmat keres nem ellenetek, hanem mellettetek. Avagy nem rendkívüli, csak Isten találékonyságától telhető alkalom ez a lélek megmentésére, hogy Isten leereszkedik és gyilkosokat, rablókat, házasságtörőket, esküszegőket és más gonoszságokkal rakottakat szolgálatába állít, mintha csak igaz nemzedék volnának? Bizzatok bűnösök, irgalmas az Isten. Ha büntetni akarna benneteket, nem hogy nem igényelné szolgálatokat, hanem ajánlatokat el sem fogadná.

Még egyszer mondom: Vegyétek fontolóra a Mindenható Isten jószágának parancsait, vessetek ügyet az irgalom elhatározására. Úgy tesz, mintha szüksége volna rátok, pedig a ti szükségeteken akar segíteni. Mint adóستok akar szerepelni, csak hogy nektek, zsoldosainak, megadhassa a zsoldjukat: a bűnök bocsánatát és az örök dicsőséget. Boldog az a nemzedék, mely megérte ezt a bocsánatban gazdag kort, melyet ez az Úrnak tetsző igazi jubileumi esztendő életben talál. Mert kiárad az áldás az egész világra és versengve tódul minden az élet zászlója alá.

Minthogy a ti országtok — tudva van — vitéz férfiakban termé-

keny és tele van erőteljes ifjúsággal, melynek dicséretétől visszhangzik az egész világ, férfiasan övezzettek fel magatokat és keresztény buzgósággal ragadjátok meg a boldogságot ígérő fegyvereket. Szünjön meg köztetek az a régi — nem vitézkedés, hanem viszálykodás (non militia, sed malitia), melyben egymást vertétek, egymást öltétek és emésztették. Micsoda borzasztó vágy üldözi a nyomorultakat, hogy karddal keresztüldöfjék felebarátuk testét, akinek ilyenformán tönkre megy a lelke is? De aki az ilyenben dicsekszik, nem kerül el a bosszút; az ő lelkét is átjárja a kard még mialatt örül, hogy csak egy ellenség esett el. Ily veszedelemnek kitenni magát valakinek, ez örület, nem vitézség; nem bátorságnak, hanem esztelenségnek jele.

Most van alkalmad, te vitéz katona, te hadfi, most van módodban veszedelem nélkül harcolni, becsülettel győzni és nyereséggel halni. Ha okos kalmár, ideális javak keresője vagy, felhívom figyelmedet egy jó vásárra, el ne szalaszsd! Vedd a keresztet, és megnyered minden bűnöd bocsánatát, miket bűnbánó szívvel meggyóntál. Az árút (kereszt és gyónás) íme olcsón lehet beszerezni; ha jámbor lelkülettel veszed, érvényes az Isten országára.

Szeretett testvéreim, egy dologra még fel kell hívnom figyelmeteket; ha valaki, ki vezér akarna lenni köztetek, a maga csapatjával meg akarná előzni a birodalmi sereget — ezt semmikép sem szabad megtennie; és ha úgy adja, mintha tőlünk megbízása volna, ez nem igaz; s ha tőlünk levelet mutatna fel, azt hamisnak kell tartanotok. Tapasztalt vezéreket kell választani, és az Úr seregét együtt kell felvonultatni, hogy mindenütt erős legyen és ne üthessen rajta akárki fia. Az előző hadjárat előtt ugyanis, Jeruzsálem elfoglalása előtt, egy Péter nevű ember serénykedett, akiről ti is eleget hallottatok, ha nem csalódom. Ez magában vonult fel, s ezzel a hozzá csatlakozó csapatot oly nagy veszedelembé döntötte, hogy senki vagy csak nagyon kevesen kerültek el végzetüket. Ezért féltő, ha ti is így tennétek, hasonló sors érne. Ezt azonban tartsa távol tőletek az Isten, aki áldva legyen örökké. *Szent Bernáttól* l. még *Erkölcstan* 10. olv.

22. §. 25. Husz menedéklevele. Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből a rómaiak királya, királyi kegyelmünket és minden jót az összes egyházi és világi fejedelmeknek, heregeeknek, örgrófoknak, grófoknak, nemeseknek, méltóságoknak, szolgálattelvőknek, lovagoknak, véenceknek, parancsnokoknak, hatalmon lévőknek, helytartóknak, előljáróknak, vám- és adótiszteknek, városi és falusi bírának, helységek és majorok előljáróinak, valamint a szentbirodalom és a saját országunk összes hű alattvalóinak, kiknek tudomására jut ez a levelünk. Tekintetes, kegyelmes és hűséges szeretteim! A tiszteletreméltó Husz János magisztert, a szent hittudományok borostyánkoszorúsát és a szabad művészek doktorát, aki e levéllel nemsokára Csehországból a konstanzi zsinatra utazik, és akit a magunk és szent birodalmunk védelmébe és oltalmába vettünk, mindnyájatoknak egyenként és összesen jóindulatotokból ajánljuk s kívánjuk, hogy ha hozzátok jó, szívesen fogadjátok, jól bánjatok vele és útjának biztonsága és előmozdítása végett szárazon és vizen kezére járjatok. Őt és szolgálait, lovait, poggyászát és egyéb birtokát minden úton, telken, hídon, birtokon,

hivatali
sége, m
kodás n
állni, ott
magával,
rettel ell
gyarorsz
esztende

26
hogy kő
engedel
fogadalm
ják, még
S ezeket
dicsőítvé
lág, szí
denki m
vérek ne
hanem l
nyen sz
testvérek
sem köz
nekik és

As
nekem, l
ben élte
közéjük,
könnyűv
otthagyt
hogy egy
Jézus, it
teddel m
hitet a
hogy pa
üldöznén
kezném
mükkel
sokat, s
akarak t
azért tes
lebb ho
melyet ő
szent ne
rek min
ragaszk
Isten le
nak nek

hivatali és bírósági kerületen, vámon, városon, váron, majoron és helységen, még pedig minden szolgálmány, útpénz, vám és egyéb alkalmatlankodás nélkül mindenféle akadály elhárításával engedjétek átmenni, megállni, ott tartózkodni és szabadon visszajönni; és ha a szükség úgy hozza magával, a mi királyi fölségünk tiszteletére kötelesek vagytok biztos kísérettel ellátni. Kelt Speierben, az Úr 1414. esztendejében, okt. 18-án, magyarországi uralkodásunk 33., római szent birodalmi uralkodásunk 5. esztendejében.

26. Szent Ferenc szabályából. Ez pedig a kistestvérek életszabálya, **24. §.** hogy kövessék a mi Urunk Jézus Krisztus evangéliumát, amennyiben engedelmisségben, vagyon nélkül és szüzességben élnek... Akik a fogadalmat letették, azoknak legyen egy csuhájuk csuklyával, s ha kívánják, még egy második, csuklya nélkül. Akinek szükséges, cipőt is viselhet. S ezeket foltozgassák durva posztóval s más rongyokkal, közben Istent dicsőítvén. Intve intem őket, meg ne vessék és el ne ítéljék azokat, kiket lágy, színes ruhákban, finom ételek és italok mellett látnak, hanem mindenki magamagáról ítéljen s magamagát becsülje csekélyebbre... A testvérek ne vitázzanak, se szóval ne veszekedjenek, ne ítéljenek mások felett, hanem legyenek szelidek, békességesek, szegények és alázatosak, szerényen szóljanak mindenkivel, amint illik. Szigorúan megparancsolom a testvéreknek, hogy pénzt el ne fogadjanak sem a maguk szolgálatában, sem közvetítők útján. Munkájuk béréül fogadják el azt, ami szükséges nekik és a testvéreknek, de ne pénzt.

Assisi szent Ferenc végrendeletéből. A következő módon adta meg nekem, Ferenc testvérnek, az Úr megkezdeni a töredelmet. Mikor a bűnben éltem, kín volt nekem belpoklosokat látni; de Isten maga vezetett közéjük, s ott maradtam egy ideig. Amikor elhagytam őket, szeliddé és könnyűvé lett nekem, ami előbb keservesnek tetszett. Röviddel azután otthagytam a világot és Isten olyan hitet adott nekem az ő Egyháza iránt, hogy együgyűségemben letérdeltem és mondtam: Imádunk Téged, Úr Jézus, itt és minden templomodban és áldunk Téged, hogy szent kereszteddel megváltottad a világot. E mellé adott és ad nekem az Úr oly nagy hitet a papok iránt, kik a római szent Egyház szabványa szerint élnek, hogy papi jellegük miatt még akkor is náluk keresnék menedéket, ha üldöznének engem. És ha mindjárt Salamon egész bölcsességével rendelkezném is, ott, ahol szegény világi papokat találnék, csak az ő engedel-mükkel prédikálnék az ő községekben. Becsülni akarom őket, mint másokat, szeretni és tisztelni akarom őket, mint uraimat. Bűneikkel nem akarok törődni, mert az Isten Fiát látom bennük és ők nekem uraim. Ezt azért teszem, mert itt alant semmit sem észlelek, ami test szerint közelebb hozná hozzám az Isten Fiát, mint az Ő szentséges teste és vére, melyet ők vesznek s egyedül ők osztanak másnak. Akárhon találom Jézus szent nevét vagy ígét méltatlan helyen, el akarom őket távolítani, és kérek mindenkit, hogy hasonlóképpen cselekedjék és illő helyre vigye. Nekünk ragaszkodással és tisztelettel kell lennünk az istenes tanítók iránt, kik Isten legszentebb szavát hirdetik, mert szellemet és életet osztogatnak nekünk.

Amikor az Úr adta nekem a testvéreket, senki sem volt, aki megmondotta volna nekem, mit kell tennem; de a Magasságbeli maga kinyilatkoztatta nekem, hogy a szent evangélium mintája szerint éljenek. Rövid és egyszerű szabályokat irattam és a pápa megerősítette...

Mindnyájan a szabály mellett ezt az írást is hordják magukkal és minden káptalanon a szabály mellett ezt az írást fel kell olvasni. Feltétlenül megtiltom a szent engedelmesség nevében az összes testvéreknek, papoknak és laikusoknak, hogy a szabályhoz vagy végrendelethez kommentárt csatoljanak azzal az ürüggyel, hogy meg akarják magyarázni. Minthogy az Úr megadta nekem egyszerűen és világosan megírni a szabályt, ti is hasonlóképp világos és egyszerű módon fogadjátok magyarázat nélkül és kövessétek mindvégig... Szent Ferencről l. még Erkölccstan 12. olv., továbbá Im. könyv.

25. §. 27. Szent Tamás Summa theologica-jából. *Vajjon van-e Isten?* Ehhez a kérdéshez így fogunk hozzá:

1. Úgy látszik, mintha nem volna Isten. Mert ha két ellentét közül az egyik végtelen volna, egészen lerántaná a másikat. Ám Isten épen azt jelenti, hogy valami végtelen jó. Ha tehát volna Isten, nem volna semmi rossz. Ám van rossz a világon. Tehát nincs Isten.

2. Azonfelül nem kell szaporítani az elveket ott, ahol kevesebbél is be lehet érni. Ám úgy tetszik, hogy az összes jelenségeknél kevesebb elvvel beérhetjük, ha feltesszük, hogy nincs Isten. Mert a természeti dolgokat vissza lehet vezetni a természet elvére, a szándékosakat vissza lehet vezetni az ész vagy akarat elvére. Tehát nincs szükség arra a föltevésre, hogy van Isten.

De ennek ellenére van, ami az Exodusban van mondva magának Istennek részéről: Én vagyok, aki vagyok (314).

Feleletül tehát amondó vagyok, hogy Isten létét öt úton lehet bizonyítani.

Az első és nyilvánvalóbb út az, amelyet a mozgásból merítünk. Bizonyos ugyanis és érzékeink tanúsítják, hogy van mozgás a világon. Ami pedig mozog, azt más mozgatja. Mert ami mozog, képességben van arra nézve, amerre mozog; ami mozgat, ténylegességben van; a mozgatás ugyanis nem más, mint valamit a képességből átvinni a ténylegességbe. Ám a képességből a ténylegességbe csak tényleges lény vihet át valamit; amint egy tényleg meleg valami, teszem azt a tűz a fát, mely csak képességileg meleg, tényleg meleggé teszi s ezáltal mozgatja és változtatja azt. De lehetetlen, hogy valami ugyanabból a szempontból egyszerre ténylegességben és képességben legyen: a mi tényleg meleg, nem lehet ugyanakkor képességileg is meleg, hanem ugyanakkor képességileg hideg. Lehetetlen tehát, hogy valami ugyanabból a szempontból, ugyanabban a mozgásban egyszerre mozgató és mozgatott legyen, vagyis hogy magamagát mozgassa.

S így szükségkép áll, hogy ami mozog, azt más mozgatja. S ha ez, ami őt mozgatja, maga is mozog, ezt is szükségkép más mozgatja, s ezt ismét más. De itt nem lehet a végtelenbe visszamenni; mert így nem volna első mozgató s ennek következtében más mozgató sem;

a más
gató m
gatja. T
kép nem

A
hogy né
működn
ilyen m
nem vé
lényné
értelmes
mes lén
Istennek

A
mond (C
gedné, l
denható
boldogsá
csiholj

A
határoz
termész
kép az
nem az
nyak; á
első, vál
1, quae

a másodrendű mozgatók nem mozgatnak, csak amennyiben az első mozgató mozgatja őket; amint pl. a bot is csak úgy mozgat, ha a kéz mozgatja. Tehát szükségképp el kell jutni egy első mozgatóra, amely semmiképp nem mozog, s ezt érti mindenki Isten nevében...

Az ötödik utat vesszük a lények kormányzásából. Látjuk ugyanis, hogy némely ész nélkül való lények, t. i. az anyagi valók célirányosan működnek; ami abból tűnik ki, hogy mindig, vagy igen gyakran ugyanilyen módon működnek s elérik azt, ami legjobb. Ebből látni való, hogy nem véletlenül, hanem szándék következtében jutnak el a célra. Amely lényeknek azonban nincs eszük, csak úgy törekszenek célra, ha eszes, értelmes lény irányítja őket, mint az íjjász a nyilat. Van tehát értelmes lény, amely minden természeti lényt célra irányít. S ezt mondjuk Istennek.

Az első nehézségre tehát azt kell felelni, amit Szent Ágoston mond (Enchir. c. 11): «Isten, minthogy legfőbb jó, semmiképp sem engedné, hogy legyen a művében valami rossz, ha nem volna annyira mindenható és jó, hogy a rosszból is jót hoz ki». Tehát Isten végtelen boldogságához hozzátartozik, hogy megengedje a rosszat, hogy aztán jót csiholjon ki belőle.

A második nehézségre azt kell felelni: minthogy a természet meghatározott célra irányul egy felsőbb működő irányítása mellett, ezért a természeti jelenségeket Istenre kell visszavezetni, mint első okra. Hasonlóképp az értelmes cselekedeteket is magasabb okra kell visszavezetni, amely nem az emberi értelem és akarat; mert ezek változékonyak és romlékonyak; ám minden változékony és romlékony lényt vissza kell vezetni egy első, változhatatlan és szükségképp létező lényre. (Summa theologica, pars 1, quaest. 2, artic. 3.)

28. Dante Divina Commediájának eleje.

25. §.

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelém.
Ó szörnyű elbeszélni, mi van ottan,
s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon:
már rágondolva reszketek legottan.
A halál sem sokkal rosszabb, tudom.
De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam,
hallanod kell, mit láttam az úton.
Akkortájt olyan álmodozva jártam:
nem is tudom, hogyan kerültem arra,
csak a jó útról valahogy leszálltam.
De mikor rábukkantam egy hegyaljra,
hol véget ért a völgy, mély, mint a pince,
melyben felébredt lelkem aggodalma,
a hegyre néztem s láttam, hogy gerince
már a csillag fényébe öltözött,
mely másnak drága vezetője, kincse.

Igy bátorságom kissé visszajött,
 mely távol volt szívemből teljes éjjel,
 melyet töltöttem annyi kín között.
 És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel,
 amint kiért lihegve, visszafordul,
 még egyszer a vad vizen nézni széllyel:
 úgy lelkem, még remegve borzalomtul
 végignézett a kiállt úton újra,
 melyen még élve senkisem jutott túl.
 Majd fáradt testemet kissé kifújva
 megint megindulék a pusztá lejtőn,
 mindég alsóbb lábam feszítve súlyra.
 És im, amint meredni kezd lejtőm,
 egy fürge, könnyű párdúc tűnt előmbé,
 szép, foltos bőrrel, csábosan, megejtőn.
 S nem tágitott utamból tarka képe,
 inkább elzárta s úgy előmbé hágott,
 hogy futni fordultam már visszalépve.
 De hajnal aranyozta a világot
 s eljött a nap azon csillagsereggel,
 mely véle volt, midőn e szép csodákat
 megmozdítá Isten az első reggel:
 úgy hogy nekem reményt az ellenségre
 vinom párduccal s tarka szörnnyeteggel
 adott az óra s évszak édessége;
 de jaj! a félelem megint leláncolt,
 feltűnőn egy oroszlán szörnnyű képe;
 mely emelt fővel közeledni látszott
 s dühös éhséggel zsákmányát kereste,
 úgy hogy a lég tőle remegni látszott.
 S egy nőstényfarkas, melynek vézna teste
 terhesnek tűnt föl minden céda vágygal
 s ki miatt lőn már annyi népnek veszte.
 Ez megbénított olyan bénasággal,
 hogy elvesztém a magasság reményét
 a láttából eredő gyávasággal.
 És mint ki lesné kocka nyereményét,
 ha jó a pillanat, mely vakra forgat,
 búsan átkozza játékos merényét:
 olyanná tőn engem e nyugtalan vad,
 mely újra elűzött a magasságtól
 ama vidékre, ahol a nap hallgat.
 És még így én, távol a napvilágtól
 tépődtem: im valakit mintha látnék:
 rekedtnék tűnt fel hosszú némaságtól.

(Inferno I. 1—63. Babics M. fordítása.)

a bírál
 töltesse
 izben
 nakutár
 lokára,
 kezébe
 ne tör
 quae n

kevered

és ezé
 gában
 mat és
 igazság
 mába
 bizony
 a szeg
 alapján
 bíróság
 el, el
 láluk
 akarná
 ban és
 minden
 tam, b
 átnézte
 nási t
 szorga
 eredme
 söknek

szorká

spekul
 nem i
 tudós
 üti a
 ijeszt
 komol
 csöcse
 máské
 érvény

kocká
 Dr.

29. A boszorkánybabona. Ha valami boszorkány találkozik, vigyék 28. §. a bírák törvénye szerint az Egyház eleibe, és bizzák a papra, hogy bőjtöltesse és oktassa hitben; bőjtölés után pedig menjen haza. Ha másodízben találtatik azon vétekben, alázza meg magát ismét bőjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára, válla közé, menjen haza. Ha pedig harmadízben, adják a bírák kezébe. (Szent István törv. II. k. 31. fej.) — Boszorkányok körül pedig ne történjék semmi kereset, mert ilyenek nincsenek (de strygis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat). (Kálmán törv. I. k. 57. fej.)

Friedrich Spee jezsuitának a boszorkánypörök ellen írt munkájából:

11. Kérdés: hihetséges-e, hogy Isten engedelmeiből ártatlanok is belekeveredjenek ezekbe a pörökbe és halált szenvedjenek?...

Meg kell vallanom, hogy néhány éve már nem egy, bűnről vádolt és ezért halálraítélt embert kísértem a vesztőhelyre, akiknek ártatlanságában époly kevéssé kételkedtem, mint ahogy nem sajnáltam szorgalmat és ügyeskedést, hogy a dolognak végére járjak s megtudjam az igazságot. Meg kell vallanom, hogy ösztökélt s csaknem teljesen hatalmába kerített a kíváncsiság, hogy ebben a bizonytalan ügyben valami bizonyost állapítsak meg, s mégsem állapítottam meg mást, mint ezeknek a szegény embereknek ártatlanságát. Minthogy ezt elég nyomós okok alapján megállapítottam a magam számára, de bizonyos okok miatt a bíróságnál mégsem járhattam közbe s véleményemet nem mondhattam el, el lehet gondolni, micsoda gondolatokkal voltam nyomorúságos haláluk tanúja. Ember vagyok, s félrevezethetnek, ezt egyáltalában nem akarnám tagadni. De sokáig és sokfelé érintkeztem a foglyokkal gyónásban és azon kívül, lelküket többféle módom kikutattam, pro és contra mindent meghánytam-vetettem, Isten és emberek segítségéhez folyamodtam, hogy az igazat megtudjam, a feljelentéseket és bírósági aktákat átnéztem, bírókkal és kommiszáriusokkal beszéltem, természetesen a gyónási titok megsértése nélkül, mindent és minden érvet a legnagyobb szorgalommal meghánytam-vetettem. Mindamellet nem jutottam más eredményre, mint hogy akárhányan ártatlanok azok közül, akiket bűnösöknek tartottak...

15. Kérdés: Mi fajták azok az emberek, kik a felsőbbiséget a boszorkánypörökre ösztönözték?

1. Papok és tudósok, kik teljes életükben dolgozószobájukban spekulációkkal foglalkoztak s e világnak gonoszságát és ügyefogyottságát nem ismerik, jóllehet legtisztábbak a szándékaik. 2. Jogászok és jogtudósok, még pedig csakis azok, akik lassan rájönnek, hogy jó haszon üti a markukat e pörök miatt s ezért kirendeltetik magukat, s uraikat ijesztik, hogy mi minden kerekednék abból, ha ezt a gonoszságot a legkomolyabban nem nyomoznák. 3. Az értelmetlen gyűlölködő és gonosz csöcselék, amely gyalázkodásban ad túl ellenséges szenvedélyein, ha másképp nem hűtheti le, vagy mosogatórongy voltát nem tudja másképp érvényesíteni, mint ha más embereket szapul.

30. Luther. *A parasztokhoz*. Akik életüket, javukat és becsületüket 31. §. kockára teszik, hogy a püspökségek feldúlassanak és a püspökök uralma

kiirtassék, azok mind Istennek kedves gyermekei és igaz keresztények. (Wider den falschen genannten geistlichen Stand des Papstes und der Bischöfe 1522.)

Kedves Uraim és Testvéreim, idáig nem hallottatok tőlem mást, mint azt a vallomásomat, hogy a fejedelmek és urak, kik megtiltják az evangelium hirdetését és az emberekre oly elviselhetetlen terheket rónak, igazán és valóban megérdemlik, hogy Isten letaszítsa őket székükről, mivelhogy súlyosan vétének Isten és ember ellen, s nincs is mentségük. Mindazáltal résen álljatok, hogy jólelkismerettel fogjatok a dologhoz. (Ermahnungen zum Frieden.)

Aki először tudja és akarja őket fojtogatni, helyesen és jogosan cselekszik, mert a lázadókkal szemben minden ember ítélőbíró és hóhér egyszerre. Ép úgy, mint ha tűz üt ki, az az ember a talpán, aki először szalad oltani... Azért üssön, vágjon, fojtogasson, nyiltan vagy titokban ki mint tud, s ki-kí gondolja meg, hogy nincs mérgesebb, ártalmasabb, ördögibb valami, mint a lázadó ember. Agyon kell ütni, mint a veszett kutyákat! ha te nem ütöd le, ő teszi meg, s veled együtt tönkretesz egy egész országot. (Wider die räuberischen und mörderischen Bauern 1524.)

Luther a trienti zsinat ellen. Ó, most álljatok neki császár, király, fejedelmek és urak, és lásson neki minden épkez-láb ember, s Isten ne adjon szerencsét a renyhe kéznek. Először is el kell venni a pápától Rómát, Romandiolát, Urbinot, Bononiát, s mindent, amije van mint pápának; mert hazugsággal és csalással, istenkáromlással és bálványimádással gyalázatosan elrabolta a birodalomtól, s ezért jutalmul rengeteg sok lelket vezetett a pokol örök tűzébe és feldúlta Krisztus országát, s lett a neve utálat és pusztulás. Aztán fogni kell őt magát a pápát és a hiborosokat s Ő Bálványságának és Szentségének minden csürhéjét, s mint istenkáromlóknak nyelvüket a nyakukból ki kell tépni és sorban az akasztófára szögezni úgy, amint a bulláikra sorban aggatják a pecsétjeiket. S még mindez kevés az ő istenkáromlásuknak és bálványimádásuknak. Akkor aztán hadd tartsanak zsinatot, ahányat akarnak, az akasztófán vagy lent a pokolban. (Wider das Papsttum zu Rom vom Teufel gestiftet.)

Luther kétségei hivatása felől. Hányszor vert meg-engem a szivem és vetette szememre: csak te volnál bölcs? A többiek mind tévednének s oly sokáig tévedésben éltek volna? Hátha te csalódsz, s annyi embert vezetsz tévedésbe, akik aztán mindörökre elkárhoznak. Ha az ördög helyén talál, mindig felzaklatja lelkiismeretemet, mintha tévedést tanítottam volna, az egyház egységét széttéptem volna, sok botrányt és vizsályt okoztam volna. (Walch, Luther művei XIX. p. 1205.)

Bárha sohse kezdtem volna az egész dolgot — ich wollte und wünschte, dass ich die Sache nie angefangen hätte (Tischreden).

33. §. 31. A «testact» (1672). A pápista lázadók részéről jöhető veszedelmek megelőzésére és Ő felsége hű alattvalói lelkének megnyugtására ezennel törvény erejével elrendeltetik..., hogy minden néven nevezendő személy, peerek és polgárok, akik akármilyen polgári vagy katonai hivatalt vagy hivatalokat viselnek, vagy bármilyen fizetést, jövedelmet, jutal-

mat, zse-
toznak
sége k
letenni
lási fő
vacsorá
felelőse
közöns
beszéd
leg, ak
nevezet
jogukta
amelye

ják ten
ják írni
alatt a
erősen
bor al
sem ak
sem be
nyörgé
mostan
ványim
termész
teszem

grinus
rapax
kígyó):
(† 183
gely (†
102. L
ardens
vallás
(rettent
Pastor
De me
ságáról

melyet
harcol
nak sz
letétele
legfőbb
és hit
szolgá

az keresztények.
apstes und der

tok tölem mást,
tik megtiltják az
terheket rónak,
öket székükről,
es is mentségük.
ok a dologhoz.

esen és jogosan
előbíró és hóhér
pán, aki először
n vagy titokban
bb, ártalmasabb,
mint a veszett
t tönkretesz egy
n Bauern 1524.)
császár, király,
nber, s Isten ne
venni a pápától
je van mint pá-
és bálványimá-
utalmul rengeteg
sztus országát, s
rát a pápát és a
den csürhéjét, s
ni és sorban az
gatják a pecsét-
s bálványimádá-
nak, az akasztó-
tom vom Teufel

engem a szívem
mind tévednének
s annyi embert
a az ördög he-
tévedést tanító-
ányt és vizsályt

ich wollte und
hreden).

öl jöhető vesze-
negnyugtására
éven nevezendő
y katonai hiva-
vedelmet, jutal-

mat, zsoldot kapnak Ő felsége rendelkezéséből vagy kegyelméből..., tar-
toznak személyesen megjelenni Ő felsége magas kancelláriáján vagy Ő fel-
sége királyi törvényszékén, és itt nyílt és nyilvános ülésen tartoznak
letenni a fölségesküt (amelyben megesküsznek, hogy az angol király a val-
lási fő) és az alattvalói esküt; úgyszintén magukhoz kell venniök az Őr-
vacsorájának szentségét az angol (anglikán) egyház szertartásának meg-
felelően egy plébánia-templomban valamelyik Őr-napján, vagy amint
közönségesen mondják, vasárnap közvetlenül az istentisztelet és szent-
beszéd után. Mindazok a fentemlített személyek egyenkint és egyetem-
leg, akik most vagy a jövőben elhanyagolják vagy megtagadják a fent-
nevezett esküket és szentséget, azokat a törvény ipso facto megfosztja a
joguktól és képességüktől mindama teendők és feladatok gyakorlására,
amelyekkel a nevezett hivatalok járnak.

Ugyanakkor, amikor a jelen törvényben bennfoglalt egyének le fog-
ják tenni a fentnevezett fölség- és alattvalói esküt, ugyanakkor alá fog-
ják írni a jelen törvényben megjelölt büntetések és következmények terhe
alatt a következő nyilatkozatot: én N. N. ünnepélyesen kijelentem, hogy
erősen hiszem, hogy az Őrvacsora szentségében nem történt a kenyér és
bor alkatrészeinek semmiféle átlényegülése Krisztus testévé és vérévé,
sem akármilyen ember részéről véghemenő konszekrációnak sem folyamán,
sem befejezése után, és hogy Szűz Máriához vagy más szentekhez való kö-
nyörgés vagy imádkozás és a miseáldozat úgy, amint ezek a dolgok
mostanában a katolikus egyházban szokásban vannak, babona és bál-
ványimádás, és ünnepélyesen erősítem, hogy ezt a nyilatkozatot a szók
természetes és közönséges értelmében minden kétértelműség nélkül
teszem úgy, amint az angol protestánsok ezeket értik.

32. Az úgynevezett Malachiás-féle jövendölésekből. 96. Pere-37. §.

grinus apostolicus (apostoli zarándok): VI. Pius († 1799). 97. Aquila
rapax (ragadozó sas): VII. Pius († 1823). 98. Canis et coluber (kutya és
kígyó): XII. Leo († 1829). 99. Vir religiosus (vallásos férfiú): VIII. Pius
(† 1830). 100. De balneis Etruriae (Etruria fürdői tájékáról): XVI. Ger-
gely († 1846). 101. Crux de cruce (kereszt a keresztről): IX. Pius († 1878).
102. Lumen de coelo (fény az égből): XIII. Leo († 1903). 103. Ignis
ardens (égő tűz): X. Pius († 1914). 104. Religio depopulata (elpusztított
vallás vagy szerzetesség): XV. Benedek († 1922). 105. Fides intrepida
(rettenthetetlen hit): XI. Pius. 106. Pastor angelicus (angyali pásztor). 107.
Pastor et nauta (pásztor és hajós). 108. Flos florum (virágok virága). 109.
De medietate lunae (a hold közepéről). 110. De labore solis (a nap fárado-
ságáról). 111. De gloria olivae (az olajfa dicsőségéről). Több nincs.

33. A Jézus-társasága céljáról. 4. §. Akik a mi társaságunkban, 37. §.

melyet Jézus nevével akarunk nevezni, a kereszt zászlója alatt Istenért
harcolnak és egyedül az Őrnek és az ő földi helyettesének, a római pápá-
nak szolgálni szándékoznak, a szüzesség örök ünnepélyes fogadalmának
letétele után vegyék eszükbe, hogy olyan társasághoz tartoznak, melynek
legfőbb rendeltetése előmozdítani a lelkek haladását a keresztény életben
és hitben, terjeszteni a hitet nyilvános prédikálással és az Isten igéjének
szolgálatával, lelkigyakorlatokkal és a szeretet műveivel, nevezetesen pedig

a gyermekeknek és műveletleneknek a kereszténységben való oktatásával és a hívők gyónásainak meghallgatásával és lelki vigasztalásával...

6. §. Vegyük eszükbe a társaság tagjai, és pedig ne csak a fogadalmom első idejében, hanem egész életükben mindennap forgassák elméjükben, hogy ez az egész társaság és annak minden tagja a mi szentséges urunknak, a pápának és az ő utódainak, a többi római pápáknak hű engedelmissége alatt harcol, s jóllehet arra tanít az evangélium, és mi igaz hittel elismerjük és szilárdan valljuk, hogy az összes keresztények alá vannak vetve a római pápának, mint fejüknek és Jézus Krisztus helyettesének, mégis a mi társaságunk nagyobb alázatosságára és minden egyes tagjának tökéletes mortifikációjára és akaratom megtagadására felette üdvösnek láttuk, hogy minket amaz egyetemes kötelekeken kívül külön fogadalmom kössön, úgy hogy akármit parancsolnak a mostani és a következő római pápák, ami a lelkek haladására vagy a hitterjesztésre szolgál, és akármilyen tartományba küldenek bennünket, azt tartozunk, amennyiben rajtunk fordul, minden halogatás vagy mentegetődzés nélkül végrehajtani, akár a törökökhöz, vagy más hitetlenekhez küldenek, ha mindjárt azokban a tartományokban laknak is, melyeket Indiának mondanak, akár bármilyen eretnekekhez és szakadárokhöz vagy akár hívőkhöz is. Azért, akik hozzánk akarnak jönni, mielőtt vállukra vennék ezt a terhet, sokáig és sokat hányják-vessék meg, van-e szellemi pénz a birtokukban, hogy Isten szándéka szerint befejezhessék ezt a tornyot... (III. Pál pápától 1540-ben «Regimini militantis ecclesiae» kezdetű bullában jóváhagyott «Formula instituti»-ból.)

39. §. 34. Az indiai missió... Szívesen eleget tettem volna a betegeknek és közbenjáróiknak (akik kérték, hogy látogassam meg és imádkozzam felettük), hogy bizalmuk és buzgóságuk a kereszténység iránt meg ne fogyatkozzék. De számuk annyira megsaporodott, hogy én, csak egy ember, ennyinek nem tudtam volna megfelelni, vagy a lakosok vetélkedésének tettem volna ki magam, amennyiben mindenki elsőnek akart volna házához: ezért különös kibúvót gondoltam ki. Minthogy magam nem mehettam, a derekabb fiúkat küldtem ki az egész környékre. Ezek bementek a betegekhez, összehívták a házbeliakat és szomszédokat, közösen elimádkozták az apostoli hitvallást és biztosították a betegeket, hogy Isten vigaszuk és megmentőjük lesz. Aztán elimádkozták az ünnepélyes egyházi imádságokat. S íme, Isten kedvét lelte a fiúknak és a többieknek bizalmában, s a legtöbbször visszaadta a test és lélek egészségét... Ezekkel a fiúkkal aztán a házakban, utcákon és utakon a kereszténység elemeit magyaráztattam. Ha aztán látom, hogy egy helyen már jól működik ez az intézmény, máshová megyek s ott is meghonosítom. Így járok faluról-falura, míg valamennyit elvégeztem, s aztán elülről kezdem. Ha valahonnan eltávozom, ott hagyom a keresztény oktatásnak egy kátéját; akik tudnak írni, azoknak ezt le kell másolni, a többieknek kívülről kell betanulni s aztán naponkint fel kell mondaniok. Azután arról is intézkedtem, hogy a lakosok minden vasárnap és ünnepnap egy meghatározott időben összegyűljenek és a kereszténység elemeit énekekben élénkeljék. Erre a célra kiválasztottam minden faluban a legjobb énekeseket...

száma
egysz
a pár
örülte
így sz
ber v
szorg
nának
tumai
aztán
az Ő
ügyek
nak, s
ahova
biztos
az itél
testvér

ják. E
lehet t
nél tal
nem s
és csa
ügyü t
az iste
már a
meleik
ványok
A brá
hitetni

nyokba
ság és
rám,
beszél
delmi
szor k
kal, s
ajándé
húnyja
hogy
mánok
nának

resni
mánt

Ezek a helyeken csak azért nem gyarapszik a keresztények száma, mert nincs, aki kereszténységre segítené őket. Engem pedig nem egyszer megszáll a vágy végigjárni Európa valamennyi egyetemét, különösen a párisit (melynek hallgatója voltam), s kiáltani utcák hosszat, mint az örültek szoktak, s azokhoz, kikben több a tudomány, mint a szeretet, így szólni: Halljátok meg, ti férfiak, mennyi megszámlálhatatlan sok ember véti el a ti hibáitokból a mennyország útját! Ó, vajha ugyanazzal a szorgalommal, amelyet a tudományoknak szentelnek, arról is gondoskodnának, hogy számot tudjanak adni Istennek tudományukról és talentumaikról. Ah, hányan akadnának, kiket megragadna ez az igazság, akik aztán Istenről és az Ő útjairól komolyan elmélkednének s meghallanák az Ő szavát lelkük mélyén; kiragadnák szívüket a vágyak és mulandó ügyek világából, s egészen Isten szándéka szerinti új emberekké válnának, s lelkük mélyéből felkiáltanának: Ime, itt vagyok, Uram, küldj engem, ahova akarsz — akár Indiába is. Ó, mily hasonlíthatatlanul boldogabb és biztosabb volna életük sora! Mennyivel nagyobb bizalommal léphetnének az ítéletben Isten elé, kit senki sem kerülhet el. Ezért imádkozzatok, kedves testvéreim. Kérjétek az aratás Urát, hogy műveseket küldjön szőlőjébe...

Ezen a vidéken van egy pogány törzs, ezeket bráhmánoknak hívják. Ezek melegen védelmükbe vették a bálványimádást és babonát. Alig lehet több fonákságot és istentelenséget kigondolni, mint amennyit ezeknél találtam. Mindennap imádkozom Dáviddal: Uram, szabadíts meg a nem szent néptől, és csaló emberektől ments meg engem! Valóban hazug és csaló egy fajzat! Nem jár máson az eszük, mint becsapni az együgyű tapasztalatlan embereket. A csöcseléket ugyanis azzal hitetik, hogy az istenek parancsolják, hogy bizonyos dolgokat a templomba hozzanak, már amilyenekre szükségük van nekik hozzátartozóik, feleségeik és gyermekeik táplálására. S így elhitetik az ostoba emberekkel, hogy a bálványok is, mint az emberek, rendes ebédeket és vacsorákat tartanak. A bráhmánok maguk ünnepies harsonaszóval ebédelnek s el tudják hitetni a néppel, hogy most az istenek étkeznek...

Ezek a néphutítók épenséggel nem valami mélyen gázoltak a tudományokban, de ami híja van a tanultságnak, azt bőven pótolja náluk a ravaszság és gonoszság. Az itteni bráhmánok természetesen nagyon dühösek rám, mert gazságaikról lerántom a leplet. Valahányszor négyszemközt beszélnek velem, nyíltan elismerik, hogy a bálványok az egyetlen jövedelmi forrásuk s hogy én magam többet tudok, mint ők együttvéve. Sokszor követeiket küldenek hozzám barátságos üdvözlésekkel és ajándékokkal, s neheztelnek, hogy nem fogadok el tőlük ajándékot. T. i. szeretnének ajándékaikkal elvakítani, hogy gonoszságaikat ne lássam, vagy szemet húnyjak. Hozzá szokták tenni, hogy tudják, hogy csak egy Isten van s hogy szorgalmasan imádkoznának hozzája értertem... Ha ezek a bráhmánok nem volnának, talán valamennyien a kereszténységhez állnának...

Ha feljárom a keresztény falvakat, sohasem mulasztom el felkeresni a bráhmánok házait. A minap egy pagodában vagy kétszáz bráhmánt találtam. Mindenféle beszélgetések után megkérdeztem, micsoda

tételeket szabnak ők a boldog élet számára? Eleinte sokáig tanakodtak, hogy melyikük feleljen. Végre a legöregebbet és legtapasztaltabbat bízák meg. Az öreg, egy 80 éves ember, először föltette a kérdést, hogy vajjon a mi Istenünk mit követel a keresztényektől a boldogság föltételéül. Én átláttam az öreg szitáján s kereken kimondtam, hogy egy árva szót sem szólok, míg az én kérdésemre nem felel. Erre kénytelen volt előállni a zsibárujával, a babona emlékjelével, s azt mondta: Az istenek két dolgot parancsolnak azoknak, akik hozzájuk akarnak jutni: először, hogy ne öljenek tehenet, mert ebben a jelképben az isteneket kell tisztelni; s másodszor, hogy jót tegyenek a bráhmánokkal, az istenek tisztelőivel. Ez a felelet szívembe nyilallott, mert fájdalommal láttam, hogy ezek a szegény emberek az ördögöt imádják. És aztán kértem őket, hogy engem is hallgassanak meg; s aztán hangos szóval elmondtam az apostoli hitvallásnak és a tízparancsolatnak főtartalmát, s az ő nyelvükön hozzátettem egy rövid magyarázatot a mennyországról és a pokolról. Ezután a beszéd után nyakamba borultak s elismerték, hogy a keresztények Istene az igaz Isten, és hogy parancsolatai a józan ésszel összhangban vannak. Azután megkérdeztek, vajjon az emberi lélek a testtel együtt tönkre megy-e úgy, mint a többi állatoké? S akkor Isten oly könnyű s a hallgatóság felfogásához mért érveket adott ajkamra, hogy a halhatatlanságról sikerült őket meggyőzőm. Ezeket az érveket persze nem szabad úgy kiokoskodni, mint a tudósok könyveiben vannak, hanem az ő eszűkhöz kell szabni. Azt is kérdezték, hogy hol megy ki az emberből a lélek, s honnan van, hogy álmunkban úgy tűnik fel, mintha barátainkkal és ismerőseinkkel érintkeznénk, hogy vajjon a lélek az álomban a testen kívül jár-e, s hogy az Isten fehér-e vagy fekete. Minthogy ugyanis az emberek színe annyira különböző, az indusok, kiknek sötét a bőre, az ő színüknek adnak elsőbbséget, s azt hiszik, hogy az istenek is sötétszínűek... (Xavéri sz. Ferenc leveléből; kelt Cochinchinban 1544. januárius 12.)

43. §. 35. A konvent hitvallása. 1. A francia nép elismeri a legfelsőbb lény létezését és a lélek halhatatlanságát. 2. Vallja, hogy a legfelsőbb lényhez méltó tisztelet az emberi kötelességek teljesítése. Ezek között a főbbek: a hűtlenség és a zsarnokok utálata, a zsarnokok és árulók megbüntetése, a szerencsétlenek támogatása. (Konventi határozat 1794 május 7-én.)

44. §. 36. A franciák hangulata a forradalom után. Mikor a «Kereszténység szelleme» megjelent (1802), Franciaország kezdett kiemelkedni a forradalmi kaoszából; a társadalom összes elemei össze-vissza voltak keverve; a rettenetes kéz, amely kezdte szétválasztani, még nem kezdte meg munkáját; a rend még nem emelkedett ki a «gloire» despotizmusából. Tehát úgyszólván templomaink romjai között tettem közzé a Kereszténység szellemét, hogy visszavarázsoljam e templomokba az istentisztelet pompáját és az oltár szolgálatát. Saint Denis el volt hagyatva: még nem érkezett meg a pillanat, mikor Bonaparténak eszébe kellett venni, hogy sírra van szüksége. Mindenütt lehetett látni templomok maradványait és kolostorokat, melyeken a rombolás megkezdte volt munkáját: szinte valami különös fajta élvezet volt ezek között a romok között sétálni.

megfel
a vallá
életerő
ládnak
tört sz
rohanta
áldozat
hajótör
A kere
dicsősé
úgyszól
tettem
oltára
felé, a
éledtek
jelent k
3
akik ne
nemkül
hogy ne
széket
Az én
hozzáf
milyen
lehetne
van, s
mellett
nak jel
kolni, h
rossz p
mennek
rendít
jut is
nyomoz
is föd
tisztán
kedni,
történe
(XIII. I

A hívők fellélekzettek egy könyvnek a megjelenésére, amely annyira megfelelt lelkületüknek; az emberek szükségét érezték a hitnek, éheztek a vallás vigasztalásait, ép mert oly hosszú évekig nélkülözték. Mennyi életerő is kellett annyi viszontagság elviselésére! Hány megtizedelt családnak kellett az emberek atyjánál keresni elveszett gyermekeit! Hány tört szív, hány elhagyatott lélek áhítozta a gyógyító Isten kezét! Megrohanták az Isten házát, mint az orvos lakását járvány idején. Forradalmaink áldozatai (s micsoda áldozatok!) az oltárnál kerestek menedéket, mint a hajótöröttek belekapaszkodnak a szirtbe, melyen menedéküket keresik. A kereszténység szelleme telve a mi ősi életünk emlékeivel, királyaink dicsőségével az ősi monarchiát lehelte mindenestől: a törvényes örökös úgyszólván ott rejtőzködött a szentély mélyén, melynek én meglebben tettem fátyolát, s Sz. Lajos koronája ott nyugodott Sz. Lajos Istenének oltára fölött. A franciák megtanultak sajnálattal tekinteni vissza multjuk felé, a jövő útjai elő voltak készítve, s a már-már kihamvadt romok újra éledtek (*Chateaubriand Génie du christianisme* című 1802-ben megjelent könyvének 1828-ki előszavából).

37. XIII. Leó megnyitja a pápai levéltárakat. Akadnak elegendő, 46. §. akik nem tudnak beleszokni a szentszék levéltárának megnyitásába, s akik nemkülönben teljes jóhiszeműséggel hivatva érzik magukat örködni, hogy ne kerüljenek avatatlan kezekbe olyan okmányok, melyek a szentszék megsegényítik, vagy az Egyház szentségére árnyat vethetnének... Az én határozott akaratom pedig ez: semmit el nem titkolni, mindent hozzáférhetővé tenni a tudományos kutatásnak, tekintet nélkül arra, hogy milyen szokások vannak egyebütt más levéltárakban. Világi udvaroknak lehetnek jó okaik régi írások rejtegetésére, a szentszéknek szabadságában van, sőt kötelessége megnyitni levéltárait — nem mintha itt is a fény mellett nem tűnhetnének elő ismeretlen árnyak. Ilyenek kétségkívül fognak jelentkezni. De ezeket úgy sem lehet titkolni — de nem is kell titkolni, hogy akadtak nemcsak bűnös papok, püspökök, bíborosok, hanem rossz pápák is. Míg azonban az államok vezetőiknek hitványságán tönkremennek ma vagy holnap, addig az Egyház szilárdan megállott, áll és rendíthetetlenül fog állni. Maga a szentszék, ha mindjárt hosszú évekre jut is megaláztatásba, mindannyiszor fölemelkedik... Minél alaposabban nyomozzák ki a hamisítatlan történeti igazságot, ha mindjárt sok árnyat is födöznek föl a pápáknak és munkatársaiknak emberi alakján, minden tisztán látó szem számára annál fényesebben fog a háttérből kiemelkedni, annál nagyobb méretben, kérlelhetlenebb keménységgel fog a történelemből az emberi szellemhez szóló Krisztus Egyházának szentsége. (XIII. Leó levele 1881-ben.)

1. §. Az

2. §. Az

3. §. Az

4. §. A k

5. §. Az

6. §. Az

7. §. Az

8. §. Az

9. §. Az

10. §. A ré

11. §. A ré

12. §. Az

13. §. A pá

14. §. Az

15. §. A k

16. §. Az

VII.

17. §. VII.

18. §. A pá

19. §. A pá

20. §. A k

21. §. A lo

22. §. A k

23. §. Az i

24. §. A k

25. §. A k

26. §. A k

27. §. Egyh

28. §. Ister

29. §. A k

30. §. Az

TARTALOM.

	Oldal
1. §. Az egyháztörténelem föladata, korszakai és jelentősége ...	1
A KERESZTÉNY ÓKOR.	
2. §. Az emberiség Jézus Krisztus előtt ...	2
3. §. Az Egyház alapítása ...	4
4. §. A kereszténység első terjedése és diadala a zsidóság fölött ...	5
5. §. Az Egyház térfoglalása és üldözése a római birodalomban ...	9
6. §. Az Egyház diadala a római birodalomban ...	12
7. §. Az Egyház diadala az eretnekség fölött ...	15
8. §. Az ókeresztény irodalom ...	18
9. §. Az egyházi szervezet kialakulása ...	23
10. §. A régi keresztények istentisztelete ...	25
11. §. A régi keresztények élete és a szerzetesi intézmény kialakulása ...	30
12. §. Az Egyház térítő tevékenysége a népvándorláskor. Az izlám ...	33
A KÖZÉPKOR.	
13. §. A pápai állam és a keresztény császárság megalakulása ; Nagy Károly ...	36
14. §. Az északi germánok, a szlávok és magyarok megtérése ...	39
15. §. A keletiek elszakadása ...	43
16. §. Az egyházi élet süllyedése Nagy Károly után ; reformtörekvések VII. Gergely előtt ...	45
17. §. VII. Gergely reformja ; az investitúraharc ...	49
18. §. A pápai hatalom fénykora ...	51
19. §. A pápák Avignonban. A nagy nyugati szakadás ...	53
20. §. A keresztes háborúk ...	56
21. §. A lovagrendek ; régi törzsön fakadt új szerzetek ...	58
22. §. A középkori eretnekek ...	61
23. §. Az inkvizíció ...	64
24. §. A kolduló szerzetek ...	66
25. §. A középkori egyházi tudományosság ...	69
26. §. A középkori egyházi művészet ...	71
27. §. Egyházkormányzat a középkorban ...	73
28. §. Istentisztelet a középkorban ...	74
29. §. A középkori Egyház társadalmi tevékenysége ...	77
30. §. Az Egyház a középkor végén ...	78

AZ ÚJKOR.

	Oldal
31. §. Luther	83
32. §. A svájci hitújítók: Zwingli és Kálvin	86
33. §. Az angol hitújítás	87
34. §. A protestantizmus térfoglalása a) hazánkban	89
35. §. A protestantizmus térfoglalása b) Európa többi országaiban	91
36. §. Az egyházi reform megkezdése: a trienti zsinat	94
37. §. A trienti reform végrehajtói: a) a reformpápák és a jezsuiták	95
38. §. A trienti reform végrehajtói: b) Egyéb újkori szerzetek	98
39. §. Az újkori hittérítések Amerikában és Ázsiában	99
40. §. Az egyházi tudományosság és művészet föllendülése a trienti zsinat után	100
41. §. A katolikus restauráció Magyarországon	104
42. §. A «fölvilágosodás» és az Egyház	106
43. §. A francia forradalom és az Egyház	109
44. §. Katolikus újraéledés a francia forradalom után	111
45. §. IX. Pius pápasága	113
46. §. XIII. Leó és kora	115
47. §. A magyar egyház legújabb története	118
48. §. A magyar egyház jelenlegi helyzete	120
49. §. Az egyháztörténelem tanulságai	125
Az egyháztörténelem főbb eseményeinek áttekintése	1*

OLVASMÁNYOK.

1. Az emberiség Megváltó-várása (2. §.)	4*
2. Nemkeresztények tanúsága Jézus Krisztusról (3. §.)	4*
3. Szent Pál (Ap. 17., 4. §.)	4*
4. Szent János jelenéseiből (4. §.)	5*
5. Jeruzsálem pusztulása (Jos. Flavius, 4. §.)	6*
6. Nero keresztényüldözése (Tacit., 5. §.)	7*
7. Plinius levele és Trajanus válasza (5. §.)	8*
8. A vértanúság vágya (Szent Ignác, 5. §.)	9*
9. A Scili-beli vértanuk aktája (5. §.)	10*
10. A milánói rendelet (6. §.)	11*
11. A görögök vitatkozó kedve a vallási dolgokban (7. §.)	12*
12. Apologéták (Minutius Felix, 8. §.)	12*
13. Nazianzi sz. Gergely Nagy sz. Vazulról (8. §.)	14*
14. Aranyaszájú sz. János búcsúbeszédjéből (8. §.)	15*
15. Szent Ágoston (8. §.)	16*
16. Jusztiinus a szentmiséről (10. §.)	17*
17. Ókeresztény sírföliatok (10. §.)	18*
18. A régi keresztények élete (Ep. ad Diognet., 11. §.)	18*
19. Szent Benedek szabályaiból (11. §.)	19*
20. Első királyaink törvényeiből (14. §.)	20*
21. Photius vádjai és gyűlölete a nyugatiak ellen (15. §.)	21*

22. Szomor
23. IV. Hen
24. Szent F
(20. §.)
25. Husz m
26. Szent F
27. Szent T
28. Dante I
29. A boszo
30. Luther
31. A «testa
32. Az úgyn
33. A Jézus
34. Az india
35. A konve
36. A franc
37. XIII. Le

Oldal		Oldal
83	22. Szomorú állapotok az erjedés korában (16. §.)	21*
86	23. IV. Henrik kiközösítése (17. §.)	22*
87	24. Szent Bernát a második keresztes hadjáratra szólítja a németeket (20. §.)	22*
89	25. Husz menedéklevele (22. §.)	24*
91	26. Szent Ferenc szabályából (24. §.)	25*
94	27. Szent Tamás Summa theologia-jából (25. §.)	26*
95	28. Dante Divina Commediájának eleje (25. §.)	27*
98	29. A boszorkánybabona (28. §.)	29*
99	30. Luther (31. §.)	29*
100	31. A «testact» (33. §.)	30*
104	32. Az úgynevezett Malachiás-féle jóvendölésekből (37. §.)	31*
106	33. A Jézus-társasága céljáról (37. §.)	31*
109	34. Az indiai missió (39. §.)	32*
111	35. A konvent hitvallása (43. §.)	34*
113	36. A franciák hangulata a forradalom után (Chateaubriand, 44. §.)	34*
115	37. XIII. Leó megnyitja a pápai levéltárakat (46. §.)	35*
118		
120		
125		
1*		

4*
 4*
 4*
 5*
 6*
 7*
 8*
 9*
 10*
 11*
 12*
 12*
 14*
 15*
 16*
 17*
 18*
 18*
 19*
 20*
 21*

